

Ľudová architektúra v Bratislavskom kraji

Zborník príspevkov z konferencie
organizovanej pri príležitosti
Dní európskeho kultúrneho dedičstva
2025 / 16. ročník

www.bratislavskykraj.sk

V roku 2020 bola Bratislavskému samosprávnemu kraju a partnerom udelená Výročná cena časopisu *Pamiatky a múzeá* za rok 2019 v kategórii Akcia – podujatie – dlhodobé projekty, za cyklus desiatich odborných konferencií ku Dňom európskeho kultúrneho dedičstva.

Ľudová architektúra v Bratislavskom kraji

Zborník príspevkov z konferencie Bratislavského samosprávneho kraja, ktorá sa konala v rámci Dní európskeho kultúrneho dedičstva 2025 dňa 21. 10. 2025 v priestoroch Synagógy Senec.

Autorky a autori príhovorov a konferenčných príspevkov:

Mgr. Juraj Droba., MBA, MA predseda Bratislavského samosprávneho kraja

doc. Mgr. art. Svetlana Waradzinová, vedúca oddelenia kultúry, Bratislavský samosprávny kraj

RNDr. Václav Cílek CSc., Praha

doc. Ing. Miloš Dudáš, Žilinská univerzita v Žiline

CSc., Mgr. Michaela Vargicová, Pamiatkový úrad SR, Bratislava

PhD., Ing. arch. Lýdia Kubeková, Pamiatkový úrad SR

JUDr. Mgr. Tomáš Michalík, Cultural Heritage Consulting, s. r. o.

Ľudovít Ružička, združenie obcí Mikroregión Červený Kameň

Ing. arch. Hana Hlubocká, združenie obcí Mikroregión Červený Kameň

Ing. Ing. arch. Martina Kalivodová, Katedra UNESCO pre obnovu architektonického dedičstva, STU v Bratislave

Mgr. Peter Horanský, Krajský pamiatkový úrad Bratislava

Mgr. Lucia Gembešová, Academia Istropolitana Nova, o. z.

Mgr. Alexander Krajčír, Dom 1890, o. z., Závod

Partnerské organizácie:

Pamiatkový úrad Slovenskej republiky

Mestský ústav ochrany pamiatok v Bratislave

Academia Istropolitana Nova, o. z.

Prípravný výbor konferencie:

doc. Mgr. art. Svetlana Waradzinová, Bratislavský samosprávny kraj

Mgr. Marcela Pandula Maxim, Bratislavský samosprávny kraj

Mgr. Andrej Lauro, Bratislavský samosprávny kraj

Ing. arch. Pavol Ižvolt, PhD., Pamiatkový úrad Slovenskej republiky

Ing. arch. Lýdia Kubeková, Pamiatkový úrad Slovenskej republiky

Ing. arch. Ján Mackovič, Krajský pamiatkový úrad Bratislava

Doc. Ing. Miloš Dudáš, CSc., Krajský pamiatkový úrad Žilina

PhDr. Margaréta Musilová, Mestský ústav ochrany pamiatok v Bratislave

PhDr. Zuzana Zvarová, Mestský ústav ochrany pamiatok v Bratislave

Ing. Ernest Huska, Miestny úrad mestskej časti Bratislava-Staré Mesto

Mgr. Lucia Gembešová, Academia Istropolitana Nova, o. z.

Ing. Zuzana Svítková, Academia Istropolitana Nova, o. z.

Vydanie prvé
Bratislava 2026

Ľudová architektúra v Bratislavskom kraji

Zborník príspevkov z konferencie Bratislavského samosprávneho kraja, ktorá sa konala v rámci Dní európskeho kultúrneho dedičstva 2025 v termíne 21. 10. 2025.

Vydavateľ:
Bratislavský samosprávny kraj

Editorky:
doc. Mgr. art. Svetlana Waradzinová, Mgr. Lucia Gembešová

Autorky a autori:
RNDr. Václav Cílek CSc., doc. Ing. Miloš Dudáš, CSc., Mgr. Michaela Vargicová, JUDr. Mgr. Tomáš Michalík, PhD., Ing. arch. Lýdia Kubeková, Ľudovít Ružička, Ing. arch. Hana Hlubočká, Ing. arch. Martina Kalivodová, Mgr. Peter Horanský, Mgr. Lucia Gembešová, Mgr. Alexander Krajčír

Jazyková korektúra:
Mgr. Miroslava Fabriciusová

Grafická úprava:
Marta Hegedúšová

Fotografia na obálke: Fotografia na prednej strane pozvánky zachytáva dom rodiny Dvořákovej v Budmericiach, ktorý je národnou kultúrnou pamiatkou a v roku 2016 získal Ocenenie za príkladnú obnovu. Viac informácií: www.prikladnaobnova.sk.
Zdroj: Academia Istropolitana Nova, o. z.

ISBN:

Elektronická verzia dokumentu neprešla jazykovou úpravou.

Obsah

Juraj Droba, Svetlana Waradzinová Príhovory	8
Václav Cílek O cestách a lidech. Esej o Panonii a Karpatech	12
Miloš Dudáš Ako chrániť a rozvíjať vidiecku architektúru?	60
Michaela Vargicová Prehľad chránených objektov a území ľudovej architektúry v kraji. Typologické znaky	70
Úloha regionálnej a miestnej samosprávy pri ochrane historického stavebného fondu a kultúrnej krajiny – ciele BSK, legislatívne rámce, prax v obciach:	
Lýdia Kubeková Ochrana historických vidieckych sídiel v Bratislavskom kraji	91
Tomáš Michalík Postavenie územnej samosprávy v zákone o ochrane pamiatkového fondu	97
Ludovít Ružička, Hana Hlubočká Záchrana a obnova kultúrno-historického dedičstva na území Mikroregiónu Červený Kameň	102
Martina Kalivodová Budúcnosť vidieckej architektúry: hľadanie rovnováhy medzi kultúrnou kontinuitou a energetickou efektívnosťou	105

Peter Horanský

**Autentickosť versus moderné bývanie na príklade
habánskeho domu vo Veľkých Levároch 121**

Výnimočné príbehy záchrany ľudovej architektúry v regióne:

Lucia Gembešová

Vinohradníkov dom vo vinárstve Terra Parna 135

Alexander Krajčír

**Dom 1890. Ľudový dom na Záhorí.
Od histórie po autentickú obnovu 138**

Profily autorov a autoriek príspevkov 152

Príhovor predsedu Bratislavského samosprávneho kraja – otvorenie konferencie

Vážené dámy, vážení páni, milí kolegovia, odborníci, priatelia kultúrneho dedičstva, je mi veľkou čťou otvoriť túto konferenciu, ktorá je venovaná jednej z najkrajších, ale často aj najzraniteľnejších kapitol nášho dedičstva – ľudovej architektúry.

Keď som si prechádzal program, musím povedať, že dnes tu máme naozaj pestrú zostavu – od renomovaných odborníkov cez výskumníkov až po ľudí, ktorí sa do obnovy pustili vlastnými rukami. To je, mimochodom, veľmi bratislavské – v našom kraji sa vždy stretávali rôzne prístupy, pohľady aj temperamenty.

A práve vďaka tomu tu dnes máme dedičstvo, ktoré má rozmanitosť, dušu – a aj svoje čaro.

Téma ľudovej architektúry môže na prvý pohľad pôsobiť trochu romanticky – predstava starého domu s hlinenou pecou, modrými šambránami, viničom pred oknami. Ale ako vieme, realita je často menej idylická – staré domy potrebujú nielen obdiv, ale aj odborné zásahy, trpezlivosť a často aj odvážne rozhodnutia.

A práve o tom je dnešné stretnutie: ako tieto hodnoty zachovať, ale pritom nezabetónovať život v minulosti. Ako dať starým domom novú funkciu, nové využitie, a pritom si udržať ich ducha.

Som veľmi rád, že sa tejto téme venujeme spoločne – Bratislavský kraj, AINova, Pamiatkový úrad, mestá, obce, odborníci aj majitelia domov. Táto spolupráca má obrovský význam. Lebo ak niečo ľudová architektúra učí, tak je to práve schopnosť spájať – ľudí, generácie, remeslá aj príbehy.

Dovoľte mi poďakovať všetkým organizátorom – najmä Oddeleniu kultúry BSK, partnerom z AINovy a všetkým, ktorí do prípravy dali nielen svoju prácu, ale aj srdce.

A napokon – sme v Senci, v krásne zrekonštruovanej synagóge. Mieste, ktoré samo symbolizuje, že aj pamiatky môžu mať nový život, ak im ho pomôžeme nájsť.

Prajem vám inšpiratívny deň, veľa nových nápadov, ale aj radosti z toho, že robíte niečo, čo presahuje dnešok.

Lebo zachraňovať domy znamená zachraňovať pamäť – a tá, ak prežije, drží pokope celý kraj.

Ďakujem.

Mgr. Juraj Droba, MBA, MA
predseda Bratislavského
samosprávneho kraja

Príhovor vedúcej Oddelenia kultúry Bratislavského samosprávneho kraja

Vážené dámy, vážení páni, milí kolegovia, milovníci pamiatok, vitajte na 16. ročníku našej pamiatkarskej konferencie – v priestore, ktorý sám osebe hovorí o zázraku obnovy. Synagóga v Senci je dôkazom, že aj to, čo sa zdalo byť stratené, môže získať nový zmysel. A myslím, že presne o tom bude aj dnešný deň.

Tohtoročnú tému sme venovali **ľudovej architektúre** – téme, ktorá sa síce volá „ľudová“, ale zďaleka nie je ľahká. Každý, kto sa niekedy pokúsil zachrániť starý dom, vie, že je to niečo medzi dobrodružstvom, detektívkou a terapiou trpezlivosti.

Na jednej strane tu máme históriu, vrstvy času a krásu remesla, ktoré sa už pomaly vytráca. Na druhej strane – tú večnú dilemu, ako to celé prepojiť so súčasnosťou, s moderným bývaním, technológiami, normami a, povedzme si úprimne, aj s finančnými možnosťami.

Ľudová architektúra je pre náš kraj špecifická. Nie je to len „malokarpatská chalupa“ – je to mozaika typov, ktoré vyrástli z krajiny Dunaja, vinohradov aj Záhoria. Každá stavba rozpráva iný príbeh, ale všetky hovoria o rovnakých veciach: o potrebe zakorenenia, o tom, že dom nie je len nehnuteľnosť, ale súčasť identity.

Ako kraj sa snažíme tieto hodnoty nielen chrániť, ale aj **sprístupniť** – digitalizáciou dedičstva, podporou obnovy pamiatok, ale aj spoluprácou s mestami a obcami, ktoré vedia, že minulosť sa dá rozvíjať, nielen konzervovať.

Som veľmi rada, že naša konferencia má už **šestnásťročnú tradíciu** – a stále si drží ducha otvorenosti. Nie je to uzavreté fórum odborníkov, ale živé stretnutie ľudí, ktorých spája úcta k miestu, k pamiatke, k príbehu.

Dovoľte mi poďakovať všetkým partnerom – najmä AlNove, Pamiatkovému úradu SR, MUOPu, pánovi Ernestovi Húskovi, mestským pamiatkarom, našim rečníkom, ale aj tým, ktorí stoja za celou prípravou programu.

Prajem nám všetkým, aby tento deň bol nielen o teórii, ale aj o inšpirácii – o tom, že chrániť ľudovú architektúru neznamena len pozerieť sa dozadu, ale aj hľadať, **ako ju nechať dýchať v súčasnosti**.

Ďakujem, že ste tu – a že svojou prácou pomáhate, aby mal náš kraj nielen budúcnosť, ale aj pamäť.

doc. Mgr. art. Svetlana Waradzinová
vedúca
Oddelenia kultúry BSK

O cestách a lidech

Esej o Panonii a Karpatech

Václav Cílek

„Ať mě chválí za to, že jsem svůj díl moudrosti nečerpal z tekoucího pramene, ale že jsem našel, otevřel a vyčistil ucpaný pramen a s velkou námahou odtud čerpal nápoj skrytý hluboko u dna.“ Michal Psellos: Byzantské letopisy. Odeon 1982, s. 125. Přel. Růžena Dostálová.

O rozlehlosti Karpat

Karpaty pokrývají několik procent plochy České republiky. Jsou daleko, hromadně se tam nechodí na houby a pár lyžařských sjezdovek najdeme až v Beskydech. Lidé vyjdou na Praděd či Hostýn, ale jinak je kraj už kousek za Zlínem víceméně opuštěný a slyšíme o něm jen málokdy. Máme proto tendenci jej podceňovat. Přitom je vlastně velké štěstí, že k nám Karpaty alespoň severozápadním okrajem vůbec zasahují. Karpaty jsou obrovský vír událostí, etnik a dob. Je to labyrint křižovatek, na kterých někdo vypnul semaforey. Jen v Rumunsku existuje asi 90 úředně uznaných pohoří, na Slovensku asi 50 a další leží v Maďarsku, Ukrajině, Polsku a u nás. Některá z těchto pohoří jsou malá, ale i tak se jedná o desítky různorodých a mnohotvárných území.

Alpy jsou mnohem vyšší, ale právě proto, že je formovaly ledovce se sobě jejich jednotlivé části víc podobají. V horských polohách

je sice doložené pravěké salašnictví, ale lidí zde vždy žilo méně než kolem mírnějších karpatských hřbetů. Alpy jako horstvo jsou poměrně jednotilé, ale Karpaty jsou přerušovány nížinami a širšími údolími, kde všude žili lidé. Podobně rozmanité území v Evropě neexistuje a i ve světě má jen málo analogií, jakým je snad Levantské pobřeží mezi Alexandrií, Tyrem a tureckým Mersinem či Adanou; Střední Asie mezi Samarkandem, Dušanbe, Ferganskou kotlinou a karakumským koridorem a asi i některé kavkazské oblasti. To jsou prostory setkávání a střetávání. Amalgamují se zde říše, vnitřními souboji se rozpadají a oslabenými královstvími táhnou vojska, které tato impéria zase ničí až do chvíle, kdy je silný a obratný panovník zase sjednotí. Dálkový obchod s cínem, kořením či hedvábím je tak lákavý, že kupci a králové najdou způsob, jak cesty ochránit, opravit mosty a zabezpečit výběr daní a na čas vznikne další státní celek.

Čekali bychom, že z mnoha soupeřících národů na zemských, ale i mentálních hranicích vznikne nějaký neudržitelný chaos, ale snad právě proto, aby se zde neprojevil silněji, než kde jinde působí nějaký sjednocovací a sebeochranný proces, který se silněji vtiskne do charakteru lidí než v mírných a úrodných nížinách. To je Moravské

Pro vnější karpatské pásmo, které je tvořeno měkkými horninami jsou typické táhlé svahy s měkkou modelací. Vizovické vrchy.
Foto: Jiří Jiroušek

Slovácko, které si dosud ponechalo svůj charakter, zatímco Haná jej ztratila.

Karpaty nejsou prostá konfliktní nárazníková zóna mezi Evropou a Asií, ale také místem slučování, asi jako když smícháte cín a měď a dostanete bronz jako látku, která je krásnější a dokonalejší. Celá tisíciletí zde platila oba principy – slučovací (to je Moravské Slovácko) a vylučovací (to je Valašsko i goralská kultura). V tomto geografickém rozsahu, dlouhém a bohatém trvání pravěkých kultur a etnickém vlnobití Karpaty nespíš nemají na celém světě obdoby. Zní to jako národopisné přehánění, ale pokud se na celou záležitost podíváme do větší hloubky, zůstaneme stát v pochybovačném ohromení: Jak

jsme tohle mohli přehlédnout? To jsme se dívali jinak, třeba k sladké Francii nebo zdánlivě úspěšné Americe a nechtěli mít nic společného s utrpením, které tuto oblast odjakživa doprovází?¹

Když si vezmeme do ruky soubor gramofonových desek, který mapuje rozmanitost maďarského folkloru,² začíná skladbou, která rytmem odpovídá čínským písním, pokračuje středoasijskými a anatolskými melodiemi, aby se v Horní zemi zastavila u slovenského folkloru. Komplet desek vlastně mapuje putování maďarského etnika ze Střední Asie přes obrovský díl země později nazývané „Magna Hungaria“, která ležela snad někde v Baškirsku mezi jižní Sibiří a jižně i východně od Uralu. Jeden maďarský mnich zde ve 13. století pravděpodobně na středním toku Volhy měl nalézt vesnice, kde se mluvilo jazykem

1 Eugen Suchoň, *Žalm země podkarpatské*, LP 1967.

2 *Musica Hungarica, The history of hungarian music from times of the migration to the ripe old age of Ferenc Liszt* (4 LP a výborný text eds. Bencze Szabolci a Miklós Forrai, Qualiton 1967). *Magyar Népzenei Antológia* vycházela v 80. letech. Kromě folklorních zdrojů obsahuje i poprvé vydané Bartókovy záznamy lidových písní (Hungarton, hlavní editor Benjamin Rajeczky). Rajeczky studoval u Zoltána Kodályho, později se stal převorem kláštera v Pásztó. Maďarský hudební folklor mu vděčí za hodně.

Vnější Karpaty jsou tak mladé, že v mnoha případech řeky a říčky nedokázaly rozdělit táhlé hřebeny na izolované hory, takže pohled přes příkrovová pásma připomíná karpatské vlnobíí. Pohled na Vizovických vrchů směrem na východ, do Slovenska, s ostrými vápencovými vrchy v pozadí.

Foto: Jiří Jiroušek

podobným maďarštině.³ Základní jednotu karpatského prostoru asi nejlépe vnímal Béla Bartók (1881, Nagyszentmiklós, dnes Sănnicolau Mare – 1945, New York), který do své sbírky asi 30 tisíc lidových písní pojal slovenské i anatolské písně, a tím se kupodivu stal i uznávaným tureckým klasikem. Později napsal, že skutečně žít začal až v Bratislavě, kde se učil hrát, komponovat a poslouchat lidové písně.

Na dobře dokumentovaném bohatství maďarského folkloru, který v sobě obsahuje čínské, středoasijské, turecké a další prvky a nejednou zasáhne do života v moravských Karpatech, se dá ukázat rozmanitost jen části Karpat. Přitom se jedná o jediné z mnoha místních etnik, které můžeme

sledovat poměrně krátkou dobu jednoho tisíce let. Ale i samotný maďarský folklor se při bližším pohledu rozpadne do čtyř hlavních skupin a nejméně dvaceti dílčích okruhů, které někdy jsou překvapivě rozdílné. Třeba černá leštěná keramika z Nádudvaru se víc podobá keramice doby bronzové než barevným, barokizujícím ornamentům z Hódmezővásárhely. Podívejme se blíže na karpatskou rozmanitost. Karpatský oblouk je dlouhý asi 1400 km. Je zonální. Vnější okruh je tvořený pískovci a jílovcí, vnitřní pásma je často vápencové, ale v jádru těchto pohoří vystupují jako třeba v Nízkých Tatrách magmatické a metamorfované horniny. Každá hornina vytváří jiný typ reliéfu, strmé vápencové útvary jako třeba Vršatecké bradlo se nepodobají oblým flyšovým hřbetům. Substrát se promítá do kvality půd a způsobu jejich obhospodařování. Zemědělský rok sebou přináší své slavnosti a

³ Julian z Uherska, *Dopisy o uherském národě* (Epistola de vita Tartarorum), webová stránka *Mongols and the West* (latinský text a anglický překlad). Povědomí o Velkém Maďarsku přežívalo nejméně do 19. století, kdy se podle Móra Jokaiho v knize *Synové muže kamenného srdce* (české vydání 1966, s. 394) povstanci z roku 1848 utěšují, že v Asii je ještě sedm stanů plných

písně, mírné obilné motivy, táhlé trávnice i divoké verbuňky v horách. Ke geologickému substrátu, reliéfu krajiny připočteme nadmořskou výšku. Každých 100 m výškového rozdílu znamená průměrně o 0,7 °C chladnější a zároveň vlhčí počasí. Zjednodušeně můžeme říct, že každých 150 m výškového rozdílu klesá průměrná teplota o 1 °C. Kombinace místního klimatu, tvaru krajiny a podloží tak vytváří téměř nepřeborný soubor různých přírodních stanovišť. Lidsky i přírodně nejzajímavější bývají přechodné ekotony mezi dvěma prostředími. Alpské ekotony bývají náhle končící, úzké a ostře oddělené, karpatské ekotony jsou tvořené zejména ve flyšových horninách širokými podhůřími, kde nedaleko od sebe najdeme vinohrady i bramborová políčka a o kousek výš modře dozrává len. Alpy jsou jen o málo kratší a plošně menší než Karpaty. Na povrchu jim schází sopečná, vesměs andezitová a čedičová pohoří, které lemuji vnitřní karpatský oblouk.⁴ Ta v Sedmihradském Rudohoří nebo kolem Kremnice obsahují bohaté polymetalické zrudnění, které bylo pravděpodobně využíváno nejméně od střední fáze bronzové doby. Jednalo se přitom o ložiska evropského významu, vždyť třeba Banská Štiavnica leží v troskách dodnes viditelné sopečné kaldey o průměru 20 km a původní výšce asi 4 km. Podobný útvar z této doby (12–15 milionů let) je v evropském měřítku mimořádný.

Stejně starí mají transylvánská ložiska Zlatého čtyřúhelníku, jako je slavná Roșia Montană, kde těžba rovněž probíhala nejméně tři tisíce let.

Rudní ložiska vytváří po obchodních centrech na velkých řekách druhý typ hospodářských středisek. Velká část karpatských politických a ekonomických dějin a zřejmě i pravěkých dějů se týká souhry mezi přístavními a hornickými centry, mezi oblastmi produkujícími potraviny a rudodárnými lokalitami. Bedřich Swieteczký připomíná, že před kuruckými válkami byla úroveň a význam slovenských hornických měst srovnatelná třeba s Porúřím.⁵ Teprve pak se jejich evropský formát změnil na provinční. Několik sopečných těles, a to dokonce s nevýznamným zrudněním nalezneme v Moravských Karpatech třeba na Bučníku u obce Komňa. Porozumět Klášťovu i dalším okolním lokalitám s poměrně bohatými nálezy bronzových předmětů pravděpodobně nelze bez poznání vazeb na rudní centra. V Sedmihoří a ve slovenských horních městech se jedná o ten snad vůbec nejběžnější druh vztahů. Není to jen otázka obchodu, ale také dopravy potravin z nížin a spolupráce několika řemesel počínaje uhlíři k horníkům a kovářům, kteří jim hornické nástroje každý den ostřili.

Pro Karpaty jsou typické ploché pánve, které někdy stojí v úplném protikladu s okolními horami. To je případ Valašské nížiny s centrem

4 Významná je benátská vulkanická oblast starších třetihor, ale tyto vulkanity jsou vesměs překryty 2–5 km sedimentů Pádké nížiny.

5 Swieteczký (1928), s. 14 – 18.

v Bukurešti a na ni severně navazující pruh Jižních Karpat či Transylvánských Alp – Carpatii meridionali. Nížina běžně nazývaná Valašsko, či spíš jako ve školních atlasech z doby Rakouska-Uherska jako Valachie či Walachia, byla v té době téměř synonymem pro Rumunsko, které část svých hor, zejména Sedmihradského Rudohoří, dřívějšího srdce Maďarska, získalo až po první světové válce. Vůbec je zajímavé, že ploché Maďarsko hledá své národní kořeny v sedmihradských horách, ale rovněž nížinné Polsko mezi beskydskými horaly, malé Valašské hrdě zní do moravského prostoru, zatímco velká Vysočina jako by neměla vlastní výraznější identitu. Rovněž pro Slováky jsou významné postavy typu Jánošíka spojované s horami, a nikoliv úrodná podunajská kotlina. U Rumunů je situace složitější, protože ti si zakládají na své verzi lidové latiny, pravoslaví a cyklu lidových zvyklostí, které se dilem udržely právě v horách. Některé svátky, jako např. Mărțișor, kdy se muži a ženy obdarovávají červenobílým provázkem (a pak jej věší na stromy), sahají nejméně do dáckých či thráckých dob a nemáme důvod předpokládat, že by základ moravského folkloru měl být mladší. Cítíme, jak nás zde něco bere za srdce, víme, že srdce je prastaré, že nebije jen touto dobou. Nejvýznamnější ze všech nížin

obklopujících karpatský oblouk je kromě Valašské nížiny, oddělující Karpaty a Balkán, Panonská nížina jako největší mezihorská pánev celé Evropy. Ta je rozdělena Zadunajským středohořím – jedná se o nevysoké pásmo hlavně Bakoňského lesa nad Blatenským jezerem – na Malou a Velkou uherskou nížinu.⁶ Malá uherská nížina leží směrem k Neziderskému jezeru, severní polovině Burgenlandu a Vídní. Na slovenské straně Malá uherská nížina navazuje na Podunajskou nížinu. Ta tvoří velký oblouk od Ostřihomi přes Nitru, Trnavu až k Bratislavě. Podstatné je, že obě tyto oblasti fyzicky tvoří jednu nížinu byť na obou březích Dunaje jsou považovány za obilnice, jak dnešního Maďarska tak Slovenska⁷. Přirozeně na ni na západě navazuje Moravské pole a Dolnomoravský úval. Tato část Panonie se nejčastěji geologicky nazývá vídeňskou pávní. Panonská pánev na našem území končí u Napajedel a na jih od Brna vyznívá u Hustopečí. Nechci, abychom byli zahlceni geografickými pojmy, ale tady se jedná o víc. O Římanech se říká, že nedokázali žít v krajině, kde nemohli pěstovat víno. O stepních nájezdnících, jako byli Avarové či Tataři, víme, že sice plenili všude, kde to bylo možné, ale že jejich dočasná i trvalá sídla ležela v rovinách, že se dobře cítili ve stepi, ale báli se lesa. Třeba v roce 1663 Turci obsadili Malou

6 Zeměpisná jména jsou citována zejména podle *Vojenského zeměpisného atlasu* (MNO, 1975).

7 Výraz Malá uherská nížina mizí na našem území až se vznikem Československa. Pro obyvatele monarchie byla orientace v mnoha místních, středoevropských názvech typu „Temešvár“ samozřejmější a skutečně, pokud je známe, máme jiný pocit prostoru, ve kterém žijeme, oživne! Potřebujeme k tomu však papírovou mapu, na počítači to moc nefunguje.

Devin je pro Slováky něco podobného jako Vyšehrad pro Čechy, ale jeho dějiny jsou delší a složitější, protože ležel nejenom nad údolím Dunaje osídleným od neolitu, ale také na důležitém přechodu řeky, odkud se cesty rozcházely několika směry.
Foto: Václav Cílek

uherskou nížinu, oblehli Nitru, ale dál již nešli. Vypálili Pezinok, Modru a přehnali se přes Hodonín a Břeclav až k samým branám Brna, kterému tehdy snad naposledy hrozilo nebezpečí „ze strany fanatických hord tatarských, turckých to předvojů“.⁸ Karpatské hory mají jinou mentalitu než nížiny, nejedná se jen o hranice geografické, ale taky lidské.

Pro hory je typické, že se do nich uchylují lidé milující svobodu, zvyklí na těžkou práci a často i drsné násilí. Do hor odcházeli propuštění vojáci, zběhové i lidé, kteří si přáli uchovat svoji víru. Vrchnost byla ráda, že má z hor alespoň ně-

jaký užitek, a tak přehlížela odlišné mravy i věroučné odchylky. Rekatolizace zde nikdy neproběhla takovou intenzitou jako třeba před branami Kroměříže. Nedá se ani vyloučit, že v horách se tu a tam zachovávaly zbytky starších etnik, jakými jsou v Pyrenejích Baskové, v Cornwallu a Walesu obyvatelé mluvící kornštinou a velštinou či Sekelové (Székelyové, Sikulové), kteří o sobě stále tvrdí, že jsou potomci Hunů či Avarů. Rovněž Huculové, Lemkové a Boikové se odvolávají na praslovanské či ještě starší kořeny.⁹ Tento nejspíš neprokazatelný pocit starobylosti stále občas probleskuje na moravských kopanicích, ale třeba na Brněnsku nebo ve středních Čechách jsem se s ním už nesetkal.¹⁰ Ale nazpět k Panonské nížině. Na Slovensku se táhne až k Novému

8 Swieteczky B (1928), s. 18.

9 Mychajlo M. Kocjubynskij (1864–1913) je autorem skvostné knihy *Stíny zapomenutých předků* (česky 1926, 1954, 1988), kde popisuje nejenom karpatskou krajinu, ale i zvyky a lidové čarování podobné tradici žitkovských bohyní. Stejnomený film z roku 1964 patří mezi základní karpatská díla. Můj ruský kamarád, malíř Vasilij Tuťunik mi citoval ruského myslitele, který tvrdil, že Rusové nejsou Slované, ale potomci starších etnik. Něco málo na tom asi bude.

10 Úlehla (1988), jedná se nejenom u něj, ale prakticky u všech starších folkloristů o běžný motiv.

Kostel svaté Markéty (Margity) Antiochijské stojí u slovenských Kopčan v předpolí velkomoravského hradiště u Mikulčic. Jedná se o jedinou stojící památku z doby velkomoravské a nejstarší zachovalý slovenský kostel.

Foto: Václav Cílek

Městu nad Váhom, Nitře a k Timačům na sever od Levic. V Timačích, ve Slovenské bráně, kde Hron vstupuje do kopcovité krajiny, stávalo raně středověké hradiště Festunk. Z pohledu našeho příběhu je důležité tím, že zde byl vykopán asi 2 m dlouhý kamenný monolit, tzv. Obětní kámen orientovaný od východu k západu a obkroužený nízkým valem. Nález svědčí o kultu spjatém s velkými kameny, s jakými se v podobě „čertových“ a dalších pověrečných skalisek a kamenů budeme setkávat od Chřibů až po Beskydy. Tento kult prav-

děpodobně nikdy neskončil, protože ještě po roce 1900 se procesí směřující do poutního chrámu Panny Marie Sedmibolestné ve Sloupu v Moravské krasu s modlitbou a zpěvem zastavovalo u nápadného Hřebenáče a podobné zastavení „Salve-Vale“ je známo i od Křtin. Jen pár kilometrů od Festunku, a tedy na samé hranici Panonie, leží Starý Tekov, který ve velkomoravské době dlouhou dobu působil jako správní centrum pozdější Tekovské župy.¹¹ Uprostřed dnes nenápadné obce stojí na malém návrší jeden z nejstarších ještě předrománských slovenských kostelíků. Je velký rozdíl, když se na velkomoravská centra, jako jsou Ostřihom, Bratislava, Uherský Brod nebo Starý Timačov, díváme z lokálního hlediska jako sídel na řece Dunaji, Moravě či Hronu, anebo jako na strategicky umístěná centra na hranici celé Panonské nížiny a karpatské soustavy.

Možná to je nemístná analogie, ale v dobách, kdy jsme bývali hosty u Blackhorse (ať jej Holy People opatrují!) z kmene Navajů na americkém Jihozápadě, jsme zacházeli do starých obchodních stanic známých jako „trading post“. Bývaly umístěné na okraji indiánského území. Indiáni sem přinášeli kožešiny, koberce a další rukodělné výrobky a kupovali zde kávu, střelivo, sekyry.¹² Obchodník se s nimi domlouval, jaké zboží potřebuje, jaké vzory koberců jsou teď žádané. Bylo to víc než obchod – kon-

¹¹ Župa je území, které je sice podřízené panovníkovi, ale je do značné míry řízené samosprávou. Centrem župy bývalo hradiště, později hrad. Čechy byly centralizované mnohem dříve, a proto se v nich systém žup navržený po roce 1918 nikdy neujal.

¹² Cílek a Stipsits (2017).

zultace, porada o léčích, výměna drbů, posezení u kávy. Podobné obchodní stanice známe i z Kanady nebo třeba Timbaktu. Jsou to místa, kde se zastavil čas. Úplně mně dojalo, když v jednom stále fungujícím trading postu jsem na pultu viděl láhev s okurkami jako z mého dětství, kde prodavač, potomek německých emigrantů, sáhl do lahve dřevěnými kleštěmi a jednu mi podal. Takže od té doby se na některé velkomoravské stanice na úpatí hor dívám jako na indiánské trading posty a místo navažských koberců si do-sazují třeba železné výrobky nebo lněné sukno.

Zkusme si obejít Karpaty a podívat se, jaká dnešní centra a pravidelně i pravěké lokality je lemu-jí. Na moravské straně to bude Rajhrad u Brna, Vyškov, Uherské Hradiště a Český Těšín s hradišti na Zámeckém vrchu (Ciezsyn) a Podoboře. Odtud pokračuje hra-nice karpatské soustavy kolem Wieliczky na jižní okraj Krakova a k Tarnowu se strážním hradiskem na hoře sv. Martina. Odtud se vydáme k Rzeszowu a do Přemyšlí. Přejdeme ukrajinskou hra-nici a na samém okraji haličských hor mineme Ivano-Frankivsk, dříve polský Stanisławów. To je další vzrušující místo postavené na staré obchodní cestě, kde série opevnění od nejstarších dob až po barokní pevnost měla chránit Polsko před nájezdy Tatarů a Tur-

ků. Odtud hranice Karpat velkým obloukem lemuje tok památné řeky Siret s tolika archeologickými lokalitami, že bychom knihu zcela zahltili.

Siret tvoří západní okraj tripolské kultury, pro kterou jsou typická nejstarší velká města světa, i když někteří archeologové věří, že aglomerace až o 30 tisících obyvatel byly osídlovány a opouštěné postupně, takže množství obyvatel bylo menší.¹³ Na modelu keramického chrámu bylo v rámci tripolské kultury nalezeno nejstarší vyobrazení diagramu jin-jang a existují studie, které tripolskou keramiku srovnávají se stejně starými, ale čínskými motivy kultury Jang-šao.¹⁴ Zde se již citelně dotýkáme karpatských tajemství. Jak mohla západní Ukrajina před asi 5400 lety souviset se sídly na Žluté řece?

Odpověď je poměrně jednoduchá. Od severozápadní hranice Číny se táhne dobře prostupná nejprve semiaridní, posléze lesostepní krajina, která končí na Pálavě. Archeologové tomuto po věky migračnímu pásu o délce několik tisíc kilometrů říkají stepní koridor. Na malém, odolném mongolském koni, zejména je-li dost píce, cesta není složitá. Posel urazil denně až 200 km, armádní oddíl kolem 80 km, ale celé armádě s těžkým trénem trvala cesta z Mongolska do Uher asi 2–3 roky.

Migrace plemen ze střední Asie

13 Kulturu objevil a v roce 1899 popsal český amatérský archeolog Čeněk (Vikentij) Chvojka, který zakládal archeologické sbírky Národního muzea v Kyjevě. Kultura rovněž nazývaná Tri-poli-Cucuteni se dělí na čtyři fáze a minimálně jedna z nich proniká až k Tise do karpatské kotliny, viz Cunliffe (2015).

14 Ting An (2023), s. 37 – 107.

až na britské pobřeží trvala kolem 200 let. Umožnily ji lehké dvoukolové káry kultury jámových hrobů, na které bylo možné po sklizni naložit úrodu a za měsíc o 500 km dál založit nové sídlo.¹⁵ Současní archeologové i maďarští etnohudebníci tak dospěli k podobnému závěru. Několik čínských not může znít i na valašském salaši, ale také původ čínské kultury mohl být ovlivněn podobnými středoasijskými migracemi, které vytvořily nejmladší, ale nejmohutnější stavby na Salisburské pláni v okolí Stonehenge. Rozdíl mezi Anglií a Karpaty je v tom, že Británii postihlo dejme tomu pět velkých migračních vln, ale Karpaty víc jak deset. Nejednalo se o jednorázové průniky, ale o celá staletí obranných válek, ale i nejistých a proměnlivých aliancí. Kontaktní či nárazníková zóna zde měla odjakživa odlišný charakter, který se odehrával mezi prostým vyvražďováním až po obchodní spolupráci a vzájemné kulturní a náboženské obohacování. Ale vraťme se k popisu karpatské hranice za řekou Siret. Prochází teď východozápadním směrem zhruba uprostřed mezi Brašovem a Bukureští. U Drobeta Turnu-Severinu překročí Dunaj. Ten pak vstoupí do jednoho z divů Evropy, do Železných vrat. Na jejich druhém, severním konci, tedy na vnitřní straně karpatského oblouku leží proslulé Veliko Gradiště. V samotném městě Drobeta historika zaujmou ruiny Trajánova mostu, který svojí délkou 1135 m představoval nejdelší most antického

světa. Trvalo to skoro tisíc let, než si lidé opět troufli na tak dlouhou konstrukci. Nejjižnější bod karpatské hranice leží u srbského Niše, kterým procházela římská silnice Via Militaris z Konstantinopole do Říma. V roce 1454 obsadili město Turkové a vládli zde až do roku 1878 skoro pět století.

Z Niše se karpatská hranice stočí okolo Kruševace a přes Jagodinu na sever k Temešváru. Dotkne se Sedmihradsko, prosmykne se Užhorodem, udělá kličku jižně od Humenného a Košic, projde Budínskými vrchy nad Budapeští k Ostríhomí. Obkrouží úrodnou Malou uherskou nížinu s velkomoravským centrem v Nitře. Dotkne se Bratislavy a zřejmě jen proto, aby si i Rakušané trochu užili Karpat (cca 1 % rozlohy Rakouska) kolem Děvína, vymezí Hainburské a Litavské vrchy a po západním okraji Malých Karpat přes Tvarožnou Lhotu vstoupí na Moravu. Nivy řeky Moravy se dotkne u Strážnice a Uherského Ostrohu.

Jaké jsou hlavní prvky tohoto pomyslného okolo-karpatského putování? Co město, to legenda typu Krakov, Užhorod, Budapešť, Bratislava a koneckonců i hlavní velkomoravské centrum kolem Uherského Hradiště. Všechna tato místa jsou vázána na řeku, ale za zády mají karpatský oblouk. Z velkomoravského hlediska většina velkých sídel leží na okraji panonské lesostepi či teplomilných doubrav, které jsou kolem řeky Moravy zastřené lužním lesem, ale nedaleko karpatského předhůří. Dalším

15 Wang Chuan-Chao et al. (2019).

Z moravské i slovenské krajiny téměř zmizely velké mohyly obvykle halštatského stáří, které byly rozvezeny na pole jako přirozené hnojivo. Tumulus Grosnugl, Dolní Rakousy.
Foto: Václav Čilek

Gotický kostel v Plešivci v Gemeru byl původně zasvěcen svatému Jiří. Je zvláštní jak nás tyto stavby skoro automaticky přenášejí do starších dob a jiného nastavení mysli. Foto Václav Čilek.

základním rysem tohoto regionu je osídlení od neolitu či eneolitu. Člověk navyklý na české poměry by málem napsal kontinuální osídlení. Jenže to právě v Karpatech neplatí, protože mocný pulz střed-

ní Asie, která každých pár století vysychá, už nějakých pět tisíc let vysílá proudy environmentálních uprchlíků a bojovníků za nové pastviny na všechny strany – do Číny chráněné několika předchůd-

ci Velké čínské zdi, do Indie, ale i do Skandinávie a západní Evropy.¹⁶ Většina těchto etnik naráží na karpatskou hradbu a buď se jí snaží po okraji Panonie obejít, anebo třeba Myjavskou branou podél říčky Teplice, Vlárským či Lyským průsmykem projít. O těchto trasách svědčí třeba mlýnské žernovy vyrobené ze středoslovenských vulkanitů.¹⁷ Tyto velké etnické a kulturní proudy počínaje od eneolitických plemen až po Skyty, Alany, Turky, Avary, Tatary, Slovany a Maďary volily cestu buď podél Dunaje jižně od bloku slovenských hor, anebo po severním okraji karpatského oblouku kolem Visly, Přemyšli a Krakova. Ale kromě pravěkých dálnic existují i pravěké silnice a pěšiny. Podle nálezů jantaru vedly v době bronzové západním Slovenskem nejméně dvě dálkové cesty – první od Ostřihomi k Nitře a druhá od Komárna kolem Malého Dunaje po severním okraji Žitného ostrova kolem Váhu do Myjavské brány či Vlárského průsmyku.¹⁸ Některá z tehdejších cest se nedaleko Slavičina napojovala buď na trasu na západ do

Uherského Hradiště, nebo přímo na sever do Zlína, Opavy, ostravské brány a Krakovska. Průchozí však byly i různé stezky a pěšinky. Pokud, jak uvádí Swietecký, kolem Vlárý snadno v roce 1704 směrem na Trenčín prošel oddíl o 3000 vojáků, tak 5. ledna 1709 za neobyčejně kruté zimy po cestách známých jen myslivcům a podludníkům přešla ve třech proudech armáda přes Varín, Terchovou a Zázrivou směrem na Liptov. V čele každého proudu šli oddíly vytvořené z drvoštěpů, myslivců a podludníků, které odhazovaly sněh.¹⁹ Některým cestám byla zjevně dávana přednost, ale pro znalce byla průchozí prakticky celá krajina. Podrobněji se cestami kolem Klášťova budeme zabývat v další části statí, kde se bude jednat zejména o Střední cestu mezi Košicemi, Liptovem, Púchovem a Lidečkem.

Karpaty to je závrať vonící po dřevě a po krvi. Je to něco obrovského, velkolepého, vždy s prvkem jemné krásy a zároveň utrpení. Je to krajina náhlých změn nálad asi jako v pozdním díle Bély Bartóka.²⁰

16 Americký geolog Ellsworth Huntington (1876–1947) v roce 1907 v knize *The Pulse of Asia* a později v roce 1915 *Civilisation and Climate* popsal, jak cyklické vysychání asijských stepí způsobuje opakované, velké migrační vlny a vojenská tažení z východu na západ. Jedná se o snad úplně základní mechanismus, jakým byl karpatský prostor posledních asi 5000 let formován.

17 Přichystal (2009).

18 Marková (1994), s. 19 – 20.

19 Swietecký (1925), s. 101.

20 *Divertimento*, 1939 a zejména *Koncert pro orchestr*, 1943 – 1945, napsaný těsně před smrtí skladatele. Leoš Janáček bude připomenut na jiném místě. Na tomto místě je možné zmínit proměnně-folklorní skladbu *Karpaty* (1854) od bardejovského rodáka Bély Kélera; skladbu *V Tatrách* (1902), části *Les a Hory z cyklu Pan* (1910) od Vítězslava Nováka a zejména jeho *Slováckou suitu* (1903) věnovanou moravskému Slovácku. Příběh této skladby je fascinující, protože Novák ovlivnil Jána Cíkkera jako jednoho ze zakladatelů slovenské vážné hudby (opera *Juro Jánošík*, 1953) a ten náboj lidové tvorby předal Mariánu Vargovi (*Mikrokosmos*). Hodně z valašských kořenů včetně orientace směrem na východ je slyšet ve skladbách básníka Jaromíra Nohavici. Základní jsou i lyrické až bujaré, dobrou náladu přinášející *Rumunské rapsodie* Georga Enescu a rovněž dílo Zoltána Kodályho (*Tance z Galanty*, *Tance z Marosszéku*, 1933), druhá ze skladeb se týká tradic transylvánských Sikulů. Na severu jmenujme Wojciecha Kilara a edici „Zlatá kolekce slezská“.

Je to cesta horským údolím, které vede do dalšího údolí a odtud zase dál. Ohně na kopcích, večery v salaších, kouř, vůně nadojeného mléka a v ruce ne-li valaška,²¹ tak alespoň kopaničářská motyka. Máme velké štěstí, že k nám karpatský fenomén, jaký nemá v celé Evropě a možná na celém světě žádnou obdobu, zasahuje. Není správné ani přiměřené okolnostem se na flyšové Karpaty dívat jen jako na východní cíp Moravy, osídlený divným etnikem, které dává po bosenském způsobu²² přednost slivovici před vínem. Je to malý okraj velkého a dlouhou dobu trvajícího světa syceného vlivy, významy, příběhy a hodnotami, které někdy přichází až ze Střední Asie a západního okraje Číny.²³ Mnohem častěji než třeba v západní Evropě tady dochází k situaci, kdy, jak říká paní Baradlayová v románu Móra Jokáiho: *„Žijeme v dobách, kdy se přetvářejí duše, synu,”*²⁴ Jeho nerozlučnou součástí jsou úrodné nížiny a stepi Panonie. Na jejích okraji byla na velkých řekách založena města jako Nitra, Bratislava či Uherské Hradiště a ze vzdálenějších míst Krakov, Ivano-Frankivsk, Užhorod či Budapešť. Současné hranice klamou. Kdyby-

chom přirozený kruh Karpat doplnili o Panonii a kružnici uzavřeli linií z Niše do Vídně, tak by střed této oblasti ležel na řece Tise někde mezi Szegedem a Kecskemétem. A to, řekl bych, je ta správná perspektiva, odkud se má člověk po karpatském oblouku rozhlížet.

„Ti, kdo si myslí, že studiem dlíčí historie získají představu o celkovém dění, jsou na tom – podle mého mínění – podobně jako ti, kdo se domnívají, že z pohledu na pohozené části kdysi živého a krásného těla získají představu o síle a kráse tohoto tvora. Kdyby někdo mohl části tvora opět spojit a vrátit mu jeho podobu i život a pak by ho týmž lidem ukázal, věřím, že by všichni ihned přiznali, že byli předtím daleko od pravdy a že měli představy podobné těm, které se objevují ve snu. Z části lze totiž získat o celku jistou představu, nelze však nikdy celek přesně poznat a pochopit.“

Polybios: Dějiny, Kniha I., s. 26. Přeložil Pavel Oliva. Praha 2008.

- 21 Valaška je sekyrka na dlouhém topůrku, která se sice dá jánošíkovsky použít jako zbraň, ale asi hlavně sloužila k osekávání výš položených větví listnatých stromů, které šly použít jako letniny nebo stelivo. Předchůdcem valašek byly velkomoravské sekyry na dlouhých topůrkách (Galuška 2004, obr. na s. 92, Mikulčice, 9. století).
- 22 V *Ottově naučném slovníku* se dočteme, že obyvatelé Bosny jsou velmi dovední v pálení slivovice a výrobě zbraní, jinak se toho o nich moc dalšího říct nedá, ale Nositel Nobelovy ceny za literaturu Ivo Andrić (1961, mezi nominovanými byl tehdy i J.R. Tolkien) by asi nesouhlasil. Mór Jókai má ve věci jasno: *„Nejdřív se napijeme téhle dobré slivovičky, poté se zapomené na všechny žaly. Nic lepšího není na světě.“* (1966, s. 307).
- 23 I dnes stojí za to poslechnout kdysi slavnou skladbu Kitaro (Masanori Takahashi) Silk Road z roku 1980.
- 24 Mór Jókai (1825–1904) je maďarský A. Dumas a A. Jirásek zároveň. Kdysi byl velmi oblíbený, ráda jej čítala třeba královna Viktorie. Úryvek pochází z románu *Synové muže kamenného srdce* (1966, s. 179).

Vznik Karpat

„Z bílé stráně vystupuje jemná, místy neznatelná kresba zasněženého lesa a mezi stromy jsou šrafovány skalky, čtvercové a obdélníkové plochy, svah vypadá jako tisk na rozsáhlý list vzdušného papíru, než jsem ale přijel k Ostrovu smrti, byl ten tam.“

Jan Slovák: 2023. Provodov: Mlčáčka..

Vznik Karpat je obvykle popisován jako tlak africké litosférické desky na evropskou, což vede k vyvrásnění Alp i Karpat. Pro většinu čtenářů je obtížné si pod tímto popisem něco konkrétního představit, takže se na celou záležitost podíváme hlouběji.²⁵ Především nás zarazí obrovský rozměr celého geologického děje, protože během posledních asi 70 milionů let vzniká téměř zároveň Arakanské pohoří v Zadní Indii, Himaláje, několiknásobné pásmo asijských pohoří včetně Zagrosu, dále Kavkaz, Karpaty, Alpy a Pyreneje. Víme, že všechna tato pohoří vznikala tlakem či přímo srážkou několika litosférických desek a mikrokontinentů jako je Arabská deska, Indie či velký ostrov původně samostatného Španělska.

Co způsobilo pohyb tak obrovské masy pevniny směrem na sever? Musely to být mocné a hluboce uložené síly, které snad vznikají na samé hranici vnějšího jádra Země a spodního pláště. Nejčastěji se uvažuje o tom, že „pádem“ trvajícím až 200 milionů let se v hloubce nějakých 500 km utrhne „la-

vina“ složená z velkých zbytků kontinentů. Minerály hornin klesající poloplastickým pláštěm v sobě obsahují malé množství vody. Teprve za velkých tlaků a teplot, jaké panují na dál již neprostupné hranici vnějšího jádra a nejspodnějšího pláště, dojde k rozbití a přetavení těchto hornin. Přitom se uvolní voda. Ta sníží bod tání hornin a díky tomu se směrem k povrchu zvedá plášťový hřib. Přenáší velké množství tepla, které pomůže rozpohybovat víceméně horizontální pohyb litosférických desek. To pak způsobí různé kolize a vznik pásových pohoří.

Jiní geologové hledají astronomická vysvětlení, kdy působením Slunce a hmotných planet dojde ke změně gravitačního pole sluneční soustavy a následkem tohoto „kosmického tance“ na několika okolních planetách současně dojde k sopečné činnosti. Podezřelá, ale hodně spekulativní úvaha se týká toho, že poměrně nedávno, asi před 10–20 miliony let, tedy v době velkého karpatského vrásnění, vstoupilo naše Slunce do středu lokální galaktické bubliny, která se projevuje jako oblast vyčištěná výbuchem supernovy od kosmického prachu. Slunce je od té doby spojené i se vzdálenými galaxiemi kanály horkých, řídkých plynů. Jiné hypotézy hledají vysvětlení např. v tom, že pokud dopadne velký meteorit na Zemi právě v tom období, kdy se v jejím nitru hromadí napětí, dojde k jeho náhlému uvolnění za vzniku hor-

25 Geologických prací použitých při psaní této kapitoly je skutečně mnoho. Geologové je znají např. z časopisu *Geologica Carpathica* a ti ostatní mohou studium začít např. monografií Pavla Šnajdary o geologických lokalitách Zlínského kraje (kniha i open source).

ských pásem. Abych to lapidárně shrnul: nevíme, co přesně iniciovalo vznik himalájsko-alpského pásma, ale síla to musela být obrovská a dosud nedoznělá.²⁶

V místech dnešních horských pásem někde mezi indickou Brahmaputrou a španělským Bilbaem se původně rozkládalo moře, které nazýváme Tethys. Nazval jej tak rakouský geolog s částečně českými kořeny Eduard Suess (1831–1914), který zásadně ovlivnil českou i slovenskou geologii. Suess jako první na světě asi v roce 1875 zavedl slovo biosféra. Inspirací mu byla řecká bohyně a matka všech řek titánka Téthys. Zbytek moře Tethys je Kaspické jezero, Černé a Středozemní moře.

Zatímco proces střetu či násu-nu desek jednu přes druhou měl jednu společnou příčinu, tedy hlubinné konvekční proudy unášející kusy litosféry, tak místní podmínky byly nesmírně rozmanité. Především severní evropský a asijský základ byl odolnější, protože v jeho zázemí ležely staré žulové terény např. Sibiře či baltského štítu. Se Západními Karpaty bezprostředně sousedí dřívějšími geologickými procesy zpevněná oblast české vysočiny a krakovské plošiny. Mnohem měkčí mořské sedimenty neměly jinou možnost než se přes tuto bariéru přesouvat, a to až o 20–30 km. Okraj africké desky nepředstavoval jednu rovnou frontu sunoucí se jako obří buldozer k severu, ale spíš drť několika menších desek. K výzdvihu Karpat zejména přispěla apulská

deska. Dnešní Apuleia leží na pobřeží Jaderského moře východně od Neapole, ale deska podle ní nazvaná podkládá značnou část Jaderského moře. Při pohybu k severu se nejenom střetávala s pevným evropským zázemím, ale také narážela na ostatní desky a vytvářela přitom dodnes funkční kolizní a zemětřesné zóny v Řecku a obecně na Balkáně. I obávaný Vesuv či Théra na ostrově Santorini vznikly díky těmto pohybům. Představte si, že před sebou máte několik plochých kusů rozdrobené pevniny a začnete je hrnout před sebou. Budou na sebe nejenom narážet, ale také rotovat. To se týká nejenom sunoucích se mikrokontinentů, ale také četných ostrovů v moři Tethys. Každý ostrov si přitom vytváří vlastní geologické prostředí, které sahá od mělkovodního pobřeží až do hloubek 2–3 km. Výsledkem je neobvyčejná geologická rozmanitost Karpat. Pohyby v celém alpsko-himalájském pásmu neprobíhají ani jednorázově, ani současně, ale ve vlnách opakujících se s různou intenzitou. Když zůstaneme jenom v Evropě, tak jako první narazila mikrodeska Ibérie, dnešního Španělska, na Francii a vytvořila Pyreneje. Pohyb se pak přesunul do Alp a ještě později do Karpat. Alpy ve své hlavní mase jsou tedy mladší než Pyreneje, ale starší než Karpaty. Některé zóny jsou aktivní opakovaně a vytváří tak obrovské sopky jako kavkazský Elbrus či anatolský Ararat.

Karpaty se obvykle dělí na dvě či

²⁶ Yeung (2024).

Gotické fresky v kostele v Plešivci sice zhotovil snad italský mistr, ale ten se musel přizpůsobovat místnímu vkusu, takže vzniklo dílo, jaké je pro střední Evropu typické – má evropské kořeny, ale místní kolorit.
Foto: Václav Cílek

tři zóny, na vnější, střední a vnitřní Karpaty. Moravské Karpaty patří do vnější tzv. flyšové zóny. Slovo flyš má lidový původ. Pochází ze švýcarské němčiny. Označuje horniny které „tečou“ (*fliesen*), to znamená jednak se snadno sesouvají, jednak po nich voda rychle stéká. Zatímco vápence středních Karpat mohou pocházet z mělkých moří, tak pro vznik flyše je nutná kombinace rychle se zvedající pevniny a poměrně hlubokého moře. Ze svahů pohorí obklopujících mořskou pánev Tethydy byla snášena zrna křemene a jílových minerálů a hromadila se na okraji mělkého šelfu. Přínos byl poměrně rychlý a rozhraní mezi šelfem a kontinentálním úpatím nestabilní. Sedimenty z něj někdy proudily dolů v podobě podmořských pískových „řek“, ale častěji se jako lavina utrhly a v podobě tzv. turbiditních, vířivých

proudů směřovaly do hlubokých částí pánve.

Ze sesutého vodního oblaku během chvíle sedimentovala hrubá zrna a pak jemný písek. Jen bahno rozptýlené nade dnem pánve si sesedalo další dny či týdny. Výsledkem jednoho turbiditního proudu tak byla dvojitá vrstva písčkovce a na něm ležící břidlice. Pro písčkovce je typické tzv. gradační zvrstvení, kdy naspodu každé vrstvy nejprve nalézáme štěrčíky, pak hrubý a nakonec jemný písek. Jílovitá břidlice v dnešních pohorích jednak zadržuje vodu, jednak funguje jako odlučná plocha sesuvů. V Karpatech umí voda rychle stéct a vytvořit hluboké erozní rýhy, ale také voda a jíl působí jako „mazivo“, takže nepříliš pevné horninové masы jako rychlé sesuvy či pomalejší plouživé pohyby (*creep*) opět koryta vyplňují a na svazích tvoří až 30 m mocné polohy svahovin. To je prostředí, které vyhovuje karpatskému buku. Geologické prostředí, geodiverzita zde má přímý vliv na biodiverzitu

a ta zase ovlivňuje využívání krajiny lidmi.

Tlak apulské desky byl silný a dlouhodobý. Hory se neustále zvedaly a pánve se neustále prohlubovaly. Vrstvy flyše tak mohly dosáhnout mocnosti několika kilometrů, ale to se už pánve uzavírala a horninové masivy se v podobě příkrovů přesouvaly přes sebe. Dnes jen těžko řekneme, jaká byla původní mocnost flyšových vrstev a co vytvořila příkrovová stavba. Tento pohyb neustále pokračuje. Nejsilnější je v rumunských jižních Karpatech, které rostou až o 10 mm za rok, ale na Moravě se jedná sotva o milimetry, spíš o desetiny milimetru. Ale i tento pohyb zanechává určité stopy. Patří mezi ně např. erozí vypreparovaná písčivá skaliska, „čertovy kameny“, na hřebetech hor. Představme si, že horský masiv by se posledních 100 tisíc let ročně zvedal jen o 1 mm, a to by za poslední dobu ledovou znamenalo výzdvih asi o 100 m! Ale i kdyby se jednalo jen o desetinu milimetru, tak by pohoří povyroستlo o 10 m, což je běžná, skoro bych řekl průměrná výška větších skalních útvarů.

O intenzitě pohybů při tektonickém uzavírání mořské pánve Tethys svědčí bradlové pásmo. To je třeba Staatzer Klippe, Pálava, Vršatecké bradlo, Štramberský či Pieniny a mnoho výrazných slovenských kopců. Jedná se o křídové a jurské vápence, které byly v podobě bloků o velikosti od několika desítek metrů až po několik kilometrů vytrženy ze dna pánve dřívějšího oceánu. Jsou mnohem odolnější než okolní flyšové horni-

ny, a tak dnes nápadně vyčnívají nad povrch krajiny. Botanici na nich nalézají skvělé zahrádky vápnomilné vegetace, archeologové pravěká hradíště a historici středověké hrady. Bradlové pásmo je přírodně i kulturně snad nejzajímavější část flyšového pásma.

Souběžně s výzdvihem Karpat došlo k poklesu okolních pánví. Ve středozemní oblasti se jedná o pánve tvořící základ Krétského či Jónského moře, v předpolí Karpat o pověstnou Valašskou nížinu s centrem v Bukurešti a uprostřed oblouku o rozsáhlou Panonskou nížinu. Vlastně toho o ní mnoho nevíme, protože její sedimenty dosahují mocnost až 7 km a někde i víc. Jaké obrovské množství materiálu sneseného z okolních hor je v ní uloženo! Mezihorské deprese často vznikají jako tzv. pull-apart pánve. Zjednodušeně řečeno, když na daném území existují dva paralelní zlomy, které jsou alespoň mírně zahnuté, tak při pohybu jednoho zlomu v opačném směru než u zlomu prvního, v ohybu vznikne volný prostor, který tvoří základ pánve. Tak zřejmě vznikla Valašská nížina.

Panonská pánve je však mnohem pestřejší fenomén, který když začneme promýšlet, tak mlčky staneme v údivu. Jejím základem je pravděpodobně hlubinné proudění, jehož původ sahá hluboko do pláště. Zemská kůra je pevná „deska“, která spočívá, doslova pluje nad těžšími poloplastickými horninami. Když apulská a africká deska tlačí na sever, tak před sebou hrnou horkou astenosféru. Ta vytváří vlnu, která nejbližší povrchu

zasahuje v severní části Panonie do nějakých 60 km místo obvyklých 80–120 km. Každá vlna má sedlo a hřbet. Sedlo je základ nížiny a hřbet je podstata budoucích hor. Představte si, že máte metrový provázek a teď z něj potřebujete vymodelovat vlnu, ale stále musíte pokrýt délku jednoho metru. Dá se to udělat tak, že provázek natáhneme a ztenčíme. Bude mít nižší únosnost, což se projeví tím, že stoupající vlnou snáze proniknou hlouběji uložené sopečné horniny.

Ty vždy existují v napjatém stavu, protože na nich leží mocné vrstvy tuhé zemské kůry. Stačí ale, aby došlo k nějakému oslabení a začnou stoupat k povrchu. Jako první jej obvykle dosáhnou tzv. kyselé vulkanity, světlé sopečné horniny, které mají podobně jako kůra vysoký obsah křemíku. Když se jejich zásoba vyčerpá, přijdou na řadu střední (intermediární) vulkanity typu andezitů a celý cyklus bývá uzavřen výlevy tmavých čedičů. Tehdy se kůra poněkud stabilizuje, ale přesto hluboké zlomy vedou teplo a vytvářejí hydrotermální systémy. Ty v hlubších částech louží a sráží rudní minerály, ale pokud roztoky dosáhnou k povrchu a shodou okolností kolem žijí lidé, tak založí lázně. Přítomnost mladých vulkanických hornin odlišuje „horké“, uvolněné Karpaty od „studených“ stlačených Alp stejně jako se liší romská dívka z Transylvánie od tyrolské horalky.

Často jsem na horký karpatský základ myslel pod budapeštským

Gellértem, kam k teplým, léčivým pramenům bývá umísťováno keltské kultovní místo a později do dnes fungující nástupci římských a osmanských lázní. Posvátné věci, v tomto případě teplé prameny hlubokého oběhu, mají samy o sobě schopnost něco zvláštního člověku přinášet a tím jej léčit. Jsem přírodě vděčný i za malá tělesa moravských čedičů a andezitů a řadu léčivých pramenů, jaké známe i z Luhačovic a okolí. Hlubinná zřídla ale také oslovují hlubší proudy v člověku a přinášejí nějakou tajemnou inspiraci, že ano pane Leoši Janáčku z Luhačovic a pane Wolfgangu von Goethe z Karlsbadu?

Ale pojďme tuto kapitolu uzavřít geologicky. Na místě okrajových moří Tethydy vznikala jezera. Ta v podobě menších zbytků v Alpách existují dodnes. Moře ustupovalo a vyslazovalo se. Panonská nížina a s ní i její výběžek vídeňské pánve se měnil na močálovitou krajinu, ve které se místy usazovalo nepříliš kvalitní uhlí. Jezera bohatě zásobovaná vodou z hor občas přetékala a vytvářela řeky, které se propojovaly do toků, jako je Dunaj. Ten se postupně stěhoval od středního Maďarska do nejnižších, rychle poklesávajících částí pánve až k Bratislavě, kde u Děvína přibíral řeku Moravu.²⁷ Tvorbu krajiny dokončily chladné vichry ledových dob, jež sem přinášely materiál, ze kterého vznikaly spraše a černoze, základ všech velkých civilizací od čínského Sprašového platů až po americký

27 Šimkovič (2019).

Středozápad přezdívaný, jak jinak, obilnicí Ameriky – American breadbasket.

Valy obrů

„Až vazby vesmíru prasknou, poslední hodina světa tu uzavře veškeré věky, všechno zas navrátí v původní chaos; pak hvězdy se smísí s hvězdami v srážce a nebeské ohně se nachýlí k moři, pevnina nebude chtít své dlouhé pobřeží táhnout, odmrští od sebe vodstva a Foibé půjde vstříc bratru – nechce už dvojspřeží hnát svým šikmým obvyklým kruhem, denní dobu žádat si bude; stroj vesmíru, rozbit, zruší zákony světa, jenž nyní byl roztržen vedví. Velké věci se do sebe bortí; tak ukládá božstvo rostoucím úspěchům míru; a Štěstěna žádnému z kmenů zavístit svou oproti lidu, tak mocnému mořem i zemí, nehodlá přenechat: příčinou béd jsi, Říme, sám sobě.“ Lucanus: Farsalské pole, Antická knihovna 1976, s. 34. Přel. Jana Nechutová.

Velikost či dokonce velkolepost Karpat a uprostřed ležící karpatské kotliny, což je jen jiné slovo pro Panonii, si uvědomíme při pohledu na Valy obrů. Ale kupodivu začneme na jihozápadě Čech na Chodsku. Je to po Moravském Slovácku druhé největší folklorní epicentrum České republiky. Je rovněž umístěné vzhledem k ploše ČR asymetricky – na nejzasším jihozápadě, zatímco Slovácko na nejzasším jihovýchodě. Chodové

se rovněž jako Horňáci či Valaši považují za odlišné, pohraniční etnikum. Většina badatelů se sice přiklání k tomu, že se jedná o staročeské ochránce zemské hranice, ale nejspíš v sobě mají i něco z krve Naabských a Mainských Slovanů či Srbů,²⁸ kteří žili až u Bamberka zhruba 100 km západně od dnešní hranice. Skoro bychom se mohli ptát, zda to jsou vůbec Češi, ale také zda jsou obyvatelé Moravského Slovácka skutečně Moravané? V každém případě to jsou bratři Slované a jejich odlišnost a tradice obohacují průměrný, jinak nepřilíš výrazný („nemastný, neslaný“) český i moravský prostor.

Západní a polabští Slované byli z větší části asimilováni, z menší části se snad před germánskou expanzí na východ ukryli v hraničním pásmu Českého lesa.²⁹ Aby se tehdy, v dobách Karla Velikého, tedy přibližně ve stejné době, kdy se na východě formovala Velkomoravská říše, zabránilo pronikání Slovanů dál do Francké říše, byl vytyčen tzv. srbský val Limes Sorabicum, který je zmiňován ve *Fuldských a Bertinských análech*. Jednalo se o systém opevnění a strážních věží táhnoucích se na délku nejméně 200 km od Labe podél břehu Saaly dál na jih s nejjistým pokračováním až k Dunaji u Řezna.

Na druhé, panonské straně po břehu Dunaje probíhá v délce asi 420 km římský *Limes Danubianus*, jehož panonská část se nazývá

28 Podle řek Naaba a Main-Mohan.

29 Český les (Böhmerwald) byl tehdy nazýván pohraniční pruh táhnoucí se až k Tachovu, označení Šumava se díky geologovi Janu Krejčímu z Klatov prosazuje až po roce 1870.

Limes Pannonicus. Dnes se jedná o památku UNESCO, jejíž mapa je vyrytá do dláždění před peštským farním kostelem (*Belvárosi plébániatemplom*). Hned vedle nalezeme zbytek římského limes – *Contra Acquincum*. I to je jedno ze základních míst celé Panonie. Proč nás nepřekvapuje, že panonský val považovali Římané za jednu z nejbouřlivějších hranic celého impéria? Na tomto místě nás však zajímají mnohem záhadnější valy nazývané valy obrů (*Fossa giganteum*) či čertovy zdi (*Ördögárok*). Lidově se rovněž označují jako Czőszárovy příkopy (Csörszárok) po snad mytickém avarském válečníkovi Csörszovi. Nejbliž moravské hranici se podobný val táhne v délce asi 60 km od Sitna až na soutok Dunaje a Hronu.³⁰

Na jih od Dunaje je systém těchto valů známý pod několika dalšími jmény, hlavně jako Sarmatské valy, ale také se dál směrem k Černému moři hovoří o Gothských valech nebo o valech germánských Greuthungů. V Maďarsku směřují nejprve od Budapešti, respektive Acquincumu na východ k Miškolci a Tise, zde se někdy zdvojeně stáčí v okolí Oradei a Temešváru podél Tisy na jih a v římské Moesii zhruba u Bělehradu se spojují s Dunajem. Když se podíváme na mapu Velkomoravské říše,³¹ tak nás zaujme výběžek sahající podél Tisy daleko k jihu. Jeho východní hranici vůči Bulharské říši tvoří právě několikánásobná linie dlouhých valů.

Jejich celková délka je několik set kilometrů. Je to neuvěřitelné dílo.

Datace je dodnes problematická. Některé valy byly zřejmě budované již za Marka Aurelia, většina z nich za vlády Konstantina Velikého (306 – 337), jiné možná germánskými kmeny, které chtěly zastavit hunskou vlnu. Možná svým dílem přispěli Langobardové, ale období pozdní antiky až raného středověku bylo tak složité a migrujících kmenů bylo tolik, že jsou možné i jiné výklady.

Zdálo by se, že jsme se od Klášťova notně vzdálili, ale chci ukázat, že se nejedná o nějakou místní kuriozitu, kterou již v Olomouci či Brně nemusíme brát vážně, ale o jeden z bodů podivuhodného střeoevropského civilizačního divadla. Obrovský rozsah valů, které mají takový objem, že by z nich šla navršíť nejedna pyramida a několik fází jejich budování zhruba mezi 2.–6. stoletím našeho letopočtu ukazují na staletý charakter tohoto prostoru, na sílu útočících kmenů, zoufalství obránců vršících dlouhé zdi, podléhajících, odcházejících či zanikajících plemen, kterým se ale někdy podaří se obnovit. Velká Morava nezanikla v roce 907 navždy a Slovinci se v 19. století nerozpustili v dolno-uherské kultuře. A ještě jedna záležitost může být důležitá. O budování valů v délce asi 400 km se musely koordinovaně spojit různé kmeny, království či knížecí, nevíme pořádně, jak tyto samosprávné podcelky nazvat. Ve skutečnosti to je model, který do značné míry odpovídá Sámově či Velkomoravské říši, jako konfederaci různých území, které pod

³⁰ Hovorka a Túnyi (2011).

³¹ Galuška (2004), mapa na s. 71.

Karpatská pastevní krajina z podhůří Beskyd je typická travnatými plochami i solitérními stromy, pod kterými mohou zvířata v horkém létě odpočívat.
Foto: Václav Čilek

tíhou okolností nebo pod vlivem silného vůdce vytvářejí tu více či jindy méně centralizované říše.

Říši můžeme definovat jako území, ve kterém různá etnika poslouchají stejná pravidla a mají centrální instituce. Velkomoravská říše sice byla první velkou slovanskou říší, ale model impéria je mnohem starší. Na území Čech a Moravy nejspíš můžeme počítat s eneolitickými říšemi či velkými celky doby bronzové. Podél Tisy byla vymapována síť asi 100 hradišť vzdálených od sebe asi 5 km, o které se hovoří jako *Tisza Site Group*. Stáří se pohybuje kolem 1450 – 1600 lety před Kristem. Některé lokality jako Gradište Idoš, Csanádpalota, Sântana či Cornești Iarcuri obklopená 33 km příkopů jsou ohromující. Jednotlivá hradí-

ště byla propojena regionálními cestami. K hlavnímu podunajskému koridoru, a tím pádem i na Moravu, to nebylo daleko. Sám, Svatopluk či Rostislav mohou být jen pozdními, jménem známými panovníky celé posloupnosti vznikajících a zanikajících říší. V tomto pohledu ani Česká republika, Rumunsko či Maďarsko asi nebudou konečnými a věčnými státy, ale jednou vplynou do nových státní celků a dalších pár staletí či snad tisíc let v nich snad budou žít.³²

V širokém rámci karpatského obloku rezonují nejenom hluboká existenční témata, ale hlavně navzájem podobné motivy lidových písní o chlapcích odcházejících na vojnu, pasoucích se ovčích, radosti milenců i rvačkách a nočních soubojích na horských pěšinách. Nemyslím si, že jsem na několika stránkách o setkávání karpatských hor a panonských nížin dokázal vykreslit tento kraj. Ale jsem si jis-

32 O *Tisza Site Group* (TSG) pojednává např. Molloy a kol. (2023). Může to být důležité i z hlediska Velké Moravy, jako regionální model říše sestávající z napůl nezávislých „žup“, který se do určité míry v Karpatech opakuje.

tý, že bez širokého geografického pohledu a bez opatrné úcty ke stovkám předcházejících generací, které nebyly svaté, bych hůř chápal směs karpatských zkušeností a pocitů, květnaté louky, stříbřité bukové porosty a celý ten točivý vír prací, mdlob a extází, tak jak je vyjadřuje slovácká či valašská píseň.

O řece Moravě jako o hranici dvou evropských světů

„Pomalů píše, nepochybujte, nechte vítr mluvit o ráji, ať bohové odpustí, co jsem učinil těm, které miluji. Snažím se odpouštět všemi slovy.“

Jan Slovák: 2023. Provodov: Mlčáčka.

František Bartoš v první ze svých „filologických humoresek“ píše, že „*Jméno Morava, jímž vědecká geografie celou korunní zemi označuje, mezi lidem moravským je významu mnohem užšího. Z hornatých krajín moravských od Uherského Brodu či Vsetína chodí lid na Moravu a rozumí tím krajinu podél řeky Moravy, moravskou rovinu, zvláště Hanou... Temná jakási paměť bývalé říše velkomoravské zachovala se posud v lidu, který část země na levém břehu Moravy pokládá za příslušnou k Uhrám jako dvanáctou stolicí.*“³³ Původně historický název nížin kolem řeky Moravy, ani ne 10 % plochy dnešní Moravy byl později vztažen na celou zemi.

Zatímco dnes si díky mostnímu inženýrství řek skoro nevšimne-

me, tak ve starších dobách často představovaly jednoznačné hranice a oddělovaly dvě různá teritoria. Římsští císařové vedeni instinkty svých předchůdců je považovali za přirozené opevnění římských provincií. Snad nejznámějším středoeropským příkladem hraničního toku je celkem nepatrná říčka Litava, která dělila monarchii na rakouskou Cislajtánii a uherskou Translajtánii. V pozdější době a vlastně až dodnes se vedou diskuze o říčních hranicích na Visle, Odře či nejnověji na Dněpru. Řeka určuje charakter země daleko za svým tokem.

Pro obyvatele Moravských Karpat bylo často mnohem snazší a přirozenější chodit za prací či obchodem do Pováží než třeba do Olomouce a také místo dnešního výrazu Slovácko se dříve setkáváme s označením Moravské Slovensko. Hranicí, která tyto kulturní okruhy dělila, ležela kolem řeky Moravy. Dodnes cítíme, jak hluboce odlišné je obyvatelstvo na jejím západním břehu. Hanou již vstupujeme do prostoru, který má západoevropský, to znamená ne lepší, ale jiný charakter. Výraz střední Evropa (Mitteleuropa) pro nás Čechy a Moravany obvykle znamená širší území rakousko-uherské monarchie, ale z hlediska nárazníkové zóny mezi Evropou a Asií by se na prostor mezi řekou Moravou na západě a Košicemi či až Užhorodem na východě víc hodil výraz Mezi-Evropa (Zwischeneuropa). Ještě výraznější se to týká území mezi Tisou a Dunajem.

33 Bartoš (1885), s. 297.

V dalším textu se budeme mnohokrát vracet k průběhu starých cest. Důvod je jednoduchý – Karpaty a Panonie jsou intenzivním komunikačním prostorem, který je znovu a znovu formován vlivy zdaleka: řemeslníky, obchodníky, vojáky či potulnými zpěváky, filozofy a duchovními na cestách mezi Asií a Evropou. Některé regiony se víc vyvíjí svým vlastním vnitřním růstem, ale Karpaty jsou hraniční zónou, kde se etnika přelévají všemi směry.

Jantarová cesta

„Prostor je homogenní a neutrální jen na archeologických distribučních mapách. Ve skutečnosti je zatížen nebezpečími, monstry, mýty a mocnostmi. Je vnitřně rozrůzněný a vstup do něj i návrat vyžaduje složitá opatření.“

K. Kristiansen a T. Larsson: *The Rise of Bronze Age Society*. Cambridge University Press 2005.

Hraniční charakter řeky Moravy byl ještě zvýrazněn hlavní trasou Jantarové stezky, která v tomto úseku probíhá po trase Mušov – Rajhrad – Brno-Líšeň do Starého Hradiska u Olomouce, ale boční větve procházejí flyšovými pohorími. Jantarová stezka je systém v čase se proměňujících severojižních obchodních tras, které občas a asi přerušovaně fungovaly od eneolitu, pak v některých obdobích doby bronzové, ale největšího rozkvětu se dočkaly v tisíciletí mezi dobou železnou a pozdní an-

tikou.³⁴ Je to víc než obchodní trasa propojující rozsáhlá evropská sever a jih. Má rovněž duchovní, kulturní a sociální rozměr. Vychází ze středomořské Aquileje. Jedná se o nejsevernější, velký mořský přístav, kam bylo jednoduché se z Říma dostat lodí, ale odtud již bylo nutné pokračovat pěšky. Aquileia byla centrem, odkud Gaius Iulius Caesar plánoval galské tažení, ale i místem, odkud se Cyril a Metoděj vydávali na moravské misie. Samotná politika aquileiského patriarchátu, která v raném středověku vyvažovala moc císaře v Cařihradu a papežský vliv přicházející z Říma, se možná prostřednictvím věrozvěstů vtiskla do samých počátků křesťanské Moravy – nebyť plně Východem, ale ani Západem. Tomu pochopitelně nahrávala i geografická pozice moravských úvalů v rámci „Mezi-Evropy“.

Slovensko se v severojižním směru dá dobře projít buď na východě kolem maďarského Hernádu, slovenského Hornádu a Torsy na sever přes Dukelský průsmyk, anebo až o několik set kilometrů dál na západě kolem řek Váhu, Vlárky a Moravy, dál moravskou branou do Poválsí a ke Gdaňsku. Východní trasa sice prochází významným Sedmihradskem, kde se kromě kovů těžila i sůl v Salině Turda a na dalších místech, ale obtížně se napojuje na Středozemní moře. To naopak velice přirozeně splňuje cesta od Aquileje směrem k hlavnímu přechodu Dunaje u Klosterneuburgu a dál přes Líšeň

34 Chytráček et al. (2017); Bolina a kol. (2022), viz zejména obr. 35 na st. 64 a obr. 55 na s. 94, celková situace Jantarové stezky na obr. 46. U Šoproně se Jantarová stezka dělila a jedno její rameno směřovalo na přechody Dunaje u Dávina a Bratislavy.

Charakter karpatské krajiny často dokreslují staré ovocné stromy. Husenky na Valašsku.
Foto: Václav Cílek

ke Starému Hradisku. Hlavní trasa Jantarové stezky obchází Alpy a díky tomu prochází okrajem úrodné Panonské nížiny, kde můžeme očekávat celou řadu obchodních příležitostí. Cesta Alpami přibližně po dnešní hlavní dálnici na Graz a Vídeňské Nové Město za to těsně míjí obrovské železnorudné, sideritové ložisko u Eisenerzu a několik menších ložisek dalších kovů, zejména mědi. Tato alpská cesta je výhodnější pro obchodníky s kovovými výrobky, ale panonská trasa pro všestrannější obchodníky s vínem a potravinami.

Dálková cesta má význam, jen když sleduje nějaký ekonomický či výrobní gradient. Vína je dost v Itálii a je tam laciné, proto jej mohou vozit dál za Alpy, kde rostou len a tkalci jsou pracovití, anebo ještě dál k Baltu a Severnímu oceánu, kde je hojnost jantaru a solených ryb. Některá koření, léky, hedvábí a zdobné textilie však

mohu koupit jen v Číně či Persii. Importující země musí na oplátku něco exportovat, a to zase podporuje místní výrobu a vede k její specializaci. Kdo chce kupovat, musí vyrábět. Většina komodit jako sůl, potraviny, textil a otroci je v archeologickém záznamu neviditelná, takže ke skutečnému průběhu transakcí se můžeme jen přiblížit. Na Jantarových cestách se pravděpodobně vozilo všechno možné, ale nápadný a viditelný zůstal jen jantar, který jim dal jméno. Je to významný indikátor obchodu, protože baltský jantar nalézáme v Sumeru, Mykénách, Egyptě a na mnoha dalších místech, kde ukazuje na někdy až nečekanou propojenost pravěkých světů.

Boční ale významné větve systému jantarových cest směřovaly po ještě neolitických trasách od Nitry a Trnavy do Pováží a poté některým z přechodů Karpat, z nichž pravděpodobně nejdůležitější byla Myjavská brána, Vlárský a Lyský průsmyk. Další pro tuto oblast významný komunikační uzel

ležel v bratislavské oblasti kolem pozdějšího hlavního města římské Panonie – Carnunta a pohraniční pevnosti Děvín. Odtud bylo možné dát se podél východního okraje Děvínské Kobylky k Trnavě a Váhu do Trenčína, římského Lugarcia známého nápisem římské legie z roku 179 AD, anebo podle západního okraje Děvínské Kobylky kolem Moravy směrem k Olomouci, kde byl římský pochodový tábor odkryt v Neředíně. Významná transkarpatská větev byla nějakou dobu kontrolována polykulturní pevností na Hostýně. Zabývat se starými cestami je vždy komplikovaná záležitost, protože jich je příliš mnoho a obvykle se přesněji nedá dokázat jejich stáří. Přesto se ukazuje, že hlavní trasy za sebou mají někdy i tisíce let provozu. Hodně závisí na stavu impérií. Jednou ze známek civilizačního kolapsu je vymizení předmětů přivážených z dálky. Naproti tomu tvorba impérií vždy znamená dovoz cenných darů pro panovníky a obnovení dálkového obchodu.

Při přípravě monografie o Jantarové stezce jsme během několika exkurzí společně s historikem Pavlem Bolinou projeli celou její trasu mezi Jadranem a Baltem a mohu potvrdit, že to je zkušenost, která změnila můj pohled na Evropu, protože logicky provázala místa a kulturní oblasti, které jsem dříve vnímal jako izolované body na mapě. Bylo to jako navlékat drahé barevné kameny do jednoho krásného náhrdelníku: Kahlenberg

nad Vídní, Michelberg u Haselbachu, Falkenstein, Děvín a Stolová hora na Pálavě, Mušov, Strachotín, Staré Zámky u Líšně, Býčí skála v Moravském krasu. Co místo, to slavnost!

Trnavská cesta a význam ohybu Dunaje

„Krajina a stromy vystavené mrazu a mezi nimi černá cesta posypaná drtí, nad cestou se naklání strojy – švestky a letitá hrušeň, co tu roste ještě z jiných časů.“

Jan Slovák: 2023. Provodov: Mlčáčka.

Severojižní trasy jsou mnohem víc prozkoumané než trasy směřující na východ, v našem případě např. do nedaleké Banské Štiavnice, Banské Bystrice či Kremnice, ale možnost dálkového obchodu s kovy může být ještě mnohem širší. Ruští archeologové někdy používají výrazu „Velká cínová cesta“ pro jednu z tras Hedváb-
né stezky, jež by v tomto případě vedla ze Střední Asie, nejspíš z tádžického Mušistonu k tureckému či krymskému pobřeží Černého moře, odkud bylo už poměrně snadné dopravit zboží lodí do středomořských dílen.³⁵ Mušiston představoval v době bronzové jedno ze světových center těžby cínu. Cínové rudy zde nebyly vázané na nejběžnější rudu, kasiterit, ale na chemicky složitější stanin a oxidické rudy poněkud odlišného chemického složení. Cínové ingoty ze slavného vraku lodi Ulu-

35 Velká cínová cesta je zmiňována v zásadní monografii Černycha a Kuzminycha (1998). V anglosaské literatuře se pro články autora používá přepis Chernykh. Další literatura je nesmírně početná, zde můžeme odkázat např. na Clark (2009) a Cunliffe (2008).

burun, která kolem roku 1320 BC ztroskotala u tureckého pobřeží, a kromě dřeva a slonoviny z Núbie vezla deset tun mědi a jednu tunu cínu asi z jedné třetiny mohou pocházet právě z Mušistonu.³⁶ Situace s cínem je vždy komplikovaná již jen z toho důvodu, že cín, podle mezopotamských pramenů víc jak desetkrát cennější než měď, býval recyklován, takže část ingotů obsahuje kov z více lokalit.

V každém případě je doložen import kovů ze Střední Asie do Mezopotámie a nálezy jantaru jak z Mezopotámie, tak i z vraku Ulu-burun ukazují i na spojení s jantarovým pobřežím Severního oceánu či Baltu. Středoevropský cín mohl také pocházet z několika menších ložisek ve střední Anatolii, bulharských Rodopech i z krušnohorské oblasti.³⁷ Původ cínu je po zhruba sto let trvající diskuzi stále nejasný, ale v každém případě se v případě bronzové doby hovoří o „bronzitizaci“ jako o snad první, velké euro-asijské globalizační události, která technologicky, materiálově a podle podobnosti symbolů i duchovně propojila velmi široký svět. Mezi další významné středoasijské lokality patřilo obrovské měděné ložisko Kargaly nedaleko Orenburgu, kazašské lokality např. Karaganda či uzbecký Zeravšan. Z celé řady nálezů máme doloženou výměnu zboží mezi Střední Asií a Blízkým východem, ale

rovněž z černomořského pobřeží přes karpatský oblouk k neprávem opomíjené řece Tise a odtud k velice bohatým lokalitám otomanské kultury v okolí Košic či až na Spiši.³⁸ Tato kultura nemá až na jméno mnoho společného s Turky-Osmany. Byla poprvé popsána z rumunské lokality Otomani a jedny z jejích nejvýznamnějších center ležely v Sedmihradském rudohoří. Obchod se solí a kovy při jejím vývoji pravděpodobně sehrál zásadní roli,³⁹ ale i mladší lužická kultura obsadila značnou část Slovenska včetně středoslovenských rudních okrsků. Rozkládala se na velké ploše střední Evropy včetně Čech a Německa, a proto vytvořila určitý sjednocující obchodní rámec pro kovy přicházející ze Sedmihradska, Slovenska i Krušnohoří.

Ruský archeolog N. E. Černych popisuje tzv. sejmsko-turbinský fenomén, což je velice rychlé rozšíření podobných metalurgických technologií na obrovské ploše od Číny, Mongolska, Střední Asie až po Evropu a dál na sever až do Finska zhruba v letech 1500–1800 BC. Centrum těchto znalostí mělo ležet přibližně v altajské oblasti. Fenomén se projevuje nejenom podobnými předměty, ale zejména kvalitou bronzových slitin. Není důvod předpokládat, že se tento dálkový technologický fenomén Moravským Karpatům vyhnul, už

36 Powell et al. (2022), Garner (2015), Berger et al. (2023).

37 Tolksdorf et al. (2020).

38 Olexa a Gašaj (1994).

39 Ve střední Evropě se kupodivu stává, že ložiska soli a ložiska kovů spolu souvisí – to je případ alpských ložisek, středoněmeckých ložisek u Halle nedaleko Harzu, krakovské oblasti i Sedmihradska. Proto si můžeme představit, že původně neolitické solné cesty se v době bronzové mění na cesty kovů. Viz obě monografie Barryho Cunliffea, 2008, 2015 či Bolina a kol. (2022).

Pro staré pastevní plochy bývaly typické jalovce, které se dokážou zvířatům bránit trnitými větvíčkami. Dnes však tyto pastviny často zarůstají mladým lesem, který jalovce opět vytlačí. Plešivecká planina.
Foto: Václav Cílek

jen z toho důvodu, že nálezy z té doby známe např. z hradiště Blučina-Cezavy či přímo z Dómského náměstí v Olomouci. Do Sedmíhradska, kde můžeme uvažovat o kultuře sice materiálně jednodušší, ale myšlenkově stejně složitě jako např. v egyptské Nové Říši, to nebylo daleko.

Myslím, že stále ještě jsme ve vleku představ ze „zlaté objevitelské doby“ evropské archeologie, že hlavní civilizační centra ležela v Egyptě, Sumeru, Mykénách a dalších klasických lokalitách, ale že nám přitom unikly stejně významné oblasti atlantské mezolitické megalitické Evropy, tzv. Staré Evropy – neolitických balkánských kultur, eneolitických tri-polských měst či sídel Sedmíhrad-

ské říše doby bronzové. Jejich pocity a rytmy snad vplynuly do lidové kultury, ale jsou v ní obsažené jako zrna kovů ve slitině vzniklé protavením mnoha tradic. Přes folklor cesta k vědecké archeologii však vede mnoha nejistými oblouky a zátočinami,⁴⁰ ale pokud nás zajímá obohacení a prohloubení života, tak se před námi otevírá obrovská pláň plná nádherných věcí od lidového ornamentu až po třeba Glagolskou mši Leoše Janáčka. Ale snad nejvíc prchavá je starodávnost pohybu. Na tance se totiž můžeme dívat jako na jiné vyjádření hudby a podle pozornosti tolika skladatelů, kteří se věnovali slovanským, maďarským či lašským tancům se zdá, že i pohyb je částí archeologického dědictví. Vladimír Úlehla říkal, že ornament na lidovém oděvu je poměrně nový, ale vyšívaní prastaré.

Snad se tu jedná o jakýsi pohyb

⁴⁰ Viz sborník *Archaeology and Folklore*, ed. Amy Gazin Schwartz, Routledge, 1999. Kniha začíná citátem o historické paměti, jak u slavné cesty v Henley v Západním Sussexu byla výzkumem prokázáno římské stáří. Místní obyvatelka přitom řekla své služce: „*Výborně Miss, tahle cesta byla římská už v té době, kdy jsem ji poprvé poznala.*“ Cecil Curwen in *Antiquity* 11 (1937):86.

duše, který v Karpatech probíhá v nějakém jiném vnitřním rytmu než dál na západ, a proto je tak cenný. Nelze jej nahradit. Spojuje nás se stepními základy vlastní mysli. Ve *Zlomcích předsokratovských filosofů*⁴¹ se dozvídáme, že „*Damon a jeho stoupenci říkali, že nutně vznikají zpěvy a tance, pohybuje-li se nějak duše, a že ušlechtilé a krásné tance a zpěvy činí duši také takovou a opačné opačnou.*“ Damon a jeho stoupenci rovněž ukazovali, že „*tóny souvislé písně vytvářejí v chlapcích a dospělých klidnou povahu (éthos), není-li v nich, a vyvádějí ji na povrch, je-li uvnitř skryta...*“ A konečně je zde důležitý Damonův výrok, že „*nikde se nehýbe hudebními slohy bez otřesení nejdůležitějších zákonů obce.*“ Z hlediska dnešní doby, která tak rychle střídá informace, že nemají možnost zakořenit se v mysli a vytvořit v ní ty správné dráhy, připomeňme Protagorův výrok: „*Nevyrůstá vzdělání v duši, nevnikne-li se hodně hluboko.*“ To-lik k významu Karpat a nyní k cestám.

Periferie, hinterland, utmark

Všechna tato slova označují zázemí, obvykle zapadlé kraje ležící mimo hlavní správní, duchovní a obchodní centra.⁴² Jenže dálkové cesty vedly převážně tímto zázemím, kde rovněž leželo mnoho hornických a výrobních středisek. Z dnešního pohledu představují

Moravské Karpaty jednoznačnou periferii, ale bohatství nálezů třeba právě z okolí Trenčína, Provdova či Hostýna ukazuje spíš na poměrně bohatá lokální centra. Nemůžeme si odpustit srovnání Banské Štiavnice se svými vrcholnými technickými projekty, rozvinutou chemickou analýzou, první hornickou akademií na světě (1786), prvním slovenským vědeckým učilištěm týkajícím se pěstování lesa (1807), ale i teologickými disputacemi a rolí při slovenském národním obrození s Bratislavou. V některých desetiletích nešlo říct, které z měst je významnější a často by to Štiavnica vyhrála. Dnes je sice zapsána jako dědictví UNESCO, ale jinak se jedná o menší, nepřiliš významné město uprostřed slovenských hor. Podobně se můžeme dívat i na Hostýn, který za Keltů neměl daleko k tomu být „hlavním moravským městem“. Jinými slovy: dnešní periferie mohly být a často byly obchodními tepnami minulosti, jejichž základem mohly být velice staré, a to nejspíš solné stezky.

Představte si, že cestujete od Černého moře, třeba od Oděsy nebo Chersonu taurského v místě dnešního Sevastopolu, do střední Evropy. Karpaty překročíte nejspíš buď přes Târgu Mureș v Sedmihradsku, nebo severněji mezi Ivano-Frankivskem a Užhorodem. Dál je možné cestovat poměrně pohodlně, známým a mnohokrát užívaným koridorem po jižním okraji Karpat pod Zemplínskými

41 Svoboda (1944), s. 174, zlomky (Zl. B 4 z Filodema), (Zl. B 7 z Aristedia Quintiliana), (Zl. B 10 z Platona), (Zl. B 11 z Pseudoplatarcha v syrském překladě).

42 Pokorný a Šída (2025).

vrchy, Bükkem a Mátrou. Klíčovým bodem zdejší geografie je ohyb Dunaje u Nagymarose zvaný Dunakanyar. Dunaj od Budapešti teče severojižním směrem, ale zde v pravém úhlu změni svůj směr na východozápadní. Pokud cestujete ze Sedmihradska, Potisí či vzdálenějších míst na jihovýchodě, tak se budete snažit vyhnout nepříteli spolehlivým dunajským brodům a přívozům a dunajské koleno obědte směrem od Slovenska. Tři hodiny pěší cesty od ohybu Dunaje u Nagymarose leží prastará Ostříhom s keltským oppidem a velkomoravským kostelem na kopci nad řekou.

Odtud se buď můžete pustit severní cestou do Bíni, Tekova a Štiavnice, ale hlavní dálková komunikace vedla přes archeologicky neobyčejně bohaté území kolem Nových Zámků, kde byla v roce 1573 založena jedna z hlavních pevností proti osmanské říši. Je to místo mnoha bojů a deseti obležení během osmanských nájezdů a kuruckých válek. Dál bylo možné v přímém směru pokračovat na Trnavu a Hodonín, tedy kolem pozdějších velkomoravských Mikulčic. Tato cesta spojuje hned několik významných areálů bronzových kultur v Sedmihradsku, Potisí, kolem Visegrádu a Nagymarose, Nových Zámků, Hodonínska a dalších míst. V Trnavě se jí říkalo Česká cesta, která po roce 1330 upadala na významu, proto-

že se hlavní obchodní linie přesouvala k Vídní.⁴³ Podobně existovala v Bratislavě Olomoucká cesta, jejíž trasa se později s přesunem moravské metropole z Olomouce do Brna proměnila na Brnianskou a Pražskou ulici a pokračovala dál jako Lamačská cesta. Typicky vede suchou trasou na jižním úpatí Malých Karpat.

Mapa pozdně neolitických rondelů ukazuje zřetelnou linii mezi ohybem Dunaje a přibližně Trnavou.⁴⁴ Odtud v přímém pokračování dorazíme kolem Senice a Holíče na Hodonínsko. Proč by takto významná cesta nešla podél Dunaje? Nebylo to pro množství starých říčních ramen a močálů možné. Ještě mapy okolí Vídně ze 17. – 18. století⁴⁵ ukazují až 20 km široký pruh špatně prostupných lužních lesů. Podobný charakter měly i luhy kolem Žitného ostrova, ale staré cesty se například vyhýbají i střednímu Labi, kde nejčastěji vedou po sušším, od vlastního toku několik kilometrů vzdáleném předhůří. Už jsme to mnohokrát konstatovali: největším nepřítelem kupce bylo bahno a nejvíc riskantní místa nebyly horské průsmyky, ale podmáčené nivy a přechody řek. Lužní lesy Moravy byly nejspíš větší cestovní překážkou než třeba lesní cesta z Řezna po *Via antiqua* přes Šumavu. A pokud již jste v Trnavě,⁴⁶ tak nejjednodušší cesta dál na Moravu a do Čech vede nízkým severním okrajem Malých Karpat,

43 Marec 2000, s. 179.

44 Vondrovský (2025), obr. na s. 306.

45 Na vlastní oči je můžete spatřit v Muzeu města Vídně na Karlsplatzu.

46 Jednou jsem byl v příbramské hospodě svědkem, jak opilý slovenský horník „balil“ místní slečnu tak, že ji neustále opakoval „*Trnava je fantastické město!*“ Tehdy jsem mu nevěřil, dnes již ano.

nebo přes myjavskou, vlárskou či lyskou sníženinu. Právě tyto zdánlivě dílčí trasy mohou vysvětlit archeologické bohatství Provodovska či hostýnskou pevnost. Podle mého názoru se mezi Ostřihomí, Trnavou a středním Pomoravím jedná o velice starou trasu, která občas byla stejně významná, ne-li důležitější než samotná Jantarová stezka.

A ještě jedné věci si všimněme, z Uherského Hradiště je to stejně daleko do Břeclavi jako do Hranic. Hlavní velkomoravské centrum leželo podobně jako Praha uprostřed země, tak aby obchodně mohlo využívat spojení na jih k Ostřihomí, Bratislavě a Vídni i na sever k Moravské bráně a do Krakovska.

Proč by nejstarší průběh těchto mnohokrát používaných tras měly indikovat právě rondely? Jedná se o kruhové prostory, které snad byly kmenovými či klanovými centry a sloužily, dejme tomu, ke sportovním soutěžím, klání bardů, domluvě dynastických sňatků či obchodu se solí a surovinami a celá tato mocenská a politická struktura byla zarámována společně sdílenými obřady. O významu soli detailněji hovoříme v připravovaném posledním dílu trilogie o starých cestách.⁴⁷ V zásadě se jedná o to, že když si na sůl zvykneme, tak se už bez ní neobejdeme. Být závislý na soli je

silnější než být závislý na alkoholu či opiátech. Sůl se získává snadno, ale prodává draho. Výnos ze solných daní tvořil třeba ve všech čínských dynastiích až polovinu státních příjmů a o něco méně, ale stále významně se uplatňoval ve Francii před Velkou revolucí nebo v Indii pod britskou koloniální vládou. Sůl vytváří impéria a může vést ke vzniku despocií.⁴⁸ Jenže sůl je rovněž posvátná, takže obchod by s ní měl zacházet i s jako kultovní komoditou a k tomu by se právě rondely hodily. Ony totiž i v Čechách na Podřipsku a Pražsku lemují pravěké obchodní cesty směrem na Halle anebo v okolí Hradce Králové na Barycz u Krakova, tedy na dvě lokality, kde je dokázaná neolitická těžba soli.⁴⁹

Většina tehdejších komodit je v archeologickém záznamu neviditelná a obchodní situace se podobně jako v současnosti mohla rychle proměňovat. Dnes už nevíme, zda víc či jaké zboží proudilo od Potisí a Sedmihradska dál na severozápad, anebo zda Slovensko nebylo víc zásobované třeba vzdálenější solí od Krakovska. Co se však říct dá je, že špatně prostupné horské Slovensko se suchou, málo bahnitou trasou se dá nejlépe obejít podhůřím uherských pohoří k ohybu Dunaje a odtud kolem Trnavy na severozápad. To je i směr mnoha tatarských, tureckých a kuruckých výpadů. Pokud bych

47 Bolina a kol. (in prep., 2026 – 27): *Staré cesty kolem Vltavy. Středoevropský komunikační prostor*. Praha: Academia.

48 Literatura o soli je obrovitá, ale můžeme ocitovat dvě větší, ale zásadní syntézy: Brigand a Weller (2015): *Archaeology of Salt. Approaching invisible past*. Leiden: Sidestone Press;.. Harding (2013): *Salt in Prehistorical Europe*. Leiden: Sidestone Press.. Druhá monografie je významná velkým množstvím mapek a celkovou dokumentací nálezů.

49 Adshead (1992).

však šel po jižním, pravém břehu Dunaje, tak řeku mohu překročit u Devínské Nové Vsi či Starého města v bratislavské oblasti nebo až kolem Klosterneuburgu nad Vídní.⁵⁰ Jestli jste ale z různých důvodů cestou od Dunaje dorazili do Nitry, tak je jednodušší pokračovat k Váhu a u Drietomy uhnout na Uherský Brod, anebo pokračovat až za Trenčín a Vlárským průsmekem směrem k několika cestám mezi Slavičínem a Valašskými Klobouky mířícím na sever a severozápad. Místní situaci probereme u další kapitoly, protože zatím se pohybujeme v širším regionálním kontextu.

Maďarský spisovatel Mór Jókai v letech 1848 – 1849 bojoval společně s Lajosem Kossuthem za samostatnost Maďarska a velmi dobře znal realie své doby. V románu *Synové muže kamenného srdce*⁵¹ srovnává přechod Dunaje a Moravy: „Kapitán Richard znal z dřívějších polních cvičení okolí i řečiště Dunaje se všemi mělčinami a písčinami. Bylo hračkou pro něj i pro jeho staré husary zdolat přechod Dunaje bez mostu, ale těm mladším zatrnulo u srdce, když se před nimi v celé své šíři valil temný pás řeky, který museli zdolat v sedle a s plnou výzbrojí. Čím je voda širší, tím je její tok pomalejší a řečiště mělčí. Mezi oběma břehy byly tři mělčiny, které jezdec v čele poznává podle odlesku vody, a přes ně stačí jen se přebrodit, kdežto hlubokým tokem mezi mělčinami koně úporně prolouvají.“ Jenže povstalci se

Dávný motiv „trojhory“ jako součást slovenského národního znaku vyrytý do zdi kostela v Plešivci. Gerner. Foto: Václav Čilek

musí ještě dostat přes řeku Moravu: „Dunaj je dobrák, ale Morava je zloduch... po prudkém dešti byla Morava rozvodněna a mezi břehy se valily kalné, žluté vody dravého proudu. Tam přebývá smrt! Na druhé straně řeky čekala uprchlíky bahnitá rovina, koně se až po spěnky bořili do bláta...“ Úryvek nás překvapuje, protože Moravu známe jako regulovanou, lenivou říčku. Proč by měla být, alespoň na některých místech, nebezpečnější než Dunaj? Dunaj je štěrkový, Morava je bahnitá a její niva je prakticky všude široká, zatímco u Dunaje jsou sevřená místa, jaká vidíte z Děvína. Ale také Dunaj bývá teplejší než Morava pramenící pod Králickým Sněžníkem.

Pozdní svědectví o dopravě kovů ze středoslovenských báňských měst do Vratislavi, a tedy přes karpatský oblouk podává fug-

50 Farkaš (2019), s. 43 – 49.

51 Český překlad Ladislava Hradského z roku 1966, s. 211, 213, 218. Úryvek je krácen.

Typickou rostlinou lesostepního pásma jsou kavyly
Foto: Václav Čilek

gerovský faktor a humanista Ján Dernschwam⁵² (1494 – 1567). Popisuje, jak do báňských měst přišlo mnoho lidí z Míšeňska, Saska a Porýní, protože krajina byla poničená tatarskými nájezdy. Podobně před tím Maďaři kolem Jágru (Egeru) mezi sebe přijali Kumány a Kúny. Na Slovensku se tehdy ve velkém těžila měď, která obsahovala příměs stříbra, a proto ji kupci vyváželi k dalšímu zpracování do Krakova a Vratislavi. Derschschwamův memoriál tak kromě obchodních tras zmiňuje další podstatnou charakteristiku karpatské oblasti. Po zničení části místní populace válkou, hladem či morem do oblasti přicházejí, ně-

kdy zdaleka, další etnické skupiny, jako byli později např. Valaši a poměrně rychle se integrují do různorodé místní společnosti. Značnou míru vstřícnosti vůči cizincům tak dodnes pozorujeme na Jižní Moravě,⁵³ ale méně již na Hané či v Čechách. Slovácká vstřícnost se však odehrává ve dvou krocích. Do života obce se sice od samého začátku začleníte rychle a přátelsky, ale pak to trvá alespoň dalších dvacet let, než vás lidé skutečně přijmou.

Jedná se zřejmě o prastarý kulturní vzorec, který počítá s možností částečného vyhlazení a následné populační regenerace.⁵⁴ Druhou stranou této milé vstřícnosti je přísná tvorba nové identity, nového sídelního celku, kdy třeba nově příchozí nesmí nosit kroj ze své

52 Fuggerovský znamená vázaný na rodinu Fuggerů z Augsburgu, která založila jednu z prvních, velkých a bohatých evropských nadnárodních korporací Der Ungarische Handel. Derschschwamův memoriál je citován in Dvořák (2004), s. 300 – 305.

53 Možná to je klišé, které už neplatí. Vinař z Pavlova mi řekl, když jsem obdivoval Pálavu: „Nemylte se, Pavlov je ta nejvíce udavačská obec na Moravě. Jak jde o víno, tak dnes jde hlavně o prachy.“

54 Něco podobného jsme zažili v severním Súdánu a zejména Núbii. Probíhal (a zrovna probíhá, léto 2025) zde jeden nemilosrdný masakr za druhým, ale lidé jsou otevření a milí jako někde na Dolňácku.

bývalé vesnice, jinak mu v hospodě nenalijí. Hudebník Pavel Kubát mi vyprávěl, jak hrál v dolňácké cimbálové kapele, kde se na něj osopili, že hraje jako Horňák a když zjistili, že je z Vysočiny, tak jej propustili.

Možná se až umanutě vracím k tušenému, ale nedokazatelnému duchovnímu odkazu dávných karpatských a panonských říší. V tomto intuitivním cítění je pramálo vědeckého, ale přesto když procházíme dílo karpatských spisovatelů, básníků, hudebníků, romantických folkloristů, jedná se o základní pocit hluboké, nevyčerpatelné studnice hrdinských osudů, lásek a zrad, které se týkaly jedinců, měst i celých království. Jak chudý je třeba ve srovnání s Děvinem, Pálavou či Vizovicemi takový New York! Jaké dějinné drama a jaké štěstí je žít v tomto prostoru, který úplný cizinec pochopit nemůže.⁵⁵

Svatojiřská cesta a vytváření sdíleného prostoru paměti

Když jsme psali knihu o Řípu, která ve stejném formátu předchází toto klášterské vydání, a patří k němu,⁵⁶ všimli jsme si pozoruhodné dispozice kostelů a kostelíků zasvěcených svatému Jiří. Ten je uctíván v řípské rotundě, ale zprávy o jejím zasvěcení jsou pozdní. Druhý nejstarší pražský kostel a jeden z vůbec nejstarších

českých kostelů stojí na prestižním místě celého Českého království na Pražském hradě. Byl založen již kolem roku 920 a v půlce 12. století přestavěn do podoby dnešní baziliky sv. Jiří. Z podobné doby by snad mohl být dnes zaniklý kostel sv. Jiří obklopený památkami z doby velkomoravské, který stál na Ostrově sv. Jiří v místě dnešního Masarykova náměstí v Uherském Hradišti, tedy rovněž ve středu hlavního správního centra své doby. V písemných pramenech je však zmiňován až ve 13. století. Přesnější datace však neznáme ani u dalších svatojiřských staveb, které se však opakovaně přimykají k raně středověkým, obvykle přemyslovským centrům.

Na Hradišti u Svatého Jiří pod Starou Kouřimí stával koncem 10. století na opevněném přemyslovském okrsku dnes již neexistující kostel sv. Jiří. Kouřimsko ještě koncem 9. století představovalo druhé místo po pražské oblasti, kde málem vzniklo hlavní centrum království. Vznik krásného a v pozdější podobě dobře zachovalého kostelíčka sv. Jiří na nízkém návrší nad Mží v Plzni – Doubravce je spojován s návratem sv. Vojtěcha z Říma roku 992, ale spíš je mladší, protože v okolí kostela byly odkryty hroby až z 11. století. Slovanské hradiště na Holém vrchu (Bukovec) je odtud vzdálené přes 2 km, ale kostel leží na brodu přes řeku Mži, odkud jedna z cest směřovala právě pod Bukovec. Toto hradiš-

⁵⁵ Kulturnímu antropologovi a surrealistovi Andy Lassovi (*Hrdlořezy a zvukomalby*) jednou v USA řekli: „*Tak vy jste žil v Praze, skvělé místo na inspiraci, ale pracovat se tam nedá.*“ Podobně by byl Andy Warhol (Varhola) v zakarpatské vsi brzy zapomenut stejně jako tolik maďarských vědců, kteří v cizině získali Nobelovu cenu.

⁵⁶ Čilek, Gojda a Trefný (2025).

tě můžeme označit jako nejstarší Plzeň, odkud se osídlení přesunulo do Starého Plzeňce a odtud do současného středověkého městského jádra, které vzniklo ve 13. století až jako třetí plzeňské sídlo. V Bratislavě se vypráví zřejmě mladá pověst, že sv. Jiří zachránil princeznu Dúbravku, ale i plzeňský kostelík sv. Jiří leží v městské části Plzeň 4-Doubravka. V obou případech se asi jedná o jména odvozená ze zde rostoucích přirozených doubrav, ale dubové listí také často jako v klenutém průchodu Týnské školy v Praze zakrývá obličej gotických zelených mužů spjatých s kultem regenerace.

Kostel sv. Jiří rovněž nalezneme na složité polykulturní lokalitě a slovanském hradišti s archeologicky odkrytým rituálním místem na Kanině nad pískovcovými skalami Kokořínského dolu nedaleko Mělníka. Dalším svatojiřským místem, ale opět s nejistou historií založení kostela, je Hradiště sv. Jiří v Libušině u Kladna z konce 9. či počátku 10. století. Zde jsou již velkomoravské vlivy čitelnější, protože pod nedalekou Budčí v bývalém zákolanském pivovaru byl odkryt skvělý soubor raně středověkých šperků. Druhý podobný soubor pochází z knížecího pohřebiště na Staré Kouřimi. A konečně pod hradištěm na Kotýzi u Koněprus stávala asi už od 10. století stará osada, v jejímž centru se dá očekávat dosud neznámá svatyně, jejíž zasvěcení pravděpodobně přešlo na solitérní stavbu gotického kostela sv. Jiří uprostřed později zaniklého sídla. Vesnice Tmaň byla později za-

ložena asi 1 km západně. I zde je krajinná vazba kostela sv. Jiří k nedalekému mocnému hradišti na vysoké vápencové skály nápadná. Vyjdete z kostela a nad sebou překvapeně uvidíte pravěkou a středověkou pevnost.

Na všechny tyto lokality bychom se snad mohli dívat jako na jeden svatojiřský soubor. Přímo v areálu raně středověkého hradiště nalézáme kostely sv. Jiří na Pražském hradě, Libušině, Kanině, Kouřimi a zřejmě do této skupiny můžeme zařadit i Uherské Hradiště. Nedaleko od raně středověkých fortifikací leží kostely v Plzni-Doubravce, Tmani a ve slovenském Svätém Juru. Pozice řípské rotundy je odlišná, protože se jedná o svatyni neobvykle postavenou sice mimo sídlo, ale v symbolickém středu země. Kult sv. Jiří vrcholí v době Karla IV. v roce 1373 postavením jezdecké sochy sv. Jiří na Pražském hradě. Jedná se o jednu z prvních, ne-li první velkou plastiku postavenou ve volném prostoru, a nikoliv v kostele. Ještě o něco starší (1338) je cyklus fresek z legendy o sv. Jiřím v gotickém paláci v Jindřichově Hradci. Naopak pozdější je kostel ve Spišské Sobotě u Popradu s nádherným svatojiřským oltářem od Mistra Pavla z Levoče. Místo bylo nazýváno *Mons Sacri Georgii*. Podobně i nejstarší zachovalá jezdecká socha, byť až ze 17. století, v Bratislavě patří sv. Jiří. Stojí na prvním nádvoří Primaciálního paláce.

Pokud u nás uvažujeme o kostelech postavených či přestavěných mezi lety 900–1200, nápadně vystupují kostely dvojího zasvěcení –

svatému Klimentu a svatému Jiří. Putování ostatků sv. Klimenta se dá poměrně spolehlivě vysledovat z krymského Chersonu do Říma, kam je roku 868 převezli věrozvěstové Cyril a Metoděj. Ostatky byly uloženy v časově mnoho-
vrstevné bazilice sv. Klementa⁵⁷ a z Věčného města byly jejich části přeneseny do dalších českých a moravských kostelů. Oltář totiž musí obsahovat kousek světo-
va těla, protože věřící se modlí ke skutečné osobě, a ne virtuálnímu avataru.

Vysledovat putování ostatků sv. Jiří je pravděpodobně nemožné. Umučen byl podle jedné varianty legendy v dnešní Palestině a jeho ostatky se rozprchly asi nejvíc do východních církví, zejména do Gruzie a Arménie. V 8. století byly přeneseny do Říma, do významného, prastarého kostela San Giorgio in Velabro, údajně založeného v místě, kde vlčice odchovala Romula a Rema. Odtud putovaly křesťanským světem. Kdybychom se alespoň teoreticky pokusili rekonstruovat jednu z možných tras, mohli bychom začít v nádherném klášteře sv. Jiří z 11. století v chorvatském Plominu. Z Říma se sem mohly dostat lodní dopravou, která pravidelně probíhala do nedaleké Aquileje, kam se klade začátek Jantarové cesty.

Jako další zastavení svatojiřské trasy bychom mohli označit památný Ják nedaleko Szombathely, kde byl na místě starší rotundy postaven jeden z nejvýznamněj-

ších románských kostelů celého Maďarska Szent György-templom. Klášter leží v místech, kde ze západní, panonské trasy Jantarové cesty odbočovala komunikace do Szombathely. Jantarová cesta dál pokračovala do Šoproně na západním břehu Neziderského jezera. Zde se rozdělovala na dvě pohodlné větve. Západní vedla k Vídní, respektive Klosterneuburgu, kde překračovala Dunaj a kolem Mušova u Pálavy vedla k Brnu-Lišni a Starému hradisku na Prostějovsku⁵⁸. Nás však víc zajímá východní větev.

Ze Šoproně mířila do Carnunta a přes dnešní Bratislavu či nedalekou děvinskou bránu na slovenské území. Cesty musely vést suchými trasami, což bylo v bažinaté krajině, např. kolem Jurského Šúru, problematické. Přimykaly se proto k úpatí Malých Karpat, kde byly stráženy třemi většími pravěkými a raně středověkými centry v místě Bratislavského hradu, na Neštichu u Svätého Juru a na Modré. Karpaty překračovaly v nižší severní části v trase mezi Trstínem a Jablonicí a odtud již přes Holíč, Myjavu či Vlárú směřovaly dílčími trasami do povodí Moravy.

Kostel svatého Jiří v půvabné městské rezervaci Svätý Jur je ozdoben asi 6 m vysokým kamenným oltářem s vyobrazením života sv. Jiří a dalších světců. Jedná se o jeden z nejkrásnějších slovenských, či snad lépe podunajských, renesančních oltářů, který se kvalitou blíží dílům Mistra Pavla z Levoče.

57 Bazilika vyrostla nad antickými ruinami, podzemní Mithrovou svatyní a na později zasypáném kostelu ze 4. století. Ten se nalézá i s Konstantinovým hrobem v kryptě kostela.

58 Bolina et al. (2022), s. 252 – 262.

Pro podhorské karpatské svatyně jsou typická spíše menší místa v kombinaci kaple – pramen – strom sloužící místním lidem. Bojatín na Valašsku.
Foto: Václav Čilek

Připisován je Štefanu Pilgramovi a datován je rokem 1527. Nad kostelem na nevysokém návrší mezi dvěma údolími stávalo hradiště Neštich. Základní struktura osídlení se podobá okolním místům s výraznější starší dobou železnou a raným středověkem. Kromě toho v okolí nalézáme avarské šipky a různé dálkové importy, jako jsou předměty z bílého bronzu či zlatý byzantský prsten z Chorvatského Grobu.⁵⁹ Rozmanitost nálezů včetně jantaru se podobá západnímu rameni Jantarové cesty přes Staré hradisko.⁶⁰

Výrazným vodítkem spojení mezi

Svätým Jurem a Slavičínkem – a jedná se o spojení přímé – je pověst z Bohuslavic nad Vlárí, kterou podle vyprávění Amálie Šmotkové zapsala Zdenka Maňasová. Na kopci zvaném Vyšehrad prý stávala zemanská tvrz, ve které měli zázračný zvon, jehož zvoněním se uzdravovali nemocní a z dosahu jeho zvuku byli vypuzeni všichni hadi. Když tímto zvonek začali zvonit, zvon zvonil: „*Já su zvon z Búslavic.*“ V městečku Svätý Jiří (Svätý Jur) v Uhrách se totiž v dávných dobách zdržovalo velké množství hadů. Obyvatelé by se rádi hadů zbavili, ale nevěděli, jak na ně. Tak se rozhodli zajít k věštce, aby jim poradila, co mají dělat. A právě tato věštce jim řekla, že se na Moravě

59 O celé oblasti vznikla mimořádná monografie archeologa Júlia Vaváka: Vavák (2019): *Pevnosť v Malých Karpatoch. Vznik, význam a úloha výšinného centra vo Svätom Jure*. Malokarpatské muzeum v Pezinku.

60 Další text o délce asi jedné strany až po zmínku o Napajedlech je převzat od Marka Semely ze Slavičína.

nachází vesnice Bohuslavice, jejíž obyvatelé vlastní zázračný zvon, a právě tento zvon pomůže hady z jejich osady vypudit. Obyvatelé Svatého Jiří si tento zvon od bohuslavských vypůjčili, a tak se od této doby zázračný zvon nachází v Uhrách a pomáhá tamním lidem. Proč bohuslavickým nebyl vrácen, už se asi nikdy nedovíme.⁶¹

Ještě jedna složka této staré tradice je důležitá – vazba na prvek hada. Jak zaznamenal v Luhačovském Zálesí Antonín Václavík, had má zase cosi společného s drakem. Podle mínění některých je drak vyspělým hadem anebo následkem toho, že se had „spářil“ se zlým duchem.⁶² Toto je významné, protože Svatý Jiří se z římského vojáka, morálně vítězíciho nad nepřemožitelnou obludou císařského kultu, proměnil v pohádkového rytíře bojujícího s drakem. A drak byl zejména v pozdějších dobách symbolem satanským, stejně jako had znázorňoval dábla.⁶³ Kde na Klášťovsku a v kraji pod ním najdeme jeden či druhý prvek? Drak hlídal podzemní poklady například při horské studánce ve Slopném či v hoře u Březůvek. Had byl přímo posvátným zvířetem u starých Návojňanů a na nedašovském Závrší je o tom snad nejvíce dokladů. Hada-strážce chalup nesměl nikdo

zabít a bylo zvykem dávat mu pod práh misku mléka.⁶⁴

To, že v Bohuslavicích na dolní Vlárě jsou velmi silné starší vrstvy, je markantní. Ostatně, i ten samotný název Vyšehrad⁶⁵ jako by uváděl něco velmi významného. Mnohokrát již citovaný Jan Kučera poznamenal, že na Vyšehradě prý bývaly runy. O co se jednalo, blíže lidé vysvětlit nedokázali, ale hovořili o nich s velkou bázni. Žádné znaky, a ani nic podobného se nedochovávalo, a tak je možné přemýšlet o jiném významu. V *Českém lidu* kdysi Čeněk Zíbrt publikoval dopis neznámému českému učenici z roku 1857 od Slavomila Čekanoviče, jenž mezi bájnými bytostmi vypočítává rovněž Runu (aneb Rudnu) jakožto Mater Mamosu staroslovanských rudokopníků: „*Tato božská bytost byla do nedávna na bráně města Března (Brezno?), kterou se na Pólhoru jede, s červenou hlinkou vyobrazená jako osoba obvyšná, tlustá, nahatá s velikými prsemi na způsob bohyně Živy, tím však rozdíl, že v jedné ruce držela kovkopnické kladívko majíce druhou ruku na prsích položenou.*“⁶⁶ To vše je jistě velmi zajímavé už jen proto, že v sousedním Slavičíně se dodnes nachází trať Jamné a ví se, že jamníci byli horníci, ba snad dokonce kovkopové stříbra.⁶⁷

61 Malíková a Polášková (2001), s. 35.

62 Václavík (1930), s. 423.

63 Černý (1996), s. 86. Situace je odlišná u orientálních církví a v pravoslavné církvi, kde draci někdy vystupují jako ochránci. Dokladem této časové a symbolické vrstvy je reliéf draka v portálu románského kostela na Tetíně, ale na trůnu ozdobeném draky sedává i cařihradský patriarcha Bartoloměj. Byli jsme u toho.

64 Pospíšilová (2014), s. 30 – 31, 46, 209, 215, 218, 223 – 224, 229, 234 – 236, 239.

65 Vyšehradů je mnoho a buď označují „hrad“ na vysoké skále, anebo místo se symbolicky či kultovně vysokým významem.

66 Zíbrt (1903), s. 407.

67 Dvořák (1906), s. 55.

Poohlédněme se ještě zpátky, jestli existuje nějaké další místo na cestě z Uher obsahující souvislost s velkomučedníkem. Svého času upozornil přední český historik J. Macůrek, že roku 1399 dostal uherský hrabě ze Svatého Jiří do zástavy Brumov a Hodonín, s pokukem na dvě konkrétní listiny. Podle první z nich markrabě Jošt skutečně zastavil Hodonín Tomáši ze Svatého Jiří; ve druhé z nich byla provedena zástava někomu jinému. Přesto se podařilo dohledat jiný případ, kdy měl brumovský pán co do činění s někým ze Svatého Jiří. Bylo to v roce 1504, kdy Michal Podmanický vyřizoval v Olomouci ručení za peníze svého uherského krajana Petra ze Svatého Jiří.⁶⁸ Jinak je v Brumově v jedné z pověstí zafixována událost, která se měla odehrát v magické noci na svatého Jiří, kdy se čtveřice lovců pokladů vydala tajnou chodbou do sklepení bývalého hradu a nedopadlo to vůbec dobře.⁶⁹

Protože legenda vizuálně ztvárňuje vítězství křesťanství nad pohanstvím, stejný motiv nacházíme nedaleko od Bohuslavic ve Slavičíně, a to ve známé pověsti o počátcích Slavičina, ve verzi svatovojtěšské. Vypravuje se, že Slavičín stojí na místě, kde sv. Vojtěch, vracející se z Uher do Čech, kázal a křtil. Sv. Vojtěch se podle pověsti vracel Vlárským průsmykem, kterým

vedla důležitá zemská obchodní stezka. Na Moravě pod Bílými Karpaty prý našel pohanské obyvatelstvo, které chtěl obrátit ke Kristu. Se svým doprovodem nocoval v místě, kde se dnes nachází slavičinský kostel. Kdesi na protějším vrchu byl hrad, jehož vládkyně byla slepá. Tato paní nemohla v noci spatřit, přistoupila k oknu a obrátila tvář k Vojtěchovu tábořišti a zdálo se jí, že vidí nějakou zář. Byl to jejich oheň a čím víc do něj pohlížela, tím jasněji oheň viděla, až nakonec prohlédla úplně. Další den se paní vypravila na zázračné místo, aby sv. Vojtěcha pozvala k sobě. Tak se taky stalo, vykonala staroslovanské pohostinství a při tom ji pražský biskup pokřtil; brzy poté přivedl ke křesťanství také okolní lid. Na místě, kde sv. Vojtěch nocoval, nechala hradní paní zbudovat kostelík a z jejího syna se stal kněz. Slavný čin prohlédnutí pak dal jméno i tamní osadě, Slavičinu.⁷⁰ Několik nevysokých slovanských mohyl a dlouhé příkopy po těžbě železné rudy neznámého stáří leží v Pivečkově parku a ve hřbetu nad ním celkem nedaleko od slavičinského kostela.

Pokud bychom měli, obrazně řečeno, nahlédnout ze stejného okna jako slavičinská vládkyně, prohlédli bychom snad také a zřejmě bychom se dověděli víc. Takto musíme vzít zavedenou paměť místa v důsledku

68 Pokluda (1999), s. 17 a 34. Majetkoprávní spojení nacházíme i v blízkém Popově v osobě Žofie ze Záblatí ze Sv. Jiří a Pezinku (1535).

69 Bezděčka (1997), s. 10.

70 Peřinka (1905), s. 233, 237 – 238. Pověsti o putování sv. Vojtěcha jsou dodnes velice populární v jz. Čechách, např. u Nepomuku a na dalších místech. Jednotlivá zastavení jsou vyznačena kapličkami či nápadnými kameny. Pokud by se sv. Vojtěch vracel z Říma po Jantarové stezce podobně jako třeba sv. Cyril a Metoděj, mohl by tímto krajem projít.

všech těch dějinných zkoušek. Pomyšlný oheň boje proti pohanství vidíme v existenci kostela ve Vlachovicích, jenž je zasvěcen svatojiřskému nebeskému protějšku archandělu Michaeli, který zvítězil nad drakem v nebi, zatímco Jiří v pozemském světě.

Takřka bodavá záře do všech světových stran donedávna pronikala od Lukova v jihozápadní části Hostýnských hor. V tamním kostele byla velmi dlouho umístěna historická památka – dřevorez poloreliéfu sv. Jiří. Poloreliéf, označený letopočtem 1445, původně nepatřil kostelu (ten byl postaven až roku 1812), byl do něho přenesen odjinud, podle místní tradice z hradu Lukova.⁷¹ Nyní se tato vzácná starožitnost už pouze třeptá kdesi v Arcidiecézním muzeu v Olomouci, spolu s jinými klenoty, které byly rovněž vytrženy ze svého domácího prostředí, kam jediné patřily. O tom, že se svatojiřská symbolika na lukovském hradě skutečně vyskytovala, svědčí nález gotického kachle s výjevem z Posledního soudu – archanděl Michael s mečem a váhami, na kterých je duše hříšníka označena ďáblem a zatížena žernovem, který ji stahuje k zemi; k dalším novozákonním motivům patří i přímo výjev se sv. Jiří bojujícím s drakem.⁷²

Pro relativní úplnost připojme ke všem zmíněným bodům rovněž Napajedla. Nejstarší pečeť byla otiskována z typáře pořízeného v roce 1575. V jejím pečetním poli byl sv. Jiří v brnění a v pravé

ruce s praporem na koni jedoucím vpravo. Návštěvník tam může i dnes svatého Jiří spatřit – v podobě sochy od Franty Úprky situované mezi okny v prvním poschodí radnice. Nejzřetelněji se tedy jeví klášterská část svatojiřské osy v linii Brumov – Bohuslavice nad Vlčí – Slavičín – Lukov, přičemž oba nejvzdálenější body byly v počátcích zeměpanskými hrady, což pravděpodobně mohlo hrát svou roli.

Předcházející odstavce snad byly přetíženy geografickými názvy, které jsou bez mapy těžko srozumitelné, ale s její pomocí vytvářejí jasný obraz archeologickými nálezy dobře doložené „svatojiřské“ dálkové trasy nejméně mezi maďarským Jákem, slovenským Svätým Jurem, pohraniční Vlárrou a moravským Uherským Hradištěm a odtud dál snad až na Pražský hrad či přes Český kras do Plzně. Podobné legendární trasy zachycující putování světců se objevují v jihozápadních Čechách, kde jsou spojeny s postavami blahoslaveného poustevníka Vintře a již zmíněného biskupa sv. Vojtěcha. Je zajímavé, že tyto cesty v posledních letech ožívají snad jako domácí ozvuky populárních svatojakubských cest.

Domníváme se, že se v tomto případě rýsuje možnost poutnický propojit pomocí víceméně hypotetického putování ostatků sv. Jiří nejméně dvě historii sbílená místa – Staré Město (Altstadt) ve Svätém Juru a Staré Město u Uherského Hradiště, ale možná

71 Pokluda (2010), s. 78 – 79.

72 Holík, Janiš, Langová a Vrla (2015), s. 17 – 18.

i Prahu a Bratislavu. Bratislava rovněž představovala místo osobité svatojiřské úcty. Ta se projevovala tím, že na světcův svátek Prešpurčané volili rychtáře a dvanáctičlenný magistrát. Volba rychtáře znamená obnovení městských práv. V ten den se rovněž v dómu sv. Martina udělovali plnomocné odpustky.⁷³ Zřejmě nedávno v příběh rozvedená pověst vypráví, že jednou do roka sv. Jiří z fontány Primaciálního paláce oživne, sedne, kopím udeří do čtyř světových stran a pokloní se Městu jako starodávné instituci. Bratislavčané se domnívají, že se klaní jim, ale k tomu nemá žádný důvod, protože svatě je Město.

Z pohledu běžného, poučeného návštěvníka představují všechna zmíněná místa krásné, starobylé a k nějaké hlubší identitě směřující prostory paměti, které je nutné prožít a na celý život zapamatovat. Ona už samotná chůze či jízda po starých, někdy ještě pravěkých cestách, představuje něco vzácného a dojemného.

Ale zbývá ještě doložit, proč by to měl být právě svatý Jiří, který zanechal takto hluboký vtisk. A rovnou je třeba rázně připomenout: zapomeňte na legendu s princeznou a drakem. Ta se rozšířila hlavně po křižáckých válkách, kdy se „pohádkový“ Jiří stal ideálem rytířství. Starší vrstva úcty ke sv. Jiří

je mnohem hlubší a závažnější. Jiří je totiž podle byzantské tradice něco víc než jeden ze světců, je prastarou kosmickou silou, která stojí za každoroční smrtí vegetace a jejím jarním zmrtvýchvstání. Raná Theodotova legenda „dračí“ část světcova života vůbec nezmiňuje,⁷⁴ ale až fantastickým, „dadaistickým“ jazykem popisuje různé druhy mučení a zázračných uzdravení.

V knize o Řípu jsme se pokusili světce přiblížit z hlediska prostého člověka, ale z pohledu tradice, která je rozpoložena na velké ploše od arménských hor až po Anglii zasvěcenou sv. Jiří, je to složité. Jeho pozdní obraz zároveň kombinuje bílého koně⁷⁵ jako symbol naděje, kopí podobné paprsku slunce i zlovolného draka. S jistotou můžeme říct, že slovo Ge-orgios je složeno ze slov pro zemi a práci. Georgios je doslova země-dělec, tedy patron rolníků. Svátek má 23. a někde i 24. dubna. Druhá podobná postava je sv. Michal Archanděl (svátek 29. září), který rovněž zabíjí draka, ale na rozdíl od sv. Jiří má jako nebeská postava křídla. V podstatě se dá říct, že na jaře sv. Jiří zemi otevírá slunečním paprskům, proto vylézají hadi, a sv. Michal o půl roku později zemi zavírá. To vyjadřují pranostika „*Svatý Michal z pole spěchal.*“ Z desítek úsloví a pra-

73 Za upozornění děkujeme panu Ernestu Húskovi z Bratislavy.

74 *The Passion of St. George*, translated by E. A. W. Budge, s. 15 (internetový zdroj). Tento životopis připisovaný Abba Theodotovi asi z konce 4. století je apokryfní a pro četné podivnosti, naturalismy a paganismy, jako např. odkazy na Démeter či Artemis, byl už v 6. století církví zavržen, ale v editované podobě sloužil jako základ dalších legend.

75 Ve Svätém Juru se dodnes vypráví o bílém koni, ale z pověsti zbylo jen torzo, že tady kdysi býval.

V tradičních krajinách cítíme, že scénérie a život lidí je jeden nedělitelný celek. Pan Jan Kravec se starém mlýnu v gemerské Rakovníci.
Foto: Václav Čilek

nostik sebraných Zdeňkem Vašků⁷⁶ se dá uvést: „Svatý Jiří k létu míří“; „Jak mráz uvidí Juru, opustí každou ěuru“; „Co do svatého Jiří vyroste, to po něm pomrzne“; „Od svatého Jiří do svatého Michala má být sedlák stále na poli.“ Konec dubna byl důležitý, protože po něm již málokdy nastaly mrazy, během kterých by vymrzlo obilí.

Protože sv. Jiří otevírá zemi, stává se patronem oráčů obracejících hlínu, kterou rozevřou pro sluneční paprsky. Ve středočeském prostředí proto mohl splývat i s postavou Přemysla Oráče a získávat tak dynastický či politický význam. Ve starší lidové tradici je však pánem vegetace. Na Balkáně, ale i v karpatském světě se objevuje postava Zeleného Jury či Juraje. Bývá

to mladý muž pokrytý větévkami, který někdy přijíždí na bílém koni, jindy v jeho šlápotách vyrůstá zelená tráva. V anglosaských zemích je znám jako „Jack in the Green“ a v Anglii někdy splývá s postavou „zeleného chlapce“ Robina Hooda. Nedivíme se proto, že i podobná postava Juraje (!) Jánošíka, Ondráše, Nikoly Šuhaje či Oleksy Dobuše dodnes působí nadlidským až mytickým dojmem. Svátky jara, které dnes krotce nazýváme „vítáním jara“ či „otevíráním studánek“, totiž v sobě často obsahovaly divoký a orgiastický náboj. Někdy končily symbolickou smrtí Zeleného Jury, který umírá, proto, aby se svět vegetace a plodnosti mohl cyklicky zrodit. Mezi českými úslovími dodnes žije věta: „Je to ještě jura.“, která se používá pro označení staršího, ale vitálního člověka. Tento regenerační kult je možná zobrazován v podobě Zeleného

76 Vašků (2014), s. 356 – 366.

Mnoho generací našich předků žilo na polích a pastvinách a snad proto nás tato místa naplňují nejenom nostalgií, ale i pocitem dávného a poněkud ztraceného domova. Valašsko.
Foto: Václav Čílek

muže, kterého nejčastěji nalézáme v gotických kostelech.⁷⁷ Svátek sv. Jiří už dnes slavíme jen málokdy, protože ustoupil Velikonocím, které mají podobný význam smrti a vzkříšení. Jedno z velkých zastavení svatojiřské cesty je klášter v chorvatském Plominu. Pochází odtud kamenný reliéf, který zobrazuje velmi nejasnou figuru, buď pozdně antického pána lesů, římského boha Sylvana, nebo středověkého sv. Jiří snad z 11. století. Nedokonalý reliéf je obklopen jed-

ním z nejstarších známých nápisů zapsaných hlaholicí.

Pokud nás zajímá, jak si 10 – 11. století představovalo svatého Jiří, asi budeme překvapeni, protože na některých balkánských středověkých freskách a ikonách nespatříme pohádkově dobrodružnou scénu s drakem, ale vážného panovníka, který s kopím a mečem usedá na panovnický trůn.⁷⁸ Působí důstojně, spíš jako majestátní král než potulný rytíř. Cítíme za ním velkou nadosobní sílu, která může změnit svět. Toto pojetí slábne už ve vrcholném středověku a po třicetileté válce, ve které selhali snad všichni svatí, jsou dřívější světci nahrazováni těmi novými. Další rána přichází v 60. letech 20. století, kdy se modernizující církve zbavuje těch nejméně historických a vědecky obhajitelných postav. Filosof Zdeněk Neubauer však říkal, že nejhodnotnější jsou právě ti nejméně historičtí svatí, protože v sobě vtělují nějaký věčný princip či myšlenku. Jenže doba svatého Jiří nejspíš přichází znovu. Když procházíme lesy po kůrovcové kalamitě či smřčiny zničené silným větrem ve vrcholové části Šumavy, míváme pocit někdy až zázračné obnovy, jako by tu před námi kráčel nějaký bůh. Budeme jej potřebovat.

Střední cesta

Podle poměrně bohatých nálezů bronzových předmětů, např.

77 V kolektivní knize *Cestami zelených mužů* (Malvern 2023) je uvedena historie jejich poznávání a seznam lokalit. Podobný význam má i smrt býka, kterému z těla vyrůstá obilí v mithraismu i ještě starších tradicích.

78 Internetový zdroj „In a search of St. George“, St. George on the border of Byzantium, chapter 2.

z okolí Provodova a podle stáří hradišť s nálezy keramiky lidu púchovské kultury můžeme předpokládat, že hřebenová cesta přes Klášťov byla v pravidelnějším, byť asi přerušovaném provozu, mezi mladší dobou bronzovou a pozdním středověkem. Nicméně, některé nálezy posouvají její možný původ do doby před nejméně pěti tisíci let (eneolit) či do starší doby bronzové. Cesta navazuje na Lyský průsmyk u Horního Lidečka, odkud je možné se přes Lysou pod Makytou po mírných svazích nad Bílou vodou dostat k Váhu u Púchova, který dal jméno púchovské kultuře.

Cestou míjíme pravěká hradiště Skala u Dohňan a několik významnějších sídel mezi Bytčou a Púchovem včetně vysokého Hradiska (567 m) západně od Považské Bystrice. Oblast je bohatá i na velkomoravské památky včetně mohylových polí v Dúbravách u Dolních Kočkovců. A protože se na této cestě běžně setkáváme někdy s honosnými bronzovými předměty, jaké by bylo napojení na hornické lokality Kremnických a Štiavnických vrchů a Slovenského Rudohorí? Z hlediska k jihu položené Banské Štiavnice by asi bylo jednodušší sejít k jihu a napojit se na cestu od Nitry či Trnavy směrem na Holíč či Vlárú, tedy víceméně na Uherské Hradiště. Z pohledu Banské Bystrice a lokalit kolem Hronu je možné jít buď přes Vlárský, nebo Lyský průsmyk. Záleží na tom, zda cestujete jižněji směrem na Olomouc a Prahu nebo severněji do zhruba stejně významného okolí Vratisla-

vy či do Krakovska. V prvním případě cesta míří na západ do Čech a v druhém přes Provodov a kolem Obětové hory („kudy celá vojska kráčela“) dál do Zlína a odtud buď do Moravské brány, ale je rovněž snadné se vydat přímo na sever do Opavy.

Komunikační otázka je přitom pro celý klášťovský mikroregion klíčová. Jak jsme již uváděli nejvýhodnější dálkové cesty z východu, ať již z Panonie, pontokaspické oblasti či jižního Slovenska vedly buď jižní trasou podél Dunaje, anebo přes Přemyšl a Krakov obcházely karpatský oblouk severní trasou. Jedna z cest později zvaná cesta Nibelungů procházela po jižním břehu Dunaje a třeba pro Huny představovala nástupní prostor pro tažení do Burgundie. Nepochybně navazovala na celou síť paralelních tras, které můžeme vystopovat třeba podle nálezů avarských šipek. Po severním okraji již ne Dunaje, ale celé bažinaté a lužní krajiny na sever od Malého Dunaje vedla již víckrát zmíněná cesta přes Trnavu směrem zhruba na Holíč.

Jenže mezi dejme tomu Mikulčicemi a Těšínem by se na délku necelých 200 km nalézala „mrtvá“ komunikační zóna, která by neměla napojení na střední a částečně i východní Slovensko. Představte si, že potřebujete cestovat z archeologicky nesmírně bohatého okolí Košic do Čech či ještě dál k Labi, Rýnu, do Jutska či Anglie. Než zamířit k jižním či severním „okolo karpatským“ spojnicím je výhodnější využít přímější komunikaci, které zde říkám „Střední

cesta“ podél Hornádu na Spišskou Novou Ves. Odtud se na západ dá projít branou mezi Levočskými vrchy a Rudohořím dál na opět archeologicky velice bohatý Liptov, odkud to je jen krok do středního Pováží, kde průsmky Vlárý a Biele vody umožňují pohodlný přechod Moravských Karpat. Právě mezi Vlárským a Lyským průsmkem musel existovat celý komunikační uzel, kde se v prostoru mezi Bojkovicemi, Slavičínem, Valašskými Klobouky a Horní Lidčí křižovalo hned několik zásadních dálkových komunikací. Jedna z těchto cest vedla i po klášterovském hřebetu.

Na staré cesty se málokdy díváme jako na jednu pravěkou „dálnici“, ale častěji jako na síť cest, která „pulzuje“ a proměňuje se podle stavu komunikací, počasí, výšky jarního sněhu, bezpečnosti a poplatků za mýta a cla. Rovněž dějiny některých sídel, jak dobře vnímáme na solných cestách v jižních Čechách, jsou dějinami staletí trvajících sporů o právo cesty a právo solného skladu. Ty totiž často rozhodovaly o osudu celých měst, která se s rozvojem dálkové dopravy rozrůstala a s jejím přerušením upadala. A ještě jednu osobní poznámku snad mohu uvést. V dávných dobách jsme hledali v nepálském předhůří Himaláje jeskyně. Protože ještě doznívalo období dešťů a cesty byly špatně sjízdné, tak jsme mnohokrát byli svědky, jak konverzace skoro vždy

začínala otázkou tak hojných sešvech a stavu cesty. Podle toho pak řidiči volili dopravní varianty. Existovala sice optimální trasa, ale ta bývala část roku blokována nepřízní přírody.

Následkem různých svahových a erozních pohybů v nestabilním flyši se části těchto starodávných cest zachovaly asi jen na některých místech klášterovského hřebenu (a nevíme přitom na kterých), nicméně dnešní lesní cesty zhruba sledují její trasu. Hřebenový reliéf totiž neumožňuje jiné vedení. Pro poučeného návštěvníka je zážitkem putovat dva či tři dny po tak staré a dějinami bohaté trase. Je to jak cesta po *Via sacra* do Eleusíny, po které ale jdete sami a v klidu. Na javornické straně směrem na Púchov se hřebenová cesta mění na údolní. Pokud pokračujete dál po hřebeni, tak půjdete po cestách využívaných teprve posledních několik staletí valašské kolonizace a tehdy je nutné se přeladit třeba na valašský folklor, knihy bratří Strnadelů či hutné dřevořezy Jana Kobzáně a Ferdíše Duši.⁷⁹

Proč by staré cesty měly vést po hřebenu, a ne dole v údolí? Pomůžte nám studium starých cest. Myslím, že to byl nejprve místní klasik Dušan Cendelín,⁸⁰ který stanovil pravidlo „suché trasy“. Později kolega Pavel Bolina, se kterým tehdy spolupracoval, na desítkách míst ověřil, že staré cesty se vyhybají

79 Ferdíš Duša je autorem pozoruhodného grafického cyklu *Dolů Váhom* jako karpatské analogie knih o cestách dolů Vltavou. Morava totiž nemá řeku, po které by se daly podobné cesty provádět. Jan Kobzán sbíral valašské pověsti a pohádky a jeho grafiky se podobají lidovým předmětům vyřezávaným ze dřeva.

80 Dušan Cendelín je kromě řady článků (viz literatura) také autorem významné, důkladné publikace o rozsahu 66 stran *Provodovsko*, kterou vydal v roce 2003 v malém nákladu a několik

údolním nivám, většinou vedou po vyšších terasách a okolních hřebenech a řeky a říčky přecházejí v nejužších místech údolí, pokud možno na bočních výplavových kuzelech, aby vedly po štěrk a ne po blátě. Rovněž studium literárních pramenů ukázalo, že největším nepřítelem na cestách bylo bahno. Pokud znáte staré grafiky, kde významnou osobu vezou tři páry koní, tak se nemusí jednat o vyjádření společenské prestiže, ale aby spřežení vůz v zabahněné krajině vůbec utáhlo. Je jednodušší vystoupat dobře vedenou, mírně ukloněnou cestou až na hřbet a mít před sebou třeba 20 km pevné a suché trasy než jednou tahat vůz z bahna. Pro obchodníky je rovněž důležité, aby některé trasy byly sjízdné i za deště a v průběhu většiny roku.

Na mapách prvního vojenského mapování naleznete hned několik případů hřebenových cest,⁸¹ ale i z Čech známe výborný doklad vedení cesty po vysoké pískovcové plošině mezi Mělníkem a Dubou. Tato cesta je dodnes dobře zachovalá a díky zásekům do pískovce dobře patrná. Překvapí nás nejenom, že vede kolem nejvyšších bodů krajiny, ale zároveň je mimořádně pohodlná.

Bílí koně zjevují budoucnost

„Je u nich totiž známý i zvyk zjišťovat budoucnost z hlasů a letu ptáků. Avšak zvláštností tohoto národa je zkoumat předpovědi a varování, která poskytují koně. V oněch hájích a hvozdech, o kterých jsem už mluvil, jsou chováni na veřejné útraty bílí koně, neposkvrnění žádnou prací ve službách člověka. Ty zapřahají do posvátného vozu, kněz a král nebo náčelník obce jsou vedle nich a pozorují, jak řehtají a odfrkují. Takovému předpovídání věří více než čemu jinému, a to nejen prostí lidé, ale i urození a kněží. Ti totiž považují sami sebe jen za sluhy bohů, kdežto koně za jejich důvěrníky.“

Tacitus: Germánie in *Z dějin císařského Říma*, s. 338. Přeložil A. Minařík, A. Hartmann a V. Bahník. Praha: Svoboda, 1976.

Dávná síla synchronizace

„Také je to úkol nesmírně namáhavý; je totiž nutno obnovovat paměť událostí, jež se staly před sedmi sty lety v obci, která vzešla z nepatrných počátků a dnes už při své rozlehlosti se potýká s nesházemi.“

Livius: *Dějiny, Kniha I.*, s. 39, Antická knihovna 1971. Přel. P. Kucharský a Č. Vránek.

Sociální psycholog Jonathan Ha-

kopii roznesl do místních muzeí a knihoven, kde se část výtisků ztratila. Bylo by zapotřebí ji znovu vydat.

81 Viz mapy I. vojenského mapování se zakreslenými hřebenovými cestami v listokladu Morava (MO) např. 66, 71, 83; dále ohledně vedení cest Klobuky 096, Provodov 095, Uherské Hradiště 106 a Slavičín 107.

Květina odložená za neznámým účelem v kostelní lavici, takhle vypadá vzpomínka, Plešivec. Gemer.
Foto: Václav Čilek

idt se v několika knihách, zejména proslavené *Úzkostné generaci*⁸² zabývá epidemií depresivity v současné mladé společnosti. Cituje přitom výzkumy Národní společnosti pro dětskou hru, podle které je oční kontakt a společný pohyb nezbytný pro zdravý vývoj dítěte. Děti obecně mají radost, když mohou zpívat společně, vyskakovat, tleskat do rytmu a provádět celou řadu synchronizovaných činností. Tyto hry nemají za cíl, aby někdo zvítězil, ale oživují jev, kterému Haidt říká „dávná síla synchronizace“. Ta má za úkol vytvořit důvěrnější vztah mezi původně izolovanými lidmi. Rituály, které se týkají společných tanců,

zpěvů a rytmů byly zjištěny na všech kontinentech, kde posilují sdílený proud radosti, kterému antropolog Émile Durkheim říkal „social electricity“.

Při jednom pokusu studenti dostali sluchátka, do kterých byla pouštěna buď stejná, nebo odlišná hudba. Mohli přitom popíjet pivo. Pak se obě skupiny, ta synchronizovaná i ta poslouchající odlišné rytmy, pustili do hry založené na vzájemné důvěře. Ukázalo se, že synchronizovaná skupina si víc věřila a díky tomu byla schopná vydělat víc herních peněz. Haidt píše, že síla synchronizovaných, tváří v tvář probíhajících rituálů je hluboká dávná a přitom opomíjená část lidské evoluce. Digitální média přitom podporují asynchronní aktivity bez fyzického kontaktu.

Tento typ pokusů vypovídá o síle

82 Haidt (2024): *The Anxious Generation*, s. 57 – 60. Penguin Books. Další poznatky citovány ve webových dokumentech National Institute for Play. Viz též Durkheimovu knihu *The elementary forms of religious life* (řada vydání, 1912).

folkloru, který je zejména nezbytný u společností žijících v riskantních přírodních podmínkách, ale také tam, kde se setkávají lidé různého založení a původu, což je například Moravské Slovácko. Nedá se přitom říct, že „folklor“ finálně slouží k „vydělávání peněz“, protože zároveň pracuje s krásou hudby, kroje či ornamentu, společnou modlitbou vyjadřovou třeba úlitbou či písní, zařikáním nemocí prostřednictvím tance a zejména kolektivních, ochranných kolových tanců i přetavením agresivity do soutěživosti.

Prostor transformace

Dovolím si zopakovat, že Karpaty jako nejméně pět tisíc let staré nárazníkové pásmo mezi Evropou a Střední Asií, se kterou je spojena tzv. stepním koridorem o délce

skoro osm tisíc kilometrů, pravděpodobně nemá na světě žádnou obdobu. Dějiny se zde odehrávají v mnoha odstínech krutosti i vzájemného srůstání a obohacování. Zdejší kultura je nesmírně bohatá, protože v tomto prostoru zastupuje jako síla nutná k životu hned několik funkcí. Naplňuje potřebu krásy a něhy, ale také smiřuje a vyjadřuje komunity srůstající z mnoha kořenů a původně vzdálených míst.

Poznámka: Do textu o svatojiřské cestě přispěl historik Marek Seme-la ze Slavičína. Zamyšlení vzniklo jako součást zatím nenapsané knihy o vrchu Klášťově nedaleko Vizovic, kde bylo odkryto asi 2000 drobných železných obětín z doby velkomoravské a celý kraj je dosud prosycen syrovou, lidovou kulturou s mnoha překřesťanskými prvky.

Literatura

- Adshead S.A.M. (1992): *Salt and Civilisation*. University of Canterbury, Palgrave Publishers.
- Bartoš F. (1883, reprint 2003): *Lid a národ I. Kapitola Moravské Valašsko, kraj i lid*. Reprint Krajské knihovny a Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlíně.
- Bartoš F. (1886, reprint 2003): *Lid a národ II. Kapitoly Moravští kopaničáři a Tři filologické humoresky*. Reprint Krajské knihovny a Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlíně.
- Berger D. et al. (2023): Why Central Asia's Mushiston is not a source for the Late Bronze Age tin ingots from the Uluburun shipwreck. *Front. Earth Sci., Sec. Geochemistry* 11,04.
- Bezděčka P. (1997): O Brumovském hradě. *Zlínské regionální noviny*, 31. 1. 1997, s. 10.
- Bolina P., Martínek J., Cílek V., Šlězár P. (2022): *Jantarová stezka*. Academia. Praha.
- Brigand R., Weller O. (2015): *Archaeology of Salt. Approaching invisible past*. Sidestone Press, Leiden.
- Cílek V., Gojda M., Trefný M. (2025): *Říp, hora předků. Dokořán*. Praha.
- Cílek V. a Stipsits A. (2017): *Krásy je rozmanitost plazů. Dokořán*.

- Cunliffe B. (2008): *Europe between the Oceans. Themes and Variations: 9000 BC–AD 1000*, Yale.
- Cunliffe B. (2015): *By Steppe, Desert and Ocean, The Birth of Eurasia*. Oxford University Press.
- Černý V. (1996): *Soustavný přehled obecných dějin literatury naší vzdělanosti. (1) Středověk*. Jinočany, H&H.
- Černych E. N. a Kuzminyha S. V. (1989): *Drevňaja metallurgija Severnoj Evrazii. Seimsko-turbinskij fenomen*. Nauka, Moskva.
- Dvořák P. ed. (2004): *Pod osmanskou hrozbou. Pramene k dějinám Slovenska a Slovákov VI, s. 300 – 303 (Dernschwamův Memorál)*. Bratislava.
- Dvořák R. (1906): *Dějiny markrabství moravského*. A. Píša. Brno.
- Farkaš Z. (2019): *Dávnověké komunikačné trasy na území dnešnej Bratislavy*. In Šimkovič ed. (2019): *Bratislava more*, s. 43 – 49. Spektrum STU. Bratislava.
- Galuška L. (2004): *Slované, doteky předků*. Moravské zemské muzeum. Brno.
- Garner J. (2015): *Bronze Age tin mines in Central Asia. Archaeometallurgy in Europe III. Der Anschnitt, Beiheft 26*, 135 – 142. Deutsches Bergbau-Museum Bochum.
- Haidt J. (2024): *The Anxious Generation*, s. 57 – 60. Penguin Books.
- Harding A. (2013): *Salt in Prehistorical Europe*. Sidestone Press, Leiden.
- Holík J., Janiš D., Langová J., Vrla R. (2015): *Hrad Lukov proměny opevněného sídla. Spolek přátel hradu Lukova, Lukov*.
- Hovorka D., Túnyi I (2011): *Slovenský „čínský múr“: mýty a pokus o realitu*. Mineralia Slovaca 43, 49–56.
- Chytráček M. et al. (2017): *Jantar starší doby železné a průběh jantarové stezky ve střední Evropě, Památky archeologické 108*, s. 121–256.
- Malíková E. a Polášková J. (2001): *Lidové tradice Slavičína v podání pamětníků (národopisné zlomky o Slavičíně a okolí)*. Vydala Knihovna Františka Bartoše ve Zlíně a Městská knihovna ve Slavičíně.
- Marec A. (2000): *Hnali sa veky nad hradbami*. Matica slovenská. Martin.
- Marková K. (1994): *Jantár na Slovensku v době bronzovej. Pamiatky a múzeá 4*, 19 – 20.
- Molloy B. a kol. (2023): *Resilience, innovation and collapse of settlement networks in later Bronze Age Europe: New survey data from the southern Carpathian Basin*. Plos One 18,11.
- Olexa L., Gašaj D. (1994). *Nížná Myšľa, významná lokalita otomansko-füzesabonskej kultúry. Pamiatky a múzeá, 4*, 21 – 23.
- Peřinka V. (1907): *Vizovský okres. Vlastivěda moravská*. Brno: Musejní spolek.
- Pokluda Z.: (2009): *Nový Světlov. Osudy zámku a jeho držitelů*. Vydalo Město Bojkovice.
- Pokluda Z. (2010): *Lukov nebo Olomouc? Ingredere Hospes 3*, 2010, s. 78 – 79.

- Pokorný P. a Šída P. a kol. (2025): Hinterland. Archeologie severočeských pískovcových krajin. Kodudek. Praha.
- Pospíšilová J. (2014): To sem čula na vlastní oči... Tradiční vyprávění na nedašovském Závřší. Vydala Muzejní společnost ve Valašských Kloboukách ve spolupráci s Etnologickým ústavem AV ČR.
- Powell W. et al. (2022): Tin from Uluburun shipwreck shows small-scale commodity exchange fueled continental tin supply across Late Bronze Age Eurasia. *Sci. Adv.* 8.
- Přichystal A. (2009): Kamenné suroviny v pravěku východní části střední Evropy. Brno.
- Swieteczky B. (1928): Kurucké války na Slovensku, s. 14 – 18. Vojenský archiv RČS. Praha.
- Šimkovič ed. a kol. (2019): Bratislava a more. Spektrum STU. Bratislava.
- Šnajdara P. a kol. (2021, též open source): Geologické lokality Zlínského kraje. Zlínský kraj.
- Ting An (2023): Comparative Study of Yangshao, Cucuteni-Tripolye and Anau-Namazga Culture. In *The Rise of Trans-Eurasian Exchange*, s. 37 – 107. Springer.
- Tolksdorf J. F. et al. (2020). Evidence for Bronze Age and Medieval tin placer mining in the Erzgebirge mountains, Saxony (Germany). *Geoarchaeology* 35, 198–216.
- Úlehla V. (knižní vydání 1998, rukopis před rokem 1947): Duše lidu, Masarykova univerzita v Brně.
- Václavík A. (1930): Luhačovské Zálesí. Luhačovice: Musejní společnost v Luhačovicích (2. vydání vydal v roce 2005 v Luhačovicích *Mikro-region Luhačovské Zálesí; jde o nezměněné vydání obsahující také bibliografii Antonína Václavíka od Richarda Jeřábka; vzhledem k představenému úvodnímu slovu ke druhému vydání stránkování neodpovídá prvnímu vydání*).
- Vašků Z. (2014): Hold slunci, dešti, půdě a pluhu, s. 356 – 366. Academia. Praha.
- Vavák J. (2019): Pevnosť v Malých Karpatoch. Vznik, význam a úloha výšinného centra vo Svätom Jure. Malokarpatské muzeum v Pezinku.
- Vondrovský V. (2025): Čas neolitických rondelů. *Vesmír* 7, s. 470 – 473.
- Wang Chuan-Chao et al. (2019): Ancient human genome-wide data from a 3000-year interval in the Caucasus corresponds with eco-geographic regions. *Nature Communications*. 4. February, 2019. 10 (1): 590.
- Yeung M. et al. (2024): The SRG/eROSITA diffuse soft X-ray background. The Local hot bubble in the Western Hemisphere. *Astronomy and Astrophysics* 690, A399.
- Zibrt Č. (1903): Dopis Slavomila Čekanoviče českému učenici (?) o samosynech, samotočkách, zakrpencích (trpaslicích) apod. *Český lid* 12, 1903, s. 406 – 409.

Ako chrániť a rozvíjať vidiecku architektúru?

Miloš Dudáš

V období po druhej svetovej vojne, najmä od 50. rokov 20. storočia, sa podoba našich vidieckych sídiel dramaticky mení. Tradičné stavby sú opustené, chátrajú a rýchlo miznú z územia našich dedín a mestečiek. Stále častejšie ich nahradzujú rôzne neproporčné stavby, výrazom, tvarom, farbou i materiálom úplne cudzie hmoty, prvky a detaily. Alebo sa necitlivo obnovujú, a pritom strácajú po stáročia zaužívané architektonické formy a regionálne zvláštnosti. Až príliš často sme svedkami nekoncepčného búrania, nevkusných novostavieb, gýčovitých prestavieb starých objektov či neestetických úprav verejných priestranstiev, kde absentuje elementárny zmysel pre mierku, proporciu a čisté materiálové a farebné riešenie. Už azda niet lokality, kde by sa tento negatívny trend neprejavil a nezanechal nepriaznivé stopy.

Vidiecka architektúra (v zahraničí rozšírený pojem vernakulárna, z latin. *vernaculus* – domáci) je výsledkom činnosti neškolených, neprofesionálnych tvorcov (tzv. náturistov) a neskôr špecializovaných remeselníkov (najmä tesárov a murárov) vo vidieckom prostredí. Tieto činnosti boli zamerané na výstavbu objektov obytného, hospodárskeho, výrobného (technic-

kého), kultového (náboženského) a spoločenského (verejného) charakteru.

Stavitelia týchto objektov využívali dobre známy prírodný stavebný materiál z blízkych miestnych zdrojov a po stáročia uplatňovali empirický postup práce, ktorý bol založený na skúsenostiach a po generácie odovzdávaných a zdedených vedomostiach a zručnostiach. Boli to zväčša samotní užívatelia stavieb, ktorí svojpomocne alebo so susedskou či komunitnou výpomocou realizovali svoju predstavu o bývaní a funkčnom využití objektov, no vždy v súlade s domácou a časom overenou stavebnou tradíciou. Na prahu 19. storočia začali aj vo vidieckom prostredí vo väčšej miere pôsobiť špecializovaní stavební remeselníci, najmä tesárski, stolárski a murárski majstri. Najprv v rámci sídla a v jeho blízkom okolí, no časom v celom regióne i za hranicami krajiny.¹

Vidiecku architektúru reprezentuje pestrá mozaika regionálnych podôb, ktorá sa prejavila v rozmanitosti využitia stavebného materiálu, stavebných technológií, horizontálneho i vertikálneho členenia obytných domov, dispozičných a funkčných znakov stavieb i v zvláštnostiach ich architektonického, konštrukčného a deko-

¹ Známi sú predovšetkým murári z Liptova a tesári z Oravy.

Zákopčie (Kysuce), výnimočná obnova zrubového domu a jeho využívanie na rekreáciu, národná kultúrna pamiatka.

Foto: M. Lehutová

Jakubovany (Liptov), starostlivo udržiavaný zrubový dom s murovanou stodolou a kamennou sýpkou, nedávno zaradený do pamiatkového fondu.

Foto: M. Dudáš

Plavecký Peter (Záhorie), pamiatková rezervácia ľudovej architektúry s unikátne zachovaným súborom murovaných obytných domov.

Foto: M. Dudáš

Závod (Záhorie), výnimočná obnova takmer zaniknutého murovaného remeselníckeho domu, zatiaľ bez úradnej pamiatkovej ochrany.

Zdroj: archív Academia Istropolitana Nova

venského regiónu (časť Pohronia a okolie Kremnických Baní). Protipól k horskej oblasti tvorí Podunajsko-potiská nížinná oblasť, kde dominuje rovinatý a zvlnený terén s miernymi až teplými klimatickými podmienkami. V lesoch prevládajú listnaté ťažko opracovateľné tvrdé dreviny a ako stavebný materiál sa skôr využíval kameň a široko dostupná hlina. Patria tu pahorkatiny a nížiny Zá-

horia, Malé Karpaty, Žitný ostrov, okolie Trnavy, Dolné Ponitrie, južné oblasti Tekova a Zemplína a Patisie.

Uvedené geografické oblasti však nemali jednoznačné hranice. Čiastočne sa prelínali a prechod z jednej do druhej tvoril hraničné pásмо, ktoré zahŕňa Biele Karpaty, Horné Ponitrie, severné oblasti Tekova a Hontu a napokon Novohrad a veľkú časť Gemera.

Nižná Boca (Liptov), dlhodobo opustený a nevyužívaný zrubový dom, bez úradnej pamiatkovej ochrany.
Foto: P. Pleváková

Mokrú Lúka (Gemer), dlhodobo opustený a nevyužívaný murovaný dom (nepálená tehla), bez úradnej pamiatkovej ochrany.
Foto: M. Dudáš

Sobotište (Záhorie), dlhodobo opustený a nevyužívaný murovaný dom (nepálená a pálená tehla).
Foto: M. Dudáš

V rámci oboch geografických oblastí možno územie Slovenska rozdeliť do dvanástich regiónov tradičnej vidieckej architektúry. Každý z nich sa prejavuje osobitným a pre dané územie charakteristickým materiálnym prejavom a duchovnou kultúrou. V západno-východnom smere je to: 1) Juhozápadné Slovensko (Záhorie, Malé Karpaty a okolie Trnavy), 2) Podunajsko, 3) Biele Karpaty

a Ponitrie, 4) Severozápadné Slovensko (Javorníky, Kysuce a špecifická lokalita Čičmian), 5) Orava, 6) Turiec, 7) Liptov, 8) Pohronie, 9) Južné oblasti stredného Slovenska (Tekov, Hont, Novohrad a Gemer), 10) Spiš, 11) Severovýchodné Slovensko (Šariš a severný Zemplín) a 12) Juhovýchodné Slovensko (Abov a južný Zemplín).

Stav a súčasné spôsoby úradnej ochrany tradičnej vidieckej architektúry

Tradičná vidiecka architektúra je dnes azda najzraniteľnejšou súčasťou nášho pamiatkového fondu a architektonického dedičstva. Aj napriek jej úradnej ochrane sa rýchlo stráca a naše vidiecke prostredie dramaticky mení. Mnohé objekty obytného i hospodárskeho charakteru sú dlhodobo opustené, nevyužívané, chátrajú a napokon zanikajú. Nie je to len nezáujem a nedostatočná starostlivosť vlastníkov, ale často aj komplikované a nedoriešené majetkovoprávne vzťahy, ktoré bránia ich zveľaďovaniu a využívaniu. Na druhej strane nájdeme mnoho príkladov, keď tradičný obytný dom bol necitlivo a nevhodne chalupársky upravený. Vtedy nestratil len svoje autentické architektonické a výtvarné hodnoty, ale stal sa prostriedkom estetickkej devastácie celého sídla.

Dôvodov tohto nepriaznivého stavu a trendu je viac a súvisia s historickým vývojom spoločnosti a zmenou sociálno-ekonomických aspektov života ľudí po prvej svetovej vojne. Predovšetkým zmenou spôsobu obživy obyvateľov vidieka, keď dovtedy dominantné maloroľníctvo, chov hovädzieho dobytku a oviec a práca v lese či na vinohrade ustupujú novým aktivitám spojeným najmä s prácou v rozvíjajúcom sa priemysle a prebiehajúcou industrializáciou. Znárodnenie a kolektivizácia po

druhej svetovej vojne, ideologická snaha priblížiť dedinu mestu a úpadok tradičného remesla nepriaznivý trend len urýchlili.

Ani konštrukčno-dispozičný charakter nášho tradičného obytného domu, a to tak v jeho horizontálnej i vertikálnej rovine (zvyčajne skromný dvoj., resp. troj-priestor s nevyužívaným podkrovím), nevytvára vhodný priestor na jeho súčasné využívanie. Navyše, požiadavky ľudí na kvalitu a komfort bývania sú v 21. storočí zásadne iné ako v minulosti. A napokon aj istý sociálno-psychologický zreteľ vnímania tradičnej vidieckej architektúry, najmä tej drevenej, nepomáha vytvoriť empatiu ľudí k jej ochrane. V ich mysli a podvedomí sú mnohé vidiecke stavby až príliš často spájané s materiálnym nedostatkom, chudobou a ťažkým životom. Preto ich nechcú mať pred očami a necitia potrebu ich zveľaďovania.

Od 60. rokov 20. storočia sa na našom území začala uplatňovať muzeálna forma ochrany tradičnej vidieckej architektúry prostredníctvom expozícií múzeí v prírode.³ Tu sa objekty už nenachádzajú na svojom pôvodnom mieste, ale na súčasné, do nového prostredia, boli premiestnené z inej lokality. Objekty už svojmu účelu neslúžia a stali sa muzeálnymi exponátmi, ktoré návštevníkom približujú dobové formy architektúry a kultúry bývania daného regiónu (najmä z konca 18. až prvej polovice 20. storočia). Napriek tomu, že tieto stavby boli a sú „vytrhnuté“

³ V zmysle zákona č. 206/2009 Z. z. o múzeách a galériách a o ochrane predmetov kultúrnej hodnoty v znení neskorších predpisov a úprav.

zo svojho pôvodného prostredia a premiestnené na úplne nové miesto, bola to v mnohých prípadoch posledná možnosť ich reálnej záchrany.

V súčasnosti stojí na Slovensku desať viac či menej dobudovaných múzeí v prírode. Celoslovenský charakter má Múzeum slovenskej dediny v Martine. Konkrétne regióny reprezentujú: Múzeum oravskej dediny v Zuberici, Múzeum liptovskej dediny v Pribyline, Múzeum kysuckej dediny v Novej Bystrici – Vychylovke, Expozícia ľudovej architektúry v Bardejovských Kúpeľoch, Národopisná expozícia ukrajinskej kultúry vo Svidníku, Expozícia ľudovej architektúry a bývania v Humennom a Národopisná expozícia v Starej Lubovni. Špecifický pôsob obživ vy zas Banské múzeum v prírode v Banskej Štiavnici a Slovenské poľnohospodárske múzeum v Nitre. Niekoľko ďalších expozícií má podobný charakter, no nespĺňajú oficiálne kritériá múzea v prírode. Medzi inými napríklad Archeologická lokalita Havránok na Liptove, Lesnícka expozícia v Čiernom Balogu, Expozícia včelárstva v Kráľovej pri Senci a Gazdovský dvor v Myjave, časť Turá Lúka.

Právne inú formu ochrany predstavuje pamiatková starostlivosť.⁴ Objekty, ktoré sú vyhlásené za národné kultúrne pamiatky sú chránené individuálnou formou in-situ ochrany (na pôvodnom mieste), čo znamená, že objekt majúci pamiatkové hodnoty je chránený ako „živá“ stavba a je v rukách svojho

vlastníka (fyzická i právnická osoba, samospráva, cirkev, štát). Takýto objekt spravidla slúži svojmu pôvodnému alebo veľmi blízkemu účelu.

Plošnú alebo územnú formu pamiatkovej ochrany predstavujú pamiatkové územia (zóny a rezervácie). Sú to územia s uceleným historickým sídelným usporiadaním a s koncentráciou nehnuteľných národných kultúrnych pamiatok. Na Slovensku je v súčasnosti evidovaných desať pamiatkových rezervácií ľudovej architektúry (Vlkolíneček, Podbiel, Čičmany, Ždiar, Špania Dolina, Osturňa, Sebechleby, Veľké Leváre, Brhlovce a Plavecký Peter) a 21 vidieckych pamiatkových zón. Lokalita Vlkolíneček je od roku 1993 zapísaná v prestížnom Zozname svetového dedičstva UNESCO.

Ochrana a prezentácia objektu tradičnej vidieckej architektúry je v dokonalejšej miere možná len v múzeách v prírode, kde je však objekt len „mŕtvym“ exponátom a jeho využitie nie je ovplyvňované individuálnymi požiadavkami vlastníkov. V prípade pamiatkovej ochrany, keď je objekt vyhlásený za národnú kultúrnu pamiatku alebo sa nachádza v pamiatkovom území, do celého procesu zásadným spôsobom vstupuje súkromný záujem vlastníka, ktorý býva často diametrálne odlišný od záujmu verejného, t. j. ochrany kultúrneho dedičstva, a dostáva sa s ním do konfliktu.

V rámci obnovy vidieckych stavieb sa vlastníci a pamiatkari stre-

4 Zákon č. 49/2002 Z. z. o ochrane pamiatkového fondu v znení neskorších predpisov a úprav.

távajú s množstvom problémov a výziev. Medzi tie zásadné patria problémy obnovy zrubových a hlinených (najmä v prípade nepálenej tehly) stien, vrátane ich povrchovej úpravy, obnovy strešných krytín (najmä v prípade slamy a dreveného šindľa), adaptácie podkrovných priestorov na bývanie, sfunkčnenia vykurovacieho zariadenia domu (zrubové domy sú často bez komínov), záchrany nevyužívaných a zanikajúcich hospodárskych stavieb (najmä stodoly a sýpky) a pod.

Je plne legitímne, že vlastníci chcú svoje objekty využívať a upravovať podľa vlastných potrieb a predstáv, ale tie sú často v rozpore s pamiatkovými hodnotami samotných objektov. V tomto ohľade musí štátna pamiatková starostlivosť citlivo reagovať a zámer vlastníkov podľa potreby korigovať a jeho realizáciu primerane usmerňovať. No nie vždy sa to darí, nie vždy je vzájomné porozumenie.

K potrebe záchrany objektov vidieckej architektúry prevláda medzi ľuďmi všeobecne ľahostajnosť a nezáujem. Našťastie, pomaly pribúdajú osvietení vlastníci, ktorí sú ochotní takéto objekty sami od seba zachovať a zveľadiť, a vôbec sa nemusia jednať o pamiatkovo chránené stavby. V takýchto prípadoch to robia sami a iniciatívne, lebo majú hlboký vzťah k danému miestu a objektu (rodinné puto) alebo je im osobne táto architektúra a celé vidiecke prostredie veľmi blízke.

Odborno-metodické a odporúčacie materiály ochrany vidieckej architektúry

V rámci pamiatkovej ochrany objektov a lokalít tradičnej vidieckej architektúry sa zamestnanci pamiatkovej inštitúcie, pracovníci samosprávy, všeobecnej štátnej správy a, samozrejme, vlastníci môžu oprieť o niekoľko medzinárodných chárt a dohovorov. Medzi základné bezpochyby patria: *Aténska charta – ochrana a obnova historických pamiatok* (1931), *Benátska charta – o ochrane a obnove pamiatok a historických sídiel* (1964) a *Zásady ochrany historických drevených budov* (Mexico, 1999).

V domácom pamiatkarskom prostredí sa z odborno-metodického hľadiska ešte donedávna využívali len *Zásady ochrany ľudovej architektúry* (Štátny ústav pamiatkovej starostlivosti Bratislava, 1989), ktoré však vzhľadom na dobu svojho vzniku už nepostihovali celú škálu súčasných problémov ochrany. Preto sa pamiatkari často obracali na odborno-metodické materiály z blízkeho českého prostredia, ako napríklad *Princípy péče o lidové stavby* (Státní ústav památkové péče Praha, 1999) a *Šindel – tradiční střešní krytina* (Národní památkový ústav Praha, 2016). Keď v roku 2023 Pamiatkový úrad SR zabezpečil spracovanie viac ako tridsiatky odborno-metodických materiálov týkajúcich sa ochrany rôznych súčastí pamiatkového fondu, nezabudol ani na ľudové staviteľstvo.

Na vykonávanie základnej ochrany pamiatkového územia pamiat-

kari spracovávajú zásady ochrany, ktoré sú zároveň podkladom pre vyhotovenie územného plánu dotknutej lokality. Tie nemajú slúžiť len tvorcom územných plánov a samotným pamiatkarom na usmerňovanie ochrany, ale zároveň majú byť základným zdrojom informácií pre vlastníkov a projektantov, ako sa postaviť k ochrane a obnove pamiatky, ako postupovať, aké materiály a technológie zvoliť a pod. V súčasnosti nastavené kritériá obsahu a formy týchto zásad však pre laickú verejnosť neprinášajú želaný výsledok. Zásady sú spracované komplikovaným odborným jazykom s nejednoznačne formulovanými závermi, málo ilustratívne a graficky nezaujímavé.

V tomto kontexte pre všetkých laikov (vlastníkov národných kultúrnych pamiatok alebo ostatných objektov tradičnej vidieckej architektúry) sú ďaleko užitočnejšie a názornejšie materiály, ktoré v poslednom období vznikli v externom prostredí, resp. z iniciatívy a spolupráce pamiatkarov s externým prostredím. Tieto materiály majú charakter manuálov a prinášajú jednoduchý, jasný a ilustratívny pohľad a návod na ochranu tradičnej vidieckej architektúry. Medzi inšpiratívne patria: *Manuál - ako stavať pod Rozsutcom* (Združenie obcí mikroregiónu Terchovská dolina, 2017), *Nebúrať, ale obnoviť - manuál pre majiteľov vidieckych tradičných domov* (o.z. ArTUR, 2019), *Doporučení k péči o vesnické stavby a veřejný prostor* (Ministerstvo pro místní rozvoj ČR). A najnovšie aj *Manuál ochra-*

ny - Pamiatková zóny v Nižnej Boci (Obec Nižná Boca a Krajský pamiatkový úrad Žilina, 2025) či *Jak stavět v Podyjí - manuál pro stavebníky v ochranném pásmu Národního parku Podyjí* (Správa Národního parku Podyjí, 2025).

Základné princípy ochrany vidieckej architektúry

Pamiatková starostlivosť zabezpečuje ochranu len malého zlomku objektov a území tradičnej vidieckej architektúry. Zvyšok je ponechaný na vôľu a ochote samotných vlastníkov, resp. na samospráve. Stav, v akom sa dnes architektúra nášho vidieka nachádza, je však nelichotivý a zdá sa, že na jej zmysluplnú ochranu je už neskoro a nezvratné škody sa už napáchali. Ucelené a novodobými stavebnými zásahmi nenarušené územia s ako-tak zachovanou tradičnou vidieckou architektúrou už len ťažko nájdeme. Nanajvýš len menšie osady alebo súbory stavieb, či individuálne objekty. No aj to málo, čo ešte ostalo, je nevyhnutné starostlivo chrániť a zveľaďovať a znehodnotenú územia aspoň čiastočne revitalizovať.

Základné princípy ochrany tradičnej vidieckej architektúry možno zhrnúť do troch základných oblastí.

- 1) Ochrana historického urbanizmu sídla v prepojení na jeho prírodné prostredie:
 - chrániť tradičnú parcelizáciu a sieť ulíc či charakter prirodzeného centra,
 - rešpektovať uličnú čiaru a tradičné osadenie objektov na pozemku,

Dolany (Malokarpatská oblasť), výnimočná obnova murovaného vinohradníckeho domu, zatiaľ bez úradnej pamiatkovej ochrany.

Zdroj: archív Academia Istropolitana Nova

- nadmerne nezahusťovať pôvodnú zástavbu (využívať najmä existujúce a po staršej stavebnej štruktúre uvoľnené plochy),
 - chrániť hodnotný verejný priestor (vyhnúť sa jeho neprimeraným úpravám),
 - obmedziť vytváranie nových spevnených plôch,
 - chrániť miestny vodný tok a jeho bezprostredné okolie (prírodná úprava brehov a jednoduchá forma premostení a zábradlí),
 - chrániť tradičnú zeleň (vyhýbať sa cudzokrajným drevinám a parkovým úpravám).
- 2) Ochrana dobovej stavebnej štruktúry a architektonickej podoby sídla a jeho siluety:
- chrániť dobovo podmienenú hmotu, tvar a objem stavieb,
 - chrániť tradičný tvar zastrešenia a typ strešnej krytiny,
 - chrániť tradičnú povrchovú úpravu stavieb a jej finálnu farebnosť (vyhnúť sa dodatočným obkladom a agresívnym farebným úpravám),
 - novostavby riešiť v úzkej analógii s tradičnou zástavbou (objem a hmota),
 - citlivo využívať moderné výrazové prostriedky a materiály (vyhnúť sa agresívnym konštrukciám a kontrastom),
 - využívať tradičné formy oplatenia (vyhnúť sa typizovaným pseudohistorickým kovovým konštrukciám či betónovým úpravám a prefabrikátom).
- 3) Ochrana charakteristických

dobových stavebných a výtvarných prvkov a detailov:

- rešpektovať prirodzený mäkký
- nerovný tvar vnútorných a vonkajších povrchov stien,
- dôsledne chrániť plastickú výzdobu fasád, štítov i okenných a dverných otvorov,
- rešpektovať drevený materiál okenných konštrukcií a ich tradičné členenie,
- chrániť pôvodné dverné výplne a zárubne (zväčša kazetovej formy),
- podľa možností chrániť a sfunkčniť dobové vykurovacie zariadenie (pece, kachle),
- chrániť pôvodné drevené trámové stropy vrátane ich dekoratívnej výzdoby,

- využívať dobové kamenné, tehlové a drevené palubové podlahy.

Zachovanie posledných fragmentov našej tradičnej vidieckej architektúry a aspoň čiastočne autentickej podoby našich vidieckych sídiel je dnes priam sýzyfovská úloha. Ako-tak zvládnuť sa dá len vtedy, keď sa povedomie našich obyvateľov v tomto smere bude neustále zvyšovať. Keď ani jedna zo zainteresovaných strán, najmä miestna komunita, aktivisti, samospráva, štátna správa, projektanti i pamiatková inštitúcia nerezignuje na vzájomné pochopenie, otvorený dialóg, rešpekt a zmysluplnú spoluprácu.

Doporučená vybraná literatúra:

BOTÍK, Ján – SLAVKOVSKÝ, Peter. *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 1 a 2*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV a Ústav etnológie SAV, 1995. 484 s. a 448 s. ISBN 80-224-0234-6 a ISBN 80-224-0235-4.

FROLEC, Václav – VAŘEKA, Jozef. *Lidová architektura – encyklopedie*. Praha: SNTL; ALFA, 1983. 359 s.

HAJČÍKOVÁ, Marta. (ed.) *Etnografický atlas Slovenska*. Bratislava: Národopisný ústav SAV; Slovenská kartografia; VEDA vydavateľstvo SAV, 1990. 124 s. ISBN 80-224-0075-0.

KRIVOŠOVÁ, Jana. *Slovenská ľudová architektúra*. Druhé prepracované a rozšírené vydanie. Martin: Matica slovenská, 2021. 320 s. ISBN 978-80-8128-282-9.

KRESÁNEK, Peter. *Stavby, ktoré sa stali architektúrou*. Bratislava: Simplicitissimus vydavateľstvo, 2019. 142 s. ISBN 978-80-969839-2-6.

KUČOVÁ, Věra – BUREŠ, Pavel. *Principy péče o lidové stavby*. Příloha časopisu *Zprávy památkové péče*, roč. 59, Státní ústav památkové péče Praha, 1999. ISBN 80-86234-07-X.

KOL. AUTOROV. *Ľudová architektúra a urbanizmus vidieckych sídiel na Slovensku*. Bratislava: Národné pamiatkové a krajinné centrum, 1998. 360 s. ISBN 80-88880-23-8.

MENCL, Václav. *Lidová architektura v Československu*. Praha: Academia, 1980. 62 s.

Prehľad chránených objektov a území ľudovej architektúry v kraji

Typologické znaky

Michaela Vargicová

Príspevok pojednáva nielen o konkrétnych pamiatkovo chránených objektoch – národných kultúrnych pamiatkach a pamiatkových územiach v Bratislavskom kraji, ale aj typologicky o aké objekty ľudovej architektúry sa jedná. Tiež sa čiastočne zaoberá problematikou vyhlasovania i rušenia pamiatok, pamiatkových území a ich stavu.

Legislatívny rámec a základné pojmy

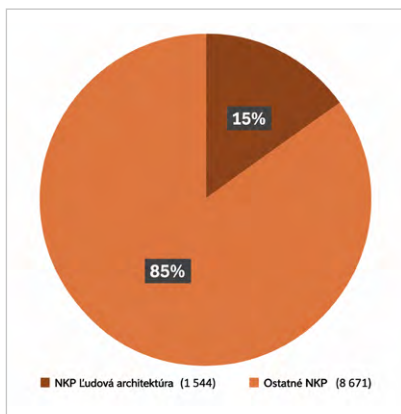
Pamiatkový úrad Slovenskej republiky (PÚSR) vedie podľa § 22 ods. 1 Zákona č. 49/2002 Z. z. o ochrane pamiatkového fondu v znení neskorších predpisov (pamiatkový zákon) evidenciu pamiatok a pamiatkových území v *Ústrednom zozname pamiatkového fondu* (ÚZPF). Podľa § 22 ods. 1 pamiatkového zákona sa ústredný zoznam člení na viaceré registre, a to: register hnutelných kultúrnych pamiatok, nehnuteľných kultúrnych pamiatok, pamiatkových rezervácií a pamiatkových zón. *Pamiatkový fond* je v zmysle § 2 ods. 1 pamiatkového zákona súbor hnutelných a nehnuteľných vecí vyhlásených za národné kultúrne pamiatky, pamiatkové rezervácie a pamiatkové zóny. Za pamiatkový fond sa považujú aj veci, o ktorých sa začalo konanie o vy-

hlásenie za kultúrne pamiatky, pamiatkové rezervácie a pamiatkové zóny. *Národná kultúrna pamiatka* (NKP) je hnutelná alebo nehnuteľná vec pamiatkovej hodnoty, ktorá je z dôvodu ochrany vyhlásená za kultúrnu pamiatku (§ 2 ods. 3 pamiatkového zákona). *Pamiatková hodnota* (§ 2 ods. 2) je súhrn významných historických, spoločenských, krajinných, urbanistických, architektonických, vedeckých, technických, výtvarných alebo umelecko-remeselných hodnôt, pre ktoré môžu byť veci predmetom individuálnej alebo územnej ochrany. *Pamiatkové územie* (§ 2 ods. 4) je sídelný alebo krajinný územný celok sústredených pamiatkových hodnôt alebo archeologických nálezov a nálezísk, ktorý je z dôvodu ochrany vyhlásený za pamiatkovú rezerváciu alebo zónu. *Pamiatková rezervácia* (§ 16 ods. 1) je územie s uceleným historickým sídelným usporiadaním a s veľkou koncentráciou nehnuteľných pamiatok alebo územie so skupinami významných archeologických nálezov a nálezísk, ktoré možno topograficky vymedziť. Podobne aj *pamiatková zóna* (§ 17. ods. 1) je územie s historickým sídelným usporiadaním, územie kultúrnej krajiny s pamiatkovými hodnotami alebo územie s archeologickými nálezmi a nále-

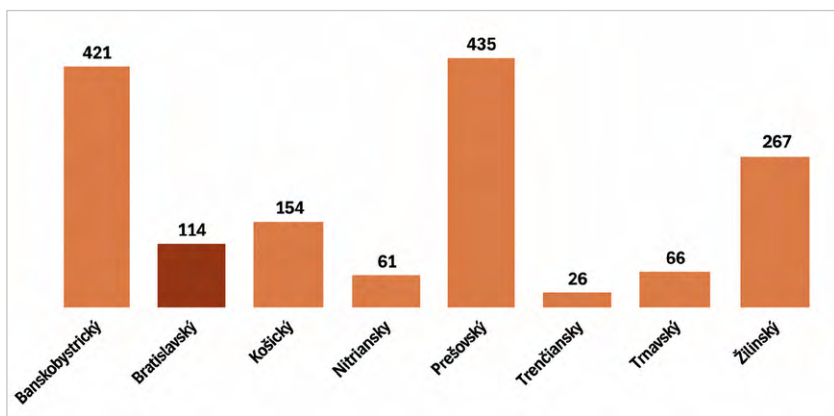
ziskami, ktoré možno topograficky vymedziť.

Pamiatkový fond – štatistické údaje

Z celkového počtu 10 215 nehnuteľných NKP evidovaných na Slovensku tvorí 1 544 objektov ľudová architektúra alebo objekty, ktoré možno považovať za ľudovú architektúru. V Bratislavskom kraji ich je 114.¹ Pamiatkové územia rozdeľujeme na pamiatkové rezervácie (PR) a pamiatkové zóny (PZ).² Pamiatkové rezervácie sa podľa charakteru delia na: mestské, rezervácie

Počet NKP ľudovej architektúry a ostatných nehnuteľných NKP na Slovensku evidovaných v ÚZPF
Vyhovila M. Vargicová, PÚ SR, 10/2025.

Zastúpenie NKP ľudovej architektúry (evidovaných v ÚZPF) v jednotlivých krajoch Vyhovila M. Vargicová, PÚ SR, 10/2025.

- 1 Údaje platné k 10/2025, spracované na základe databázy ÚZPF v spolupráci s Mgr. M. Dobrotkovou (Odbor evidencie pamiatkového fondu, PÚSR).
Zahrnuté sú tu aj vinohradnícke domy vo Sv. Jure, Pezinku a Modre, pričom ide o špecifickú kategóriu architektúry, ktorej sa venujem ďalej v príspevku, ako aj dôvodom, prečo som ju sem zaradila.
Pri rozdelení NKP podľa druhu tu však vzniká určitá odchýlka, keďže niektoré stavby spadajú zároveň aj do iných kategórií, ako napr. mlyny. Tie môžeme zaradiť k ľudovej architektúre a zároveň je to aj technické dielo. Tieto odchýlky vznikajú aj v prípade, ak je NKP evidenčne členená na viacero pamiatkových objektov (PO), kde je iba jeden PO považovaný za ľudovú architektúru, napr. zvonica pri kostole. Pamiatkové objekty z hľadiska pamiatkovej ochrany tvoria nedielnu súčasť NKP.
- 2 Okrem samotných pamiatkových území existuje ešte ochranné pásmo, ktorým je podľa § 18 ods. 1 pamiatkového zákona územie vymedzené na ochranu a usmernený rozvoj prostredia alebo okolia NKP, PR alebo PZ.

ľudového staviteľstva a rezervácie technických diel. Na Slovensku je 28 pamiatkových rezervácií a z toho je 10 rezervácií ľudového staviteľstva. Pamiatkové zóny delíme na mestské, vidiecke, krajinné a špeciálne. Spolu ich je 82, z toho vidieckych zón 21. V Bratislavskom kraji máme 1 PR ľudového staviteľstva (PRLS) – Habánsky dvor vo Veľkých Levároch (okr. Malacky) a 2 vidiecke PZ: Bratislava-Vajnory a Bratislava-Rusovce.

Typológia ľudových stavieb v kraji a príklady národných kultúrnych pamiatok

Čo sa týka druhového zastúpenia NKP v Bratislavskom kraji, nachádzajú sa tu stavby označované ako: ľudové domy, príp. aj s hospodárskou časťou alebo pivnicou, pamätné domy, hospodárske a roľnícke dvory, vinohradníckej remeselníckej domy, vodné mlyny, sýpka, ale aj zvonica a kaplnka.

V rôznych regiónoch nájdeme rôzne typy a formy tradičných alebo ľudových stavieb. Ich podoba je ovplyvnená viacerými faktormi: historickým pozadím, sociálnym postavením a predovšetkým zamestnaním, resp. spôsobom obživy, prírodnými podmienkami, terénnymi danosťami a pod. Pre tradičné staviteľstvo je príznačné využívanie lokálnych materiálov. V ľudovom staviteľstve ide najmä o utilitárne objekty slúžiace obytným či hospodárskym účelom.

Tradičný dedinský dom, ktorý je regionálne diferencovaný, sa formuje približne od 18. storočia (po pustošeníach v 17. a reformách v 18. storočí). Ľudovú architektúru môžeme deliť na základe viacerých hľadísk – napr. podľa materiálu, oblasti, jednotlivých regiónov alebo využitia, či pôdorysu. Keďže sa tu zaoberáme konkrétnou oblasťou, rozdelíme si túto architektúru podľa regiónov. Na území Bratislavského kraja sú či do neho zasahujú viaceré oblasti alebo kultúrno-územné celky – Podunajsko, Malokarpatská i Trnavská oblasť, ako aj Záhorie.

Všeobecne rozšíreným znakom západoslovenského staviteľstva bolo rozširovanie domu o ďalšiu bytovú jednotku pristavaním do hĺbky dvora, čím vznikali tzv. dlhé domy. Ich existencia je podmienená možnosťou delenia dvora po šírke, tvarom parcely, sídelnou formou a rovinatým terénom. V zadných častiach bývali buď osamostatnené deti so svojimi rodinami, alebo zdedenú časť dvora majitelia predali. Často tu bývali aj nájomníci – tzv. hoferi. Taktiež sa stávalo, že sa nebudovali nové obytné prístavby, ale hospodárske miestnosti zadného traktu sa menili na obydlie.³

Podunajsko

Podunajská oblasť je tu zachytená iba okrajovo, v južnej časti Senecského okresu a okolia Bratislavy. Pôvodné sídla boli prevažne uli-

3 ŠVECOVÁ, S.: *Malomestské a mestské formy ľudového staviteľstva na západnom Slovensku*. In: MJARTAN, J. (Ed.): *Ľudové staviteľstvo a bývanie na Slovensku*. Bratislava: Vyd. SAV, 1963, s. 146 – 147.

Kostolná pri Dunaji, m. č. Malý Šúr – Dom ľudový
s hospodárskou časťou, č. ÚZPF 12110/1
Foto: M. Kotal, PÚ SR, 2017

covky s radovou zástavbou pozdĺž hlavnej cesty. Domy bývali orientované štítom do ulice, postavené na bočnej strane dvora. Stavebným materiálom bola prevažne nepálená tehla. V 18. storočí sa uplatňoval aj omazaný výplet alebo technika nabijania. V 19. storočí sa popri nepálenej tehle začala používať aj pálená tehla. Steiny bývali omazané hlinou alebo omietnuté vápennou omietkou, olíčené vápnom s trochou modričky. Zadná stena bola nahrubo omietnutá bez olíčenia. Interiér bol taktiež olíčený, pričom pitvor s kuchyňou bol olíčený rozrobe-

nou riedkou žltou hlinou. Pôvodnou krytinou bola slama alebo trstina. Bohatí sedliaci mávali svoje domy často kryté dreveným šindľom. Neskôr sa začala používať aj pálená škridla. Staršie krovky boli sochové a nožnicové. Neskôr spolu so škridlovou krytinou sa začala využívať krokvová stolicová konštrukcia. Strecha bola sedlová, polvalbová alebo valbová. Domy so sedlovou strechou mali väčšinou trojuholníkové štíty, v tejto časti Podunajska murované, ale vyskytovali sa aj ozdobnejšie, v duchu ľudového baroka.⁴ V 20. a 30. rokoch 20. storočia sa objavuje na fasáde väčšia farebnosť a štuková výzdoba, prevažne s klasicizujúcimi prvkami. Početné

4 BENŽA, M.: Podunajsko. In: Kol. prac. NPakC (Ed.): Ľudová architektúra a urbanizmus vidieckych sídiel na Slovensku. Bratislava: MK SR, NPak, AEP, 1998, s. 1 – 2, 5.

sú stĺpové podstenia pred dvorovou fasádou, z ktorých sa vstupuje do domu.⁵ Takýmto príkladom je *NKP Dom ľudový s hosp. časťou č. ÚZPF 12110/1, súp. č. 135, z roku 1934 v Kostolnej pri Dunaji (miestna časť Malý Šúr)*. Dom má stĺpové podstenie, klasicizujúcu fasádu, sedlovú strechu s trojuholníkovým štítom a krovom so stojatou stolicou.⁶ Ďalšou NKP s podstením je *Dom ľudový č. ÚZPF 12262/1, súp. č. 171, zo začiatku 20. storočia v Blatnom*, ktorý má ale valbovú strechu.⁷ Pôdorysne odlišným je *NKP Dom ľudový č. ÚZPF 12281/1, súp. č. 187, z druhej polovice 19. storočia tiež v Blatnom*, ktorý predstavuje uhlový dom s pôdorysom v L.⁸ Architektúra obce už tvorí prechod medzi Podunajskom a Malokarpatskou/Trnavskou oblasťou.

Základnou formou pôdorysu bol v 19. storočí trojdielny dom komorového typu (s aditívne radenými priestormi: predná izba – vstupný pitvor s vydelenou čiernou kuchyňou – komora), občas dvojdielny (izba – pitvor) alebo štvordielny (za zadnou izbou nasledovala ešte komora). Začiatkom 20. storočia sa mení pitvor na teplú kuchyňu (odstraňuje sa priečka čiernej kuchyne) s uzavretým kúreniskom. Staršie domy boli bez komína,

tie sa začali stavať od polovice 18. storočia. V 20. a 30. rokoch 20. storočia sa vo väčších gazdovstvách pri novostavbách budovali letné kuchyne. Od 20. storočia sa pece v izbách búrali, začalo sa vykurovať murovaným, plechovým šporákom alebo liatinovými kachľami. Zároveň sa v pitvore budovali mohutné hranolové uzavreté chlebové pece a od 20. rokov 20. storočia sa stavali aj samostatne vo dvore.⁹ Tento druh pece, siahajúcej až po strop pitvora, sa nachádza aj v *NKP dom v Malom Šúre*.

Podlahy boli pôvodne z udupanej zeme, no na prelome 19. a 20. storočia sa už vyskytujú drevené doskové. Stropy boli trámové záklopové, niekedy dodatočne podbité trstinou a omietané. Na obytný dom nadväzovala vzadu maštaľ, pričom materiál, z ktorého bola postavená, závisel od materiálu domu. Na maštaľ sa napájali drobné hospodárske stavby drevenej rámovej konštrukcie (šopy, chlievy, kuríny).¹⁰

V tejto oblasti máme vo fonde evidovaných aj *sýpku (NKP č. 10564/1) v Miloslavove*, ktorá vznikla prestavbou kostola z 13. storočia. Svoju funkciu začal meniť od roku 1846.¹¹

5 Bližšie POLONEC, A.: Stĺpové podstenia obytných domov na južnom Slovensku. In: MRUŠKOVIC, S. (Ed.): Zborník SNM Etnografia, č. 12, roč. LXV. Martin: Osveta, 1971, s. 27 – 66.

6 KOTAL, M.: *Podklad na vyhlásenie NKP – Dom ľudový s hosp. č., súp. č. 135, Kostolná pri Dunaji, m. č. Malý Šúr*. PÚSR 10/2017, uloženie PÚSR Bratislava.

7 Bližšie KOTAL, M.: *Podklad na vyhlásenie NKP – Dom ľudový, súp. č. 171, Blatné*. PÚSR 03/2018, 03/2021, uloženie PÚSR Bratislava.

8 Bližšie KOTAL, M.: *Podklad na vyhlásenie NKP – Dom ľudový, súp. č. 287, Blatné*. PÚSR 03/2018, uloženie PÚSR Bratislava.

9 BENŽA 1998 (cit. v pozn. 4), s. 2 – 4.

10 Ibidem, s. 4 – 5.

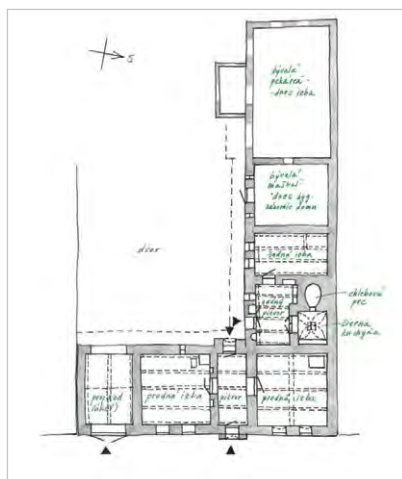
11 KIRINOVIČOVÁ, N.: Aktualizačný list NKP – Sýpka, č. ÚZPF 10564/1, súp. č. 397, Miloslavov. PÚSR 12/2016, uloženie PÚSR Bratislava.

Budmerice – Dom ľudový (Dvořákov dom),
č. ÚZPF 2166/1
Foto: I. Kalev, PÚ SR, 2018

Malokarpatská a Trnavská oblasť Záhorie

Podobne aj tu máme iba časť tejto oblasti – okolie Bratislavy, okres Pezinok, severnú časť Seneckého okresu a južnú časť okresu Malacky. Malokarpatská a Trnavská oblasť spolu so Záhorím majú podobnú architektúru. Oddelené sú Malými Karpatmi, čo viedlo k odlišnému historickému vývoju. Čo sa týka sídiel, opäť sa tu väčšinou nachádzajú prístrešné dediny so zástavbou okolo cesty alebo potoka, občas sa vyskytuje aj vretenovitý centrálny priestor. Domy sú najčastejšie orientované užšou štítovou časťou do ulice. Často ide o tzv. dlhé domy. Vyskytujú sa tu však aj priečne orientované domy – predná časť je postavená súbežne s cestou a za ňou kolmo do dvora nadväzujú hospodár-

Budmerice – Dom ľudový (Dvořákov dom), č. ÚZPF 2166/1, náčrt pôdorysu domu s „hambitom“ (niekedy označovaným aj pivor)
Vyhotovala M. Vargová, PÚ SR, 05/2018.

ske priestory.¹² NKP *Dom ľudový* č. ÚZPF 667/1, súp. č. 208, z druhej polovice 19. storočia, v Rohožníku predstavuje práve takýto typ domu. Jeho zvláštnosťou však je, že mal 2 bytové jednotky v uličnom krídle.¹³ Iným príkladom NKP

12 GAZDÍKOVÁ, A.: Záhorie, Malokarpatská a Trnavská oblasť. In: Kol. prac. NPakC (Ed.): *Ľudová architektúra a urbanizmus vidieckych sídiel na Slovensku*. Bratislava: MKSR, NPakC, AEP, 1998, s. 29 – 30.

13 NEMEC, M.: *Aktualizačný list NKP – Dom ľudový*, č. ÚZPF 667/1, súp. č. 208, Rohožník. PÚSR 09/2015, uloženie PÚSR Bratislava.

Budmerice – Dom ľudový (Dvořákov dom),
č. ÚZPF 2166/1
Foto: I. Kalev, PÚ SR, 2018

s pôdorysom v tvare L je *Dom pamätný a pamätná tabuľa Martina Benku v Kostolišti*, č. ÚZPF 2162/1 – 2, súp. č. 198, z 19. storočia.¹⁴ Ďalším typom sú tzv. križné domy. Štítová orientácia sa tu mení prístavbou ďalších obytných priestorov súbežne s cestou a prekrytím vchodu alebo len prekrytím vchodu. Domy niekedy vytvárajú súvislú uličnú frontu. Od ulice majú prechodnú chodbu „hambit“ a prekrytý vjazd. Ak dom nemal prechodnú chodbu, vchádzalo sa doň z dvora, nie z ulice. Vyskytujú sa od polovice 19. storočia.¹⁵ Príkladom križného domu je NKP *Dom ľudový (Dvořákov dom)* č. ÚZPF 2166/1, súp. č. 65 v Budmericiach, z roku 1847. Od cesty má prechodný hambit, prednú izbu a prejazd do dvora. Na dvorové obytné krídlo nadväzovala pôvodne pekáreň.¹⁶

Vo vinohradníckych lokalitách pri Malých Karpatoch býva častá obojstranná zástavba dvora s krytým vjazdom od ulice, čím vzniká pôdorys v tvare písmena U. V 19. storočí boli najrozšírenejšie trojpriestorové domy (izba – sieň – pitvor – komora), no vyskytovali sa ešte aj dvojpriestorové (izba – sieň), prípadne aj štvorpriestorové domy. Vstupy často tvorili murované výpustky (žudrá), v hornej časti zaklenuté. Ak boli hlbšie, mávali aj výklenky na sedenie.¹⁷ Ako stavebný materiál prevládala v 19. storočí hlina (vo forme nabíjanej steny alebo váľkov, prevažovali surové tehly). V okolí Bratislavy sa používal aj kameň (aspoň na základy, pivnice) alebo pálená tehla. V 18. storočí sa vyskytovali aj vypletané steny domov omazané hlinou. V 19. storočí sa ešte používali na hospodárskych stavbách. Medzi sledovanými oblasťami je zásadný časový rozdiel v použitom materiáli. Na Záhori sa pálená tehla vo vidieckom prostredí začínala používať od konca 18. storočia, východne od Karpát až od začiatku 20. storočia. Omietky boli hlinené, obielené vápnom, často s modričkou. Krovy boli hambáľkové, občas podopreté prístennými stĺpmi (pri hlinených múroch). V Záhorskej Bystrici majú domy už na prvý pohľad charakteristické šikmé oporné piliere na nárožniach, ktoré zabezpečovali stabilitu na piesčitom podlaží a tiež sa lep-

14 Bližšie JÁNOŠOVÁ, D.: *Aktualizačný list NKP – Dom pamätný a pam. tab.*, č. ÚZPF 2162/1 – 2, súp. č. 189, Kostolište. PÚSR 10/2014, uloženie PÚSR Bratislava.

15 GAZDÍKOVÁ 1998 (cit. v pozn. 12), s. 30, 32. Bližšie ŠVECOVÁ 1963 (cit. v pozn. 3), s. 168 – 176.

16 VARGOVÁ, M.: *Aktualizačný list NKP – Dom ľudový*, č. ÚZPF 2166/1, súp. č. 65, Budmerice. PÚSR 05/2018, uloženie PÚSR Bratislava.

17 GAZDÍKOVÁ 1998 (cit. v pozn. 12), s. 32 – 33. Bližšie POLONEC 1971 (cit. v pozn. 5), s. 27 – 66.

šie rozložila váha strechy.¹⁸ *Domy evidované ako NKP v Záhorskej Bystrici* (8 domov), prevažne reprezentujú „dlhé domy“ s výpustkami. Pochádzajú z druhej polovice 19. storočia. Zaujímavý je súbor stavieb – *NKP Dom ľudový a dielňa (kováčska)*, č. ÚZPF 11364/1 – 2, orient. č. 65, 67, ktoré stoja po oboch stranách dvora. Na kováčsku dielňu nadväzuje dom, čím vzniká dispozícia spájajúca pracovný a obytný priestor.¹⁹ V 19. storočí prevládali valbové strechy, na prelome 19. a 20. storočia skôr sedlové. Pri zmene krytiny zo slamy a trstiny na pálenú škridlu sa strechy často prestavovali z valbových na sedlové a dopĺňali sa štítom z pálených tehál. Popri slame sa na Záhorí vyskytovala aj bridlica, občas šindeľ.²⁰ V druhej polovici 19. a na začiatku 20. storočia existovali popri sebe otvorené aj uzavreté ohniská. Na východnej strane Malých Karpát zaberali komíny celú zadnú časť siene, ktorá bola zaklenutá. Priechka v sieni bola ukončená oblúkom (niekedy hríbovitým – napr. v *NKP Dom pamätný a pamätná tabuľa Juraja Fándlyho v Dolanoch*, č. ÚZPF 396/1 – 2, súp. č. 153, z rokov 1787 – 1798;²¹), bez dverí. V kúte

Dolány – Dom pamätný a pamätná tabuľa (dom J. Fándlyho), č. ÚZPF 396/1 – 2
Foto: K. Matejčíková, PÚ SR, 2019

izby bola hranatá chlebová pec, čeluste boli umiestnené v sieni. Neskôr sa k nej pristavujú alebo stavajú samostatné kachle so zelenými kachlicami vyrábanými v Modre a Šaštíne. Od 20. rokov 20. storočia sa odstraňujú, rovnako ako aj pece, a nahrádzajú sa uzavretými sporákmi. Odvtedy sa často používajú aj kovové sporáky „transporty“,²² a to najmä na Záhorí. Vývoj kúrenísk predstavuje širšiu samostatnú problematiku.²³ Na východnej strane Karpát sa priestor pod komínom omazával žltou hlinkou, do ktorej remeselníci vytvárali prstami ornamenty, čím vznikala kontrast

18 GAZDÍKOVÁ 1998 (cit. v pozn. 12), s. 33 – 34.

19 HAMŠÍKOVÁ, J.: *Aktualizačný list NKP – Dom ľudový a dielňa*, č. ÚZPF 11364/1 – 2, súp. č. 65, 67, Bratislava–Záhorská Bystrica. 10/2006, uloženie PÚSR Bratislava.

20 GAZDÍKOVÁ 1998 (cit. v pozn. 12), s. 34 – 35.

21 Bližšie MATEJČÍKOVÁ, K.: *Aktualizačný list NKP – Dom pamätný a pam. tab.*, č. ÚZPF 396/1 – 2, súp. č. 153, Dolány. PÚSR 03/2019, uloženie PÚSR Bratislava. V Dolanoch sa nachádza aj ďalšia *NKP Dom pamätný a pam. tab. J. Palkoviča*, č. ÚZPF 400/1 – 2, súp. č. 24, z pol. 18. st. Bližšie MATEJČÍKOVÁ, K.: *Aktualizačný list NKP – Dom pamätný a pam. tab.*, č. ÚZPF 400/1 – 2, súp. č. 24, Dolány. PÚSR 03/2019, uloženie PÚSR Bratislava.

22 GAZDÍKOVÁ 1998 (cit. v pozn. 12), s. 35 – 36.

23 Bližšie ŠVECOVÁ, S.: Ohništia na juhozápadnom Slovensku (I. časť). In: MRUŠKOVIČ, Š. (Ed.): *Zborník SNM Etnografia*, č. 9, roč. LXII. Martin: Obzor, 1968, s. 119 – 166; ŠVECOVÁ, S.: Ohništia na juhozápadnom Slovensku (II. časť). In: MRUŠKOVIČ, Š. (Ed.): *Zborník SNM Etnografia*, č. 10, roč. LXIII. Martin: Osveta, 1969, s. 109 – 141.

so zadymeným pozadím. Neskôr sa maľovali štetcami a uplatňovalo sa viac farebných vzorov. Známe ornamentálne výzdoby pochádzajú napríklad z Čataja a Vajnor. V takto upravenom priestore sa už nekúrilo. Hospodárske stavby nadväzovali na dom. Stodoly stojace v zadnej časti dvora ho uzavierali. Na Záhorí boli pozdĺžne prejazdne. Objavujú sa tu aj skupiny stodôl – stodolištia, na okraji dediny. Stodoly boli rámovej konštrukcie z nepálenej tehly, ojedinele z kameňa a vypletané. V medzivojnovom období boli stĺpy murované a výplň dosková. Mali valbové strechy prevažne so slamou, neskôr sedlové so škridlou. Vo vinohradoch stavali jednoduché „búdy“ na uskladnenie náradia a ako úkryt pred nečasom.²⁴

Aby sme nevynechali sumár *NKP v tejto oblasti, v Bratislave-Devínskej Novej Vsi sú evidované štyri NKP Domy ľudové a jeden Dvor roľnícky; v Bratislave-Dúbravke a Bratislave-Devíne je evidovaný jeden Dom ľudový.*

Vinohradnícke a remeselnícke domy

Špecifickým typom sú vinohradnícke a remeselnícke domy. Ich charakter a výraz je daný nielen spôsobom obživy, ale aj lokalitou a spoločenským postavením majiteľa. Preto sa niektoré viac približujú meštianskej architektúre a iné ľudovej, často však ide o prienik oboch.

Okrem zastúpenia vo vidieckom prostredí sa v mestách ako Sv. Jur, Pezinok a Modra vyskytuje vo veľkom počte prízemná radová zástavba vinohradníckych domov popri bohatších meštianskych domoch. Bývajú označované ako mestské vinohradnícke stavby, avšak typologicky predstavujú malomestské alebo mestské formy ľudového obydľia.²⁵ Preto som ich sem zaradila.

Dôležitým faktorom je, že uvedené mestá sú poľnohospodárskymi vinohradníckymi mestami. Typická je obojstranná zástavba dvora s krytým vjazdom a pôdorysom v tvare písmena U. Časté sú aj pôdorysy v tvare písmena L. Jednotlivé stavby v susedstve na seba nadväzujú a vytvárajú tak uzavretú ulicu a dvor. Spoločný dvor vlastní väčšinou minimálne dvaja majitelia, parcela je rozdelená (aj fyzicky) jarkom, každé dvorové krídlo vlastní iný majiteľ (môže byť rodinný príslušník). Odzrkadľuje sa to aj na fasáde. Ak bol majiteľ bohatý, vlastnil celý dom a jeho časti alebo krídlo prenajímal. Ide vlastne o tzv. priečne domy. Ich vznik a vývoj je veľmi starý, ustálený už v 17. storočí, ktorý pretrval aj ďalšie storočia.²⁶

V predných miestnostiach uličného krídla sa nachádzali obytné priestory. Niekedy sa v nich alebo v prejazde predávalo víno – šenkovalo. Predné izby boli zaklenuté renesančnými lunetovými klenbami so štukovou výzdobou a vročením. Smerom do dvora na-

24 GAZDÍKOVÁ 1998 (cit. v pozn. 12), s. 36 – 37.

25 Bližšie ŠVECOVÁ 1963 (cit. v pozn. 3), s. 146 – 147.

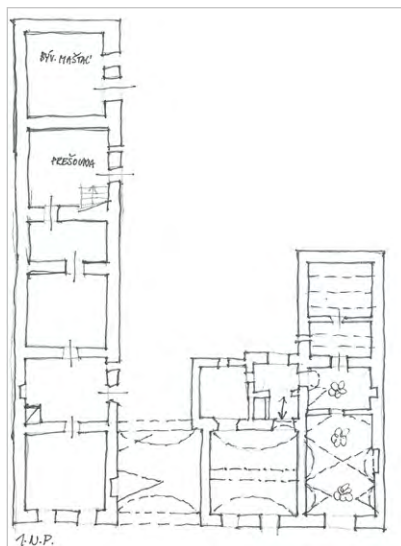
26 Ibidem, s. 141 – 145, 154, 158 – 160.

PR Sv. Jur – Dom vinohradnícky, č. ÚZPF 11665/1
Foto: M. Nemec, PÚ SR, 2017

sledovala vstupná sieň s čiernou kuchyňou v zadnej časti, za ňou je komora. Do domov sa vstupovalo z dvora. Za komorou pokračovali výrobné priestory – prešovňa a miestnosť na uskladnenie vinárskeho náradia. Dôležitým priestorom bola vínná pivnica. Dom bol ukončený hospodárskymi priestormi – stajňou, maštalou, dvor ojedinele stodolou. Strechy bývali sedlové, pri nárožiach valbové, na dvorových krídlach pultové. V mestách sa stavali z kameňa a pálenej tehly.²⁷ Často sa nachádzali za najužším centrom, v jeho okrajovejších častiach alebo v bočných uliciach. V samotnom centre prevládali výstavnnejšie meštianske domy.

Domy situované mimo centra, za hradbami a v okrajových častiach mesta, mali charakter prevažne troj- a viacpriestorových vno-

PR Sv. Jur – Dom vinohradnícky, č. ÚZPF 11665/1,
náčrt pôdorysu domu
Vyhotoval M. Nemec, PÚ SR, 2017

hradníckych domov vidieckeho prostredia, s vchodom do dvora cez prejazd a s ďalšími hospodárskymi stavbami. Išlo o domy chu-

²⁷ GAZDÍKOVÁ 1998 (cit. v pozn. 12), s. 32.

dobnejších vrstiev obyvateľstva; boli skromnejšie a absentovali v nich výtvarné riešenia.²⁸

Takmer všetky vinohradnícke domy sú ako NKP evidované v mestách, pričom nie sú bližšie rozlíšené, či ide o mestskú, alebo vidiecku formu. Vo Sv. Jure je evidovaných päť *vinohradníckych domov ako NKP*, v *Pezinku dvadsať* a v *Modre tridsaťseš*. Jeden *vinohradnícky dom* mimo mesta je vyhlásený za NKP v *Grinave* (miestna časť *Pezinka*), č. ÚZPF 496/1, súp. č. 132, z roku 1830. Dom tvorí jednotraktové zvýšené podlažie a celý je podpivničený. Stropy sú drevené trámové.²⁹

Remeselnícke domy sa opäť odlišujú od ľudových roľníckych domov predovšetkým priestormi potrebnými na výrobnú činnosť, hospodárske stavby buď absentujú, alebo sú zredukované. Remeselníci mali v spoločnosti špecifické postavenie – či už išlo o mestských alebo dedinských remeselníkov, patrili k vyššej vrstve obyvateľstva. Takisto tu však boli rozdiely medzi dedinou a mestom,

a to nielen v ich postavení,³⁰ ale aj v charaktere obydliia. *Remeselnícky dom ako NKP máme v Bratislave-Devíne* (č. ÚZPF 10976/1, súp. č. 927, z polovice 19. storočia) a v *Stupave NKP Dvor remeselnícky pamätný F. Kostku s dielňou*, č. ÚZPF 543/1 – 2, súp. č. 25, z 18. storočia. Súčasťou domu je hrnčiarska dielňa a v samostatnom objekte sa nachádza hrnčiarska pec, tzv. *prenhaus*.³¹

Samostatným typom stavieb sú mlyny, ktoré slúžili nielen na mletie obilia, ale väčšinou aj ako obydlie mlynára.³² V *Pezinku-Grinave je NKP Mlyn vodný (Strapákov)* č. ÚZPF 2138/1 z 2. pol. 18. st.³³ V *Sološnici je NKP Mlyn vodný a pila* č. ÚZPF 2473/1 – 2, súp. č. 241, z roku 1809.³⁴

Inou kategóriou sú sakrálne stavby v ľudovej architektúre.³⁵ Jednou z nich je *NKP Zvonica* č. ÚZPF 433/1, z roku 1673, vo Sv. Jure, pri kostole sv. Juraja. Má drevenú kolovú konštrukciu na podmurovke, ihlanovú, obitú šindľom.³⁶

28 BAJANÍKOVÁ, V.: Historický urbanizmus a profánna architektúra. In: DUBOVSKÝ, J. – ŽUDEĽ, J. (Ed.): *Dejiny Modry*. Mesto Modra, Mestský úrad Modra, 2006, s. 532.

29 KADÚCOVÁ, B.: *Aktualizačný list NKP – Dom vinohradnícky*, č. ÚZPF 496/1, súp. č. 132, *Pezinok-Grinava*. KPÚ Bratislava 12/2018, uloženie PÚSR Bratislava.

30 V meste bol remeselník slobodným mešťanom. Na dedine bol poddaným, ktorý platil dávky alebo mal napr. mlyn či vyhnú iba prenajatú. Bližšie MLYNKA, L.: *Remeselník vo vidieckom prostredí*. Bratislava: Stimul, 2004.

31 JÁNOŠOVÁ, D.: *Aktualizačný list NKP – Dvor remeselnícky pamätný*, č. ÚZPF 543/1 – 2, súp. č. 23, *Stupava*. PÚSR 04/2015, uloženie PÚSR Bratislava.

32 Typológia mlynov je samostatná problematika, bližšie napr. MLYNKA, L.: Mlyny na Slovensku – typológia a historicko-etnografická charakteristika. In: DANTEROVÁ, I. (Ed.): *Mlyny a mlynárske remeslo*. Etnograf a múzeum X. Galanta 2006, s. 7 – 20.

33 Bližšie HABÁNOVÁ, G.: *Aktualizačný list NKP – Mlyn vodný*, č. ÚZPF 2138/1, *Pezinok-Grinava*. KPÚ Bratislava 09/2014, uloženie PÚSR Bratislava.

34 Bližšie KALOVÁ, P.: *Aktualizačný list NKP – Mlyn vodný a pila*, č. ÚZPF 2473/1 – 2, súp. č. 214, *Sološnica*. PÚSR 01/2014, uloženie PÚSR Bratislava.

35 Bližšie napr. VYDRA, J.: *Ľudová architektúra na Slovensku*. Bratislava: Vyd. SAV, 1958, s. 223 – 287.

36 ŠVEC, M.: *Aktualizačný list NKP – Zvonica*, č. ÚZPF 433/1, Sv. Jur. PÚSR 11/2017, uloženie PÚSR Bratislava.

J. Vydra ju nepovažuje za ľudovú prácu. VYDRA 1958 (cit. v pozn. 35), s. 280.

Habánska a huncokárska architektúra

Ďalšou špecifickou architektúrou boli habánske stavby (bližšie rozobraté pri PR Veľké Leváre). Okrem habánov sme tu mali ešte inú regionálnu skupinu nemecky hovoriaceho obyvateľstva – huncokárov.

Huncokári boli lesní robotníci, ktorí od polovice 18. storočia osídľovali Malé Karpaty podľa potrieb panských lesov. Prišli z Dolného Rakúska a Štajerska. Venovali sa rôznym drevorubačským prácam, na ktorých sa podieľali aj ženy. Žili rozptýlene v horách, väčšinou 2 – 3 rodiny spolu. Výnimkou bolo sústredené osídlenie v Piesku (dnešná časť Modry). Bývali v prenajatých domoch, pri ktorých pestovali základné plodiny a chovali úžitkové zvieratá. Domy boli jednoduché, pozostávali z izby, kuchyne a komory. Stavali sa z rôznych materiálov – z dreva, tehly alebo kameňa. Horské osídlenie huncokárov zaniklo po roku 1945, keď boli odsunutí do Nemecka.³⁷ Dodnes sa zachovalo len niekoľko domov, avšak v pamiatkovom fonde nie je táto architektúra zastúpená.

Budovanie pamiatkového fondu

Najstaršie vyhlásenia za NKP sú zo 60. rokov 20. storočia a najnovšie z roku 2021. Súvisí to s poslednou väčšou akciou, ktorou bola revízia pamiatkového fondu v okrese Senec. V rámci nej sa

Mgr. M. Kotal (PÚSR) zamerail na ľudovú architektúru a i v roku 2016 na základe exteriérovej obhliadky vytypoval približne 48 objektov na ďalšie posudzovanie. Následne sme vykonali interiérové obhliadky, kde nám to vlastníci umožnili (27 objektov). Po ďalšom posúdení bolo na vyhlásenie schválených 13 objektov. Z nich sú však právoplatne vyhlásené iba tri. Vo väčšine prípadov podali vlastníci odvolanie a Ministerstvo kultúry SR buď naše rozhodnutie zrušilo, alebo ešte nerozhodlo.

Často sme sa stretávali s odmietavým postojom vlastníkov, ktorí nám nielenže neumožnili objekt sprístupniť a zdokumentovať, ale po prejavení akéhokoľvek záujmu zo strany PÚ SR urýchlene pristúpili k realizácii svojho pôvodného zámeru – dom zbúrať. Opakovane sme sa stretli aj s tendenciou rozdeliť dlhé parcely a predať ich ako stavebné pozemky.

Niektoré objekty sa nedostali do pamiatkového fondu aj pre minimálnu perspektívu ich budúceho zachovania. Zároveň sme zistili, že najhodnotnejšie stavby sú v najhoršom technickom stave – ide často o najstaršie objekty bez výraznejších novších zásahov, čo síce zvyšuje ich autenticitu, no zároveň to viedlo k ich niekedy až neudržateľnému stavu.

Pamätihodnosti

Okrem NKP existujú aj ďalšie hodnotné objekty, ktoré môžu byť

37 KRAJČOVIČ, P.: *Huncokári – každodenný život zaniknutej minority*. Bratislava: SNM, 2021, s. 5 – 8, 88 – 91, 97 – 98, 100; PÖSS, O. – FILO, R.: *Huncokári – ľudia z našich hôr*. Bratislava: SNM, 2017, s. 3, 15, 25, 46, 50, 80, 83.

evidované ako pamätihodnosti. Pamätihodnosti však netvoria pamiatkový fond, ten pozostáva z NKP a pamiatkových území. O utvorení a vedení evidencie pamätihodností rozhoduje obec. Zoznam schvaľuje obecné zastupiteľstvo formou všeobecne záväzného nariadenia. Obec zoznam predkladá príslušnému krajskému pamiatkovému úradu (KPÚ) na odborné a dokumentačné účely.³⁸ Krajský pamiatkový úrad zároveň poskytuje obciam pri evidovaní pamätihodností metodickú a odbornú pomoc.³⁹ Pamätihodnosti majú v porovnaní s NKP zachovanú nižšiu mieru pamiatkových hodnôt, spravidla iba miestneho významu, a preto nie sú vyhlásené za NKP. Napriek tomu sú pre danú lokalitu a spoločenstvo významné z viacerých dôvodov. Na území dnešnej Bratislavy vedie zoznam pamätihodností aj Mestský ústav ochrany pamiatok.⁴⁰

Pamiatkové územia

V pamiatkových územiach sa chráni predovšetkým historická urbanistická štruktúra – parcelácia a jej zástavba, uličná čiara, výška objektov, podlažnosť, výraz objektov z exteriéru, priečelia, strechy,

krytiny, farebnosť, ako aj hodnotné charakteristické pohľady, silueta a panoráma sídla, historická zeleň. Z hľadiska pamiatkovej ochrany sa reguluje napríklad aj verejné osvetlenie, reklamy, komunikácie atď.

Pamiatková rezervácia ľudového staviteľstva Habánsky dvor – Veľké Leváre (č. ÚZPF 19, vyhl. r. 1981)

V Habánskom dvore sú NKP zastúpené súborom *ľudových domov (20 NKP) a jednej kaplnky* (č. ÚZPF 760/1, súp. č. 69, z rokov 1760 – 1781). Najznámejším objektom je *tzv. Izerov dom* (č. ÚZPF 759/1 – 2, súp. č. 78, z roku 1717), ktorý je múzeom.⁴¹

Habáni, nazývaní aj anabaptisti alebo novokrstenci, boli príslušníkmi nábožensko-sociálneho hnutia. Vznikli ako odnož reformácie Martina Luthera v Porýní, neskôr sa hnutie formovalo vo Švajčiarsku (1524) a postupne sa rozšírilo až na Moravu. Odtiaľ boli v roku 1535 vyhnaní a následne sa usadili vo viacerých obciach na území dnešného Slovenska, najmä na Záhorí. Do Veľkých Levár sa časť habánov presídlila z Brodského v roku 1588.⁴²

Habáni sa venovali veľkému množstvu remesiel, ale zaoberali sa aj

38 Podľa § 14 ods. 4 pamiatkového zákona obec môže rozhodnúť o utvorení a odbornom vedení evidencie pamätihodností obce. Do evidencie pamätihodností obce možno zaradiť okrem hnutelných vecí a nehnuteľných vecí aj kombinované diela prírody a človeka, historické udalosti, názvy ulíc, zemepisné a katastrálne názvy, ktoré sa viažu k histórii a osobnostiam obce. Zoznam evidovaných pamätihodností obce predloží obec na odborné a dokumentačné účely krajskému pamiatkovému úradu; ak ide o nehnuteľné veci, predloží zoznam aj stavebnému úradu.

39 Podľa § 11 ods. 2, písm. g) pamiatkového zákona krajský pamiatkový úrad poskytuje obci metodickú a odbornú pomoc pri evidovaní miestnych pamätihodností.

40 Zoznam je dostupný na <https://muop.bratislava.sk/>

41 Habánsky dom je vysunutou expozíciou Záhorskeho múzea v Skalici. Bližšie www.zahorske-muzeum.sk/habansky-dom

42 JURKOVIČ, P. – HABÁŇOVÁ, G. – VAGENKNECHTOVÁ, V. – BAXA, P.: *PRLA Veľké Leváre*

poľnohospodárstvom. Známi sa stali predovšetkým výrobou maľovanej keramiky. Vyznačovali sa spoločným hospodárením – vypestované plodiny patrili všetkým členom spoločenstva a zarobené peniaze smerovali do spoločnej pokladnice. Neuznávali súkromné vlastníctvo, bývali v spoločných domoch a vytvárali prísne uzavreté samostatné sídliská – tzv. bratské dvory, čo dokladajú aj historické názvy (napr. Neuhof v Levároch). Tie sa budovali na okrajoch sídiel.⁴³ Typ domu bol formovaný zamestnaním a vierovyznaním jeho obyvateľov. Architektúra habánskych domov sa výrazne odlišuje od ostatnej a má svoje špecifiká. Habánsky dvor predstavuje osobitnú urbanistickú štruktúru vymykajúcu sa spomedzi bežných vidieckych sídiel, čo súvisí so spôsobom života ich obyvateľov, ale aj s terénnymi podmienkami. Pôvodné jadro tvorili tri obecné priestranstvá, okolo ktorých sa sústreďovala zástavba a postupne sa rozrastala. V habánskom dvore sa zachovali domy z troch stavebných etáp. V prvej etape boli postavené domy okolo spomínaných priestranstiev.⁴⁴ Išlo o tzv. veľkodomý, v ktorých bývalo a pracovalo viacero rodín spoločne. Typické sú pomerne veľké stavby, široké a dlhé, dvoj- až trojpodlažné stavby s hrubými múrmi z nepálenej tehly alebo nabíjané, založené na

kamenných základoch, prípadne z pálenej tehly. Domy mali vysoké štíty a veľké, vysoké sedlové, výnimočne polvalbové strechy. Pôvodne boli pokryté slamou napustenou hlinou, čím vznikla ohňovzdorná krytina. Neskôr ju nahradila tvrdá krytina – pálená škridla. Dispozícia vychádzala zo spoločného spôsobu života. Na prízemí sa nachádzali spoločné priestory – dielňa, kuchyňa, komora a jedáleň. Najväčšia dielňa mala strop v strede podporený dreveným stĺpom. Strop bol jednoduchý trámový s prievlakom. Na poschodí, respektíve už v podkroví sa nachádzali komory slúžiace na spanie i na skladovanie. V štíte mali malé okná, no presvetlené boli aj cez malé strešné vikiere. Steny boli hrazdené, vyplnené prúteným výpletom, trstinou alebo nepálenou tehlou a omazané hlinou. Krov bol krokrový s hambálkami v dvoch úrovniach. Súčasťou domov boli aj hospodárske a výrobné priestory, remeselnícke dielne a sušiarne.⁴⁵ Počas 17. storočia bol habánsky dvor viackrát spustošený a vyrabovaný – počas povstaní, Turkami, ale aj postihnutý morom. V dôsledku zlej hospodárskej situácie bolo v roku 1685 zrušené spoločné hospodárenie. Vplyvom rekatolizácie prestúpili neskôr na katolícku vieru (proces bol ukončený v roku 1763).⁴⁶ Nastala druhá stavebná etapa, po-

– *Habánsky dvor. Zásady ochrany pamiatkového územia – aktualizácia a urbanisticko-historický výskum*. KPÚ Bratislava, Bratislava 2005/2006, s. 14 – 15; Bližšie KALESNÝ, F.: *Habáni na Slovensku*. Bratislava: Tatran, 1981.

43 JURKOVIČ – HABÁŇOVÁ – VAGENKNECHTOVÁ – BAXA 2005/2006 (cit. v pozn. 42), s. 14 – 15.

44 Ibidem, s. 17, 23 – 24.

45 Ibidem, s. 29, 37 – 39.

46 Ibidem, s. 16.

čas ktorej boli postavené individuálne dvory. I keď sa zmenil spôsob života, niektoré stavby vychádzali zo starších. Popri nich sa objavil nový typ domu, ktorý bol vlastne zmenšeninou starších objektov. Tieto sa stavali po okrajoch pôvodnej zástavby (18. – prvá polovica 19. storočia). Bývali samostatné alebo združené vo forme dvojdomov s dvoj- alebo trojpriestorovou dispozíciou. Zároveň sa niektoré staršie domy rozdeľovali na menšie bytové jednotky.⁴⁷

Ďalšiu vrstvu zástavby tvoria ľudové domy a hospodárske stavby datované do druhej polovice 19. storočia. Vyskytujú sa v minimálnom počte. Ide o murované objekty s menším obdĺžnikovým pôdorysom a so sedlovou strechou bez výrazného prevýšenia, prevažne s trojpriestorovou dispozíciou. Svojou podobou už predstavujú tradičný dom v oblasti Záhoria.⁴⁸

Habánske domy vo Veľkých Levároch sú zachované zo všetkých fáz existencie habánov v tejto obci, čo je ojedinelé. A spomedzi zachovaných habánskych dvorov v Sobotišti a Moravskom sv. Jáne sa tu nachádza najväčší počet zachovaných stavieb.⁴⁹

Hoci habáni neskôr splynuli s miestnym obyvateľstvom, ich potomkovia tu žijú dodnes. Mnohí sa stále považujú za habánov, aj keď sú katolíci a viacerí z nich naďalej obývajú pôvodné domy.

Pamiatková zóna Bratislava-Vajnory (č. ÚZPF 6, vyhlásená roku 1990)

Vajnory boli vyhlásené za pamiatkovú zónu z dôvodu ochrany historického centra, urbanistickej štruktúry, pôdorysu a historickej štruktúry zástavby parciel. Územie predstavuje reprezentatívny príklad neopevneného vidieckeho sídla z 19. až prvej polovice 20. storočia.⁵⁰

Vajnory boli do roku 1946 samostatnou vinohradnícko-poľnohospodárskou obcou. Pôvodná zástavba sa sústreďuje okolo šošovkovito rozšírenej ulice, čím vytvára typickú dedinskú náves. Domy sú orientované najčastejšie štítovou stranou do ulice alebo súbežne s cestou. Za domami sa v hĺbke dvorov nachádzajú záhrady a vinohrady, ktoré boli pôvodne ukončené drevenými stodolami.⁵¹

Zástavba je tvorená prevažne tzv. dlhými domami. Každá bytová jednotka je dvoj- alebo trojpriestorová s aditívne radenými priestormi. Na ne nadväzujú v zadnej časti hospodárske stavby. Domy sú murované z nepálených tehly kombinovanej s pálenou a kameňom. Podľa pôdorysu sú domy pozdĺžne, niektoré v tvare L s krytým prejazdom alebo bez neho, prípadne v tvare U s prejazdom uprostred. Takmer všetky majú pod prednou časťou vínnu pivnicu.⁵²

47 Ibidem, s. 29 – 30, 39 – 40.

48 Ibidem, s. 30, 40.

49 Ibidem, s. 46.

50 URBANOVÁ, N. – HUSOVSKÁ, L.: *Zásady ochrany pamiatkového územia PZ Bratislava-Vajnory*. Bratislava: KPÚ Bratislava, 2010, 2012, s. 10.

51 Ibidem, s. 15.

52 Ibidem, s. 16 – 17.

Zastrešené sú sedlovou strechou alebo sústavou sedlových striech podľa pôdorysu, s tvrdou krytinou. Štít je murovaný s odstupňovane kladenými tehľami po okrajoch, oddelený rímsou. Na priečeliach sa nachádzali solárne motívy, rok vzniku, iniciály majiteľa a miesto/nika na sochu svätca. Do domov sa vchádzalo z dvorového priečelia, vchod do pitvora býval zdôraznený výpustkom. V niektorých domoch sa v prednej izbe nachádzala plytká klenba typu „česká placka“, niekedy aj so štukovým zrkadlom, v ktorom bývalo občas umiestnené vročenie alebo iniciály majiteľa. Domy mohli byť datované aj na tráme oddelujúcom čiernu kuchyňu (mandrholec). Koncom 19. storočia sa čierne kuchyne začali rušiť a v ich priestore sa začali uplatňovať dekoratívne maľby inšpirované miestnymi výšivkami.⁵³ Hospodárske časti sú často novodobu upravované na bývanie alebo celkom nahradené novou hmotou. Aj v rámci samotných domov a ich priečelí dochádza k prestavbám a nadstavbám, ktoré nie sú vždy vhodné.⁵⁴

Vo Vajnoroch máme evidovaný ako NKP *Dvor hospodársky* (zo začiatku 19. storočia, č. ÚZPF 688/1 – 4, súp. č. 181 – 183 – 185). Dom má pôdorys v tvare L. Pôvodne bola obytná predná časť, neskôr boli zobytnené aj niektoré hospodárske priestory. Vstupy sú z dvora, dva s výpustkami. Predná izba má trámový strop, ostatné priestory

valené klenby. Ďalšie obytné časti majú rôzne stropy vrátane travertových, čo poukazuje na ich pôvodné hospodárske účely. V prešovni sú typicky valené klenby. V čiernej kuchyni a v prešovni sa zachovali maľby s motívom kvetov a vtákov.⁵⁵ Okrem tejto NKP sa tu vyskytujú aj iné hodnotné objekty, pričom viaceré sú evidované ako pamätihodnosti.

Pamiatková zóna Bratislava-Rusovce (č. ÚZPF 2, vyhlásená roku 1990)

Rusovce boli samostatnou obcou do r. 1972. Zachovaný je tu historický pôdorys vidieckeho sídla, ktorého základ tvorí vretenovito rozšírená ulicovka. Domy vytvárajú typickú hmotovo-priestorovú skladbu sídla. Samostatnú časť tvorí kaštieľ s areálom. Ľudová architektúra je zachovaná z druhej polovice 19. storočia – začiatku 20. storočia. Veľká časť staršej zástavby bola zničená povodňou v polovici 18. storočia a požiarom začiatkom 19. storočia. Podobne ako vo Vajnoroch, väčšina ľudových domov má pozdĺžny pôdorys a je orientovaná kolmo na ulicu, pričom na obytnú časť nadväzujú hospodárske časti. Prevažujú tzv. dlhé domy, ale nachádzajú sa tu aj krížne uhlové domy v tvare L alebo U, s krytým prejazdom na boku alebo uprostred. Dvory bývali ukončené priečne situovanou, samostatne stojacou stodolou. Dispozične sú domy väčšinou

53 Kol. autorov: *Súpis pamiatok na Slovensku, zv. I. A – J*. Bratislava: SÚPSOP; Obzor, 1967, s. 209.

54 URBANOVÁ – HUSOVSKÁ 2010, 2012 (cit. v pozn. 50), s. 17.

55 MICHÁLOVÁ, M.: *Aktualizačný list NKP – Dvor hospodársky*, č. ÚZPF 688/1 – 4, súp. č. 181 – 185, Bratislava-Vajnory, KPÚ Bratislava 06/2010, uloženie PÚSR Bratislava.

trojpriestorové.⁵⁶ Už na prvý pohľad sa niektoré odlišujú od iných domov štítmi. Okrem bežných trojuholníkových sa tu vyskytujú štíty tvarovo inšpirované ľudovým barokom.⁵⁷ V Rusovciach sú evidované 2 domy ako pamätihodnosti, NKP tu nie je žiadna. Pri PZ na rozdiel od PR sa nevyžaduje veľká koncentrácia NKP.

Zrušené vyhlásenia pamiatkovej zóny a národnej kultúrnej pamiatky

V Bratislavskom kraji sa nachádzalo viac pamiatkovo chránených území, ktoré však boli zrušené. Išlo o vidiecke PZ, a to: *Raču, Dúbravku, Lamač, Devínsku Novú Ves a Záhorskú Bystricu* (tabuľka č. 1). Tieto zóny boli vyhlásené predovšetkým z toho dôvodu, aby sa zabránilo novej výstavbe sídlisk v tesnom dotyku s historickou zástavbou. V súčasnosti už tento dôvod ochrany zanikol, a to bol jeden z dôvodov zrušenia zón. Ďalšie príčiny súviseli napríklad s neudržateľnosťou vidieckeho charakteru obydľí v meste či s potrebou rozširovania bytového fondu. Došlo k zásadným prestavbám, nadstavbám, novej výstavbe hmotovo nezodpovedajúcej pôvodnej historickej. Z poľnohospodárskych dedín sa stali vilové mestské štvrte. Situovanie

na okraji alebo v blízkosti hlavného mesta od začiatku znemožnilo ochranu vidieckeho sídla a prežitie ľudovej architektúry z menej trvácných materiálov pri súčasných nárokoch na bývanie či iné využitie. Územia v súčasnosti vykazujú nekompaktnosť historických urbanistických štruktúr.⁵⁸ Okrem území boli zrušené aj niektoré konkrétne NKP, a to v územiach aj mimo nich, z dôvodu zániku pamiatkových hodnôt (tabuľka č. 1 a 2).

Súčasný „život“ národnej kultúrnej pamiatky

Od druhej polovice 20. storočia sa stretávame s častými nevhodnými funkčnými úpravami, nepravidelnou údržbou, výmenami okenných a dverových výplní, krytiny či úpravami povrchov, ktorých následkom je mnohokrát zničenie hodnotných konštrukcií. Aj v súčasnosti vidíme často nové krovy, strešné okná, zbytnenie podkrovia, či dokonca zateplenie. Mnohé objekty zás chátrajú, niekedy aj vďaka problematickým vlastníckym vzťahom. Týka sa to NKP, ako aj iných hodnotných stavieb. Vlastníci často jednájú protizákonne, bez potrebných rozhodnutí o obnove nielen zo strany krajského pamiatkového úradu (KPÚ), ale aj bez povolení stavebných úradov, čo, samozrejme, nezostáva bez

56 FERUS, V. – BUKOVČANOVÁ, E. – PRÁŠEK, K. – REŽNÁ-FOLTINOVICHOVÁ, N. – GLEJTEKOVÁ, M.: *Zásady ochrany PZ Bratislava-Rusovce*. Bratislava: KPÚ Bratislava, 2014, s. 9 – 11, 13.

57 Ibidem, s. 111, 114.

58 *Rozhodnutie o zrušení PZ Bratislava-Rača*, č. MK-2874/2008-51/12116 z 08. 09. 2008; *Rozhodnutie o zrušení PZ Bratislava-Dúbravka*, č. MK-2626/2008-51/12205 z 09. 09. 2008; *Rozhodnutie o zrušení PZ Bratislava-Lamač*, č. MK-926/2008-51/11864 z 02. 09. 2008; *Rozhodnutie o zrušení PZ Bratislava-Devínska Nová Ves*, č. MK-9850/2005-400/25171 z 20. 09. 2005; *Rozhodnutie o zrušení PZ Bratislava-Záhorská Bystrica*, č. MK-1033/2010-51/5682 z 20. 04. 2010.

Zóna	Rok vyhlásenia	Rok zrušenia	Vyhlásené NKP	Zrušené NKP
BA-Rača	1990	2008	-	-
BA-Dúbravka	1992	2008	1 x Dom ľudový	-
BA-Lamač	1992	2008	-	2 x Dom ľudový, 1 x Dom ľudový s hosp. č.
BA-Devínska Nová Ves	1990	2005	4 x Dom ľudový, 1 x Dvor roľnícky	1 x Dom ľudový
BA-Záhorská Bystrica	1990	2010	5 x Dom ľudový, 1 x Dom ľudový a dielňa, 2 x Dom ľudový s hosp. č.,	9 x Dom ľudový, 1 x Dom ľudový s hosp. č.

Tabuľka č. 1: Prehľad zrušených PZ a NKP
Vyhотовila M. Vargicová, PÚ SR, 10/2025.

povšimnutia zo strany orgánov štátnej správy. Niektorí vlastníci nerešpektujú rozhodnutia a obnovu realizujú svojvoľne. Mnohí vlastníci žiadajú o zrušenie vyhlásenia objektu za NKP, často z dôvodu zlého technického stavu a podobne, čo však nie je zákonný dôvod. Pamiatkový úrad Slovenskej republiky môže vyhlásenie zmeniť alebo zrušiť iba v prípade zániku pamiatkových hodnôt.⁵⁹ Narušený stav nehnuteľnosti spôsobený neúdržbou alebo nevhodným technickým riešením úprav nie je dôvod na zrušenie vyhlásenia. V posledných rokoch evidujeme veľa žiadostí o zrušenie, ktoré sú však vo väčšine prípadov v správnom konaní zamietané. Na druhej strane, nájdu sa aj vlastníci, ktorí sa snažia zachovať kultúrne dedičstvo, uvedomujú si jeho hodnotu – a to pri NKP, ako aj pri objektoch, ktoré nie sú pamiatkovo chránené. Niektorí dokonca aj sami žiadajú o vyhlásenie za NKP. No vzhľadom

Obec	Zrušené NKP
Bratislava-Devín	Dom ľudový
Veľké Leváre	Dom ľudový
Plavecké Podhradie	Dom ľudový
Modra	Dom vinohradnícky
Pezinok	Dom vinohradnícky
Vinohady	Dom vinohradnícky
Dunajská Lužná	Dom ľudový

Tabuľka č. 2: Prehľad zrušených NKP v kraji
Vyhотовila M. Vargicová, PÚ SR, 10/2025.

na počty správnych konaní, ktoré vedieme pri podaných žiadostiach o zrušenie, nie je kapacitne možné vyhlasovať nové pamiatky v takej miere, ako by sme chceli alebo je potrebné. Týka sa to celého Slovenska a v prevažnej miere ľudovej architektúry. Ako príklad uvediem, že v roku 2021 nás oslovil ohľadne konzultácie vyhlásenia za NKP vlastník domu v *Závode*⁶⁰ a doteraz nebolo možné vyhlásenie zrealizovať. Po obhliadke bolo vyhodnotené, že právom patrí do pamiatkového fondu. Tento objekt zároveň predstavuje príklad, ako sa dá ľudová architektúra obnovovať, pričom sám vlastník zvolil veľ-

59 Podľa § 20 ods. 1 pamiatkového zákona, ak nastanú nové skutočnosti, môže Pamiatkový úrad SR vyhlásenie kultúrnej pamiatky zmeniť vo verejnom záujme alebo po zániku pamiatkových hodnôt aj zrušiť.

60 Bližšie <https://www.dom1890.sk/>

mi prísny prístup, pri niektorých postupoch možno aj prísnejší, než by mu nariadil KPÚ. Objekt bol v roku 2021 ocenený za príkladnú obnovu v Bratislavskom kraji inštitúciou AINova spolu s jej partnermi.⁶¹ V Bratislavskom kraji momentálne nie sú plánované vyhlásenia ďalších objektov za NKP, napriek ich potenciálu. Terénny výskum zároveň ukázal, že existujú aj

obce, v ktorých sa už nenachádza ani jeden ľudový dom, ktorý by mohol byť vyhlásený za NKP.

Cieľom príspevku nebolo iba predostrieť zoznam pamiatok s ich typologickými znakmi a prehľad pamiatkových území v kraji, ale poukázať aj na ich stav, aktuálnu situáciu, zmeny v pamiatkovom fonde a možné perspektívy jeho ďalšieho rozšírenia.

Literatúra:

- BAJANÍKOVÁ, V.: Historický urbanizmus a profánna architektúra. In: DUBOVSKÝ, J. - ŽUDEL, J. (Ed.): *Dejiny Modry*. Mesto Modra, Mestský úrad Modra, 2006, s. 529 - 534.
- BENŽA, M.: Podunajsko. In: Kol. prac. NPaKC (Ed.): *Ľudová architektúra a urbanizmus vidieckych sídiel na Slovensku*. Bratislava: MK SR, NPaK, AEP, 1998, s. 1 - 28.
- GAZDÍKOVÁ, A.: Záhorie, Malokarpatská a Trnavská oblasť. In: Kol. prac. NPaKC (Ed.): *Ľudová architektúra a urbanizmus vidieckych sídiel na Slovensku*. Bratislava: MKSR, NPaKC, AEP, 1998, s. 29 - 66.
- KALESNÝ, F.: *Habáni na Slovensku*. Bratislava: Tatran, 1981.
- Kol. autorov: *Súpis pamiatok na Slovensku*, zv. I. A - J. Bratislava: SÚPSOP, Obzor, 1967.
- KRAJČOVIČ, P.: *Huncokári - každodenný život zaniknutej minority*. Bratislava: SNM, 2021.
- MLYNKA, L.: Mlyny na Slovensku - typológia a historicko-etnografická charakteristika. In: DANTEROVÁ, I. (Ed.): *Mlyny a mlynárske remeslo. Etnograf a múzeum X*. Galanta 2006, s. 7 - 20.
- MLYNKA, L.: *Remeselník vo vidieckom prostredí*. Bratislava: Stimul, 2004.
- POLONEC, A.: Stĺpové podstenia obytných domov na južnom Slovensku. In: MRUŠKOVIČ, Š. (Ed.): *Zborník SNM Etnografia*, č. 12, roč. LXV. Martin: Osveta, 1971, s. 27 - 66.
- PÖSS, O. - FILO, R.: *Huncokári - ľudia z našich hôr*. Bratislava: SNM, 2017.
- ŠVECOVÁ, S.: Malomestské a mestské formy ľudového staviteľstva na západnom Slovensku. In: MJARTAN, Ján (Ed.): *Ľudové staviteľstvo a bývanie na Slovensku*. Bratislava: Vyd. SAV, 1963, s. 141 - 178.
- ŠVECOVÁ, S.: Ohništia na juhozápadnom Slovensku (I. časť). In: MRUŠKOVIČ, Š. (Ed.): *Zborník SNM Etnografia*, č. 9, roč. LXII. Martin: Obzor, 1968, s. 119 - 166.

61 <https://www.prikladnaobnova.sk/objekty/2021/4550/ludovy-dom-v-obci-zavod/>

- ŠVECOVÁ, S.: Ohnišťa na juhozápadnom Slovensku (II. časť). In: MRUŠKOVIČ, Š. (Ed.): *Zborník SNM Etnografia*, č. 10, roč. LXIII. Martin: Osveta, 1969, s. 109 – 141.
- VYDRA, J.: *Ľudová architektúra na Slovensku*. Bratislava: Vyd. SAV, 1958.

Dokumentácia:

- FERUS, V. - BUKOVČANOVÁ, E. - PRÁŠEK, K. - REŽNÁ-FOLTINOVÍ-ČOVÁ, N. - GLEJTEKOVÁ, M.: *Zásady ochrany PZ Bratislava-Rusovce*. Bratislava: KPÚ Bratislava, 2014.
- HABÁŇOVÁ, G.: Aktualizačný list NKP – Mlyn vodný, č. ÚZPF 2138/1, Pezinok-Grinava. KPÚ Bratislava 09/2014, uloženie PÚSR Bratislava.
- HAMŠÍKOVÁ, J.: *Aktualizačný list NKP – Dom ľudový a dielňa*, č. ÚZPF 11364/1 – 2, súp. č. 65, 67, Bratislava-Záhorská Bystrica. 10/2006, uloženie PÚSR Bratislava.
- JÁNOŠOVÁ, D.: *Aktualizačný list NKP – Dom pamätný a pam. tab.*, č. ÚZPF 2162/1 – 2, súp. č. 189, Kostolište. PÚSR 10/2014, uloženie PÚSR Bratislava.
- JÁNOŠOVÁ, D.: *Aktualizačný list NKP – Dvor remeselnícky pamätný*, č. ÚZPF 543/1 – 2, súp. č. 23, Stupava. PÚSR 04/2015, uloženie PÚSR Bratislava.
- JURKOVIČ, P. - HABÁŇOVÁ, G. - VAGENKNECHTOVÁ, V. - BAXA, P.: *PRLA Veľké Leváre – Habáňsky dvor. Zásady ochrany pamiatkového územia – aktualizácia a urbanisticko-historický výskum*. KPÚ Bratislava, Bratislava 2005/2006.
- KADÚCOVÁ, B.: *Aktualizačný list NKP – Dom vinohradnícky*, č. ÚZPF 496/1, súp. č. 132, Pezinok-Grinava. KPÚ Bratislava 12/2018, uloženie PÚSR Bratislava.
- KALOVÁ, P.: *Aktualizačný list NKP – Mlyn vodný a píla*, č. ÚZPF 2473/1 – 2, súp. č. 214, Sološnica. PÚSR 01/2014, uloženie PÚSR Bratislava.
- KIRINOVIČOVÁ, N.: *Aktualizačný list NKP – Sýpka*, č. ÚZPF 10564/1, súp. č. 397, Miloslavov. PÚSR 12/2016, uloženie PÚSR Bratislava.
- KOTAL, M.: *Podklad na vyhlásenie NKP – Dom ľudový s hosp. č., súp. č. 135, Kostolná pri Dunaji, m. č. Malý Šúr*. PÚSR 10/2017, uloženie PÚSR Bratislava.
- KOTAL, M.: *Podklad na vyhlásenie NKP – Dom ľudový*, súp. č. 171, Blatné. PÚSR 03/2018, 03/2021, uloženie PÚSR Bratislava.
- KOTAL, M.: *Podklad na vyhlásenie NKP – Dom ľudový*, súp. č. 287, Blatné. PÚSR 03/2018, uloženie PÚSR Bratislava.
- MATEJČÍKOVÁ, K.: *Aktualizačný list NKP – Dom pamätný a pam. tab.*, č. ÚZPF 396/1 – 2, súp. č. 153, Doľany. PÚSR 03/2019, uloženie PÚSR Bratislava.
- MATEJČÍKOVÁ, K.: *Aktualizačný list NKP – Dom pamätný a pam. tab.*, č. ÚZPF 400/1 – 2, súp. č. 24, Doľany. PÚSR 03/2019, uloženie PÚSR Bratislava.

- MICHÁLOVÁ, M.: *Aktualizačný list NKP – Dvor hospodársky*, č. ÚZPF 688/1 – 4, súp. č. 181 – 185, Bratislava-Vajnory. KPÚ Bratislava 06/2010, uloženie PÚSR Bratislava.
- NEMEC, M.: *Aktualizačný list NKP – Dom ľudový*, č. ÚZPF 667/1, súp. č. 208, Rohožník. PÚSR 09/2015, uloženie PÚSR Bratislava.
- *Rozhodnutie o zrušení PZ Bratislava-Rača*, č. MK-2874/2008-51/12116 z 08. 09. 2008, uloženie PÚSR Bratislava.
- *Rozhodnutie o zrušení PZ Bratislava-Dúbravka*, č. MK-2626/2008-51/12205 z 09. 09. 2008, uloženie PÚSR Bratislava.
- *Rozhodnutie o zrušení PZ Bratislava-Lamač*, č. MK-926/2008-51/11864 z 02. 09. 2008, uloženie PÚSR Bratislava.
- *Rozhodnutie o zrušení PZ Bratislava-Devínska Nová Ves*, č. MK-9850/2005-400/25171 z 20. 09. 2005, uloženie PÚSR Bratislava.
- *Rozhodnutie o zrušení PZ Bratislava-Záhorská Bystrica*, č. MK-1033/2010-51/5682 z 20. 04. 2010, uloženie PÚSR Bratislava.
- ŠVEC, M.: *Aktualizačný list NKP – Zvonica*, č. ÚZPF 433/1, Sv. Jur. PÚSR 11/2017, uloženie PÚSR Bratislava.
- URBANOVÁ, N. – HUSOVSKÁ, Ľ.: *Zásady ochrany pamiatkového územia PZ Bratislava-Vajnory*. KPÚ Bratislava, Bratislava 2010, 2012.
- VARGOVÁ, M.: *Aktualizačný list NKP – Dom ľudový*, č. ÚZPF 2166/1, súp. č. 65, Budmerice. PÚSR 05/2018, uloženie PÚSR Bratislava.
- *Zákon č. 49/2002 Z. z. o ochrane pamiatkového fondu v znení neskorších predpisov (pamiatkový zákon)*

Zdroje:

<https://muop.bratislava.sk/>
www.zahorskemuzeum.sk/habansky-dom
<https://www.dom1890.sk/>
<https://www.prikladnaobnova.sk/objekty/2021/4550/ludo-vy-dom-v-obci-zavod/>

Ochrana historických vidieckych sídiel v Bratislavskom kraji

Lýdia Kubeková

Slovenský vidiek prešiel v 20. storočí jednou z najväčších premien vo svojej histórii. Zmenila sa nielen architektúra dedín, ale aj spôsob hospodárenia, krajina, sociálne vzťahy a napokon aj prístup k ochrane kultúrneho dedičstva. Na prelome 19. a 20. storočia bol ešte prevažne tradičným agrárnym prostredím. Väčšina obyvateľov sa živila poľnohospodárstvom, remeslami a drobným hospodárstvom. Dediny mali regionálne odlišný charakter. Kým na severe dominovali drevenice a zrubové stavby, na juhu prevládali hlinené a murované domy. Sídla boli prispôbené reliéfu, vodným tokom a poľnohospodárskemu využitiu krajiny a ich okolitá krajina s mozaikou malých políčok, medzí, ovocných sádov, pasienkov a lesov vytvárali vysokú biodiverzitu.

Vývoj vidieckych sídiel v Bratislavskom kraji sa odlišoval od veľkej časti Slovenska. Kým na Orave, Kysuciach alebo v horských oblastiach sa zachovalo viac tradičnej architektúry, zázemie Bratislavy bolo už od 19. storočia výrazne ovplyvnené blízkosťou veľkého mesta, intenzívnym poľnohospodárstvom a neskôr suburbanizáciou.

Do polovice 20. storočia mali obce Záhoria, Podunajskej nížiny a Malokarpatského podhoria charakteristickú krajinnú štruktúru: vi-

nohrody s kamennými pivnicami, drobnoparcelové polia, pasienky a lúky, remízky a vetrolamy, rozsiahle poľnohospodárske dvory. Kolektívizácia v 50. a 60. rokoch spôsobila sceľovanie pozemkov a vytváranie veľkých poľnohospodárskych celkov. Z krajiny mizli medze, poľné cesty a drobné hospodárske stavby. Rovnaký proces prebehol v okolí Senca, Pezínka, Modry, Malaciek aj na Záhorí. Už v medzivojnovom období sa na dedinách objavovali mestské stavebné vzory. Po roku 1948 sa výrazne menila pôvodná zástavba. Najvýraznejšie sa to prejavilo v obciach blízko Bratislavy, napríklad v Chorvátskom Grobe, Ivanke pri Dunaji, Bernolákove či Rovinke. Dnes je v mnohých obciach pôvodná predvojnová zástavba zachovaná už len fragmentárne. Osobitný vývoj zaznamenali Modra, Pezínok, Svätý Jur. Tieto sídla si zachovali významnú časť historickej urbanistickej štruktúry, pretože neboli len poľnohospodárskymi dedinami, ale mali aj mestské funkcie a silnú vinársku tradíciu. Práve ochrana vinohradníckej krajiny sa dnes považuje za jednu z najdôležitejších tém ochrany.

V čase najväčších premien vidieka vznikla silná potreba chrániť tradičné dediny. Jednou z prvých reakcií bolo budovanie múzeí v prírode s cieľom zachrániť stav-

by, ktoré by inak zanikli. Skutočný prelom nastal v 70. rokoch, keď boli na Slovensku vyhlásené prvé **pamiatkové rezervácie ľudovej architektúry Čičmany**, Podbiel, Vlkolíne, Ždiar. Neskôr k nim pribudli Špania Dolina, Osturňa, Sebechleby, **Veľké Leváre**, Brhlovce a Plavecký Peter. Ochrana bola sústredená na zachovanie pôvodného urbanizmu, architektúry a podporu obnovy tradičných prvkov. Snaha chrániť narážala na chýbajúce financie, a tak mnohé objekty zostávali v zlom stave.

Pamiatková rezervácia ľudovej architektúry vo Veľkých Levároch bola vyhlásená v roku 1981. Ide o jednu z najvýznamnejších rezervácií ľudovej architektúry na Slovensku. Predmetom ochrany je najmä Habánsky dvor, jedinečný urbanistický a stavebný súbor vytvorený habánmi (novokrstencami), ktorí sa vo Veľkých Levároch usadili koncom 16. storočia. Rezerváciu tvorí súbor pôvodných viacpodlažných obytných a hospodárskych stavieb zo 17. až 19. storočia usporiadaných okolo centrálneho priestoru.

V čase, keď sa ukázalo, že existuje veľké množstvo sídiel s významnými historickými hodnotami, ktoré však nespĺňajú prísne kritériá rezervácie, a že ochrana jednotlivých kultúrnych pamiatok nestačí, bol prijatý zákon SNR č. 27/1987 Zb. o štátnej pamiatkovej starostlivosti. Na jeho základe sa v rokoch 1990 až 1993 mohlo pristúpiť k rozsiahlejšiemu vyhlasovaniu pamiatkových zón. K urýchleniu procesu prispeli aj spoločenské

zmeny spojené s tlakom na novú výstavbu, suburbanizáciu okolia miest a úbytkom pôvodného obyvateľstva na vidieku. Snahou bolo zachytiť aj historické sídla alebo ich časti, ktoré síce nedosahovali hodnoty pamiatkovej rezervácie, ale mali významný historický charakter. Zákon o pamiatkovej starostlivosti umožnil chrániť menšie mestá, obce, vinohradnícke osady či súbory ľudovej architektúry. Začal sa viac presadzovať koncept plošnej ochrany územia, ktorý bol v súlade s medzinárodnými trendmi ochrany kultúrneho dedičstva. Kým rezervácie boli vyhradené len pre výnimočne zachované areály, práve **pamiatkové zóny** sa stali v 90. rokoch hlavným nástrojom ochrany historických vidieckych sídiel. K najstarším vyhláseným radíme pamiatkovú zónu **Bratislava-Rusovce (1990)**, Komárno (1990), Skalica (1990) a **Bratislava-Vajnory (1990)**.

V Bratislavskom kraji bolo tiež vyhlásených ďalších 5 pamiatkových zón vidieckeho charakteru: Bratislava-Devínska Nová Ves, Bratislava-Dúbravka, Bratislava-Lamač, Bratislava-Rača, Bratislava-Záhorská Bystrica. Tie ale boli po čase zrušené na základe revízie, ktorú vykonával Pamiatkový úrad SR v rokoch 2003 – 2008. Dôvodom nebolo primárne „rušenie ochrany“, ale preverenie, či jednotlivé územia naďalej spĺňajú zákonné predpoklady na pamiatkovú ochranu.

Revízia pamiatkových území nadväzovala na zmenu legislatívy – novoprijatý zákon č. 49/2002 Z. z. o ochrane pamiatkového fon-

du, ktorý presnejšie definoval, čo možno považovať za pamiatkové územie. Pamiatková zóna mala obsahovať súbor pamiatkových hodnôt, historickú urbanistickú štruktúru a primeraný počet pamiatkovo hodnotných objektov. Terénna revízia preukázala, že niektoré časti už nespĺňajú určené kritériá. Pri preverovaní sa zistilo, že v určitých územiach zahrnutých do pôvodnej zóny sa nachádzalo málo alebo žiadne objekty s pamiatkovými hodnotami. Pamiatkari argumentovali, že hranice ochrany majú zodpovedať skutočne zachovaným historickým štruktúram a nie územiám, ktoré už historický charakter stratili. Cieľom bolo sústrediť ochranu na autentické historické hodnoty a odstrániť nesúlad medzi evidenciou a skutočným stavom v území. Dôležité je, že zúženie alebo zrušenie časti pamiatkovej zóny automaticky neznamenalo zrušenie ochrany národných kultúrnych pamiatok nachádzajúcich sa v danom území. Individuálne vyhlásené pamiatky zostali chránené aj naďalej.

V Bratislavskom kraji napokon zostali zachované viaceré pamiatkové zóny. V porovnaní so Slovenskom dnes patrí medzi regióny s menším počtom pamiatkových území ľudovej architektúry. V Ústrednom zozname pamiatkového fondu (ÚZPF) sú zapísané:

Pamiatková rezervácia Veľké Leváre – vyhlásená v roku 1981, č. ÚZPF 19,

Pamiatková zóna Bratislava-Rusovce – vyhlásená v roku 1990, č. ÚZPF 2,

Pamiatková zóna Bratislava-Vajnory – vyhlásená v roku 1990, č. ÚZPF 6 (zmena vyhlásenie v roku 2008).

Zrušené boli pamiatkové zóny:

Pamiatková zóna Bratislava-Devínska Nová Ves, vyhlásená 1990 – zrušená 2005,

Pamiatková zóna Bratislava-Dúbravka, vyhlásená 1992 – zrušená 2008,

Pamiatková zóna Bratislava-Lačmaň, vyhlásená 1992 – zrušená 2008,

Pamiatková zóna Bratislava-Rača, vyhlásená 1990 – zrušená 2008,

Pamiatková zóna Bratislava-Záhorská Bystrica, vyhlásená 1990 – zrušená 2010.

Aké boli dôvody návrhov na ich zrušenie? Výrazne narušená historická urbanistická štruktúra novšou výstavbou, zaniknutá významná časť pôvodnej ľudovej architektúry, územie už netvorilo dostatočne zachovaný historický celok. Ochrana zostávajúcich hodnôt sa dala zabezpečiť prostredníctvom individuálnych kultúrnych pamiatok a ich ochranných pásiem.

Problémom vidieckych sídiel v Bratislave a jej okolí je suburbanizácia. Kým v iných regiónoch Slovenska je problémom vyludňovanie, Bratislavský kraj čelí opačnému javu. Obce ako Chorvátsky Grob, Slovenský Grob, Bernolákovo, Miloslavov, Rovinka, Dunajská Lužná, Most pri Bratislave sa zmenili z tradičných dedín na rozsiahle prímestské sídla. Dôsledkom je zánik historických panorám, prerušenie väzieb medzi obcou

a krajinou, tlak na historické jadrá a strata čitateľnosti pôvodnej urbanistickej štruktúry. Z pohľadu pamiatkovej ochrany ide o jeden z najväčších problémov súčasnosti. Práve v Bratislavskom kraji sa ukázalo, že nestačí chrániť iba to, čo sa vyhlási za pamiatkový fond, ale tiež okolité prostredie.

Najväčšou stratou Bratislavského kraja v 20. storočí nebol zánik jednotlivých domov, ale **zánik tradičnej vidieckej krajiny ako celku**. Zatiaľ čo na Orave či v Liptove sa zachovali celé súbory ľudovej architektúry, v zázemí Bratislavy boli pôvodné sídla pretvorené najprv kolektivizáciou a neskôr suburbanizáciou. Preto sú dnes Veľké Leváre, historické jadro Svätého Jura či vinohradnícka krajina Modry a Pezinka mimoriadne cennými dokladmi historického vývoja vidieka západného Slovenska.

Ohrozenie vinohradníckej krajiny v Malých Karpatoch je osobitne citlivou témou. Historická vinohradnícka krajina v okolí Svätého Jura, Pezinka či Modry je výsledkom stáročí hospodárenia. Ohrozujú ju tlak na stavebné parcely, opúšťanie vinohradov, výstavba rekreačných objektov, nové dopravné stavby. Ak zanikne vinohradnícke využívanie, krajina síce zostane zelená, ale stratí svoju historickú autenticitu. Súčasťou dedičstva totiž nie je len pozemok, ale aj spôsob jeho využívania.

Zmena obyvateľstva a životného štýlu spôsobili, že historické dediny, ktoré vznikali pre poľnohospodársky spôsob života, dnes fungujú predovšetkým ako obytné zázemie Bratislavy. Noví obyvatelia

často nepracujú v obci, menia tradičné usporiadanie parciel, prestavujú staršie domy podľa súčasných potrieb. Ide o prirodzený vývoj, ktorý však vedie k oslabovaniu **historickej identity sídla**.

Veľmi citlivou otázkou je **ochrana panorám a krajinných dominánt**. Nová zástavba alebo nevhodne umiestnené veľkoobjemové stavby môžu narušiť ich vizuálne pôsobenie. Ochrana pohľadov sa preto stáva rovnako dôležitou ako ochrana samotných objektov.

Najťažšou úlohou pre bratislavský región bude nájsť rovnováhu medzi ochranou dedičstva, ekonomickým rozvojom, bývaním, dopravou a potrebami miestnych obyvateľov. Príliš prísna ochrana môže brzdiť prirodzený život obce. Naopak, nedostatočná ochrana môže viesť k nenávratnej strate hodnôt. Práve Bratislavský kraj je dnes jedným z miest, kde sa najintenzívnejšie stretávajú požiadavky rozvoja s potrebou ochrany historického dedičstva, najmä v okolí Malých Karpát a v zázemí Bratislavy.

Stojí za zmienku, že aj medzinárodné dohovory a charty, na ktoré nadväzuje ochrana pamiatkového fondu na Slovensku, si prešli istým vývojom. Staršie charty (Benátska charta 1964, Washingtonská charta 1987) sa sústreďovali najmä **na ochranu autentickej hmotnej podstaty stavieb**, zatiaľ čo novšie dokumenty (Európsky dohovor o krajine 2000, Faro dohovor 2005) zdôrazňujú, že ľudové staviteľstvo je **živým dedičstvom**, ktoré sa môže a musí primerane

vyvíjať. **Medzinárodné doktríny ochrany dedičstva dnes nevnímajú sídla ľudovej architektúry ako statické artefakty, ale ako živé kultúrne krajiny, ktorých autenticita spočíva nielen v zachovanej hmotnej podstate, ale aj v schopnosti prirodzene sa vyvíjať spolu so svojimi komunitami.**

Z toho vyplýva, že súčasné medzinárodné dokumenty už nehovoria: „zachovajte dedinu takú, aká bola v roku 1900“. Naopak hovoria: „zachovajte identitu, charakter a kultúrny význam sídla, pričom rešpektujte jeho prirodzený vývoj“. Preto sú dnes úplne legitímne otázky:

- ako adaptovať tradičné domy na súčasné bývanie,
- ako rozvíjať historické obce bez straty identity,
- ako chrániť vinohradnícku a vidiecku krajinu,
- ako zapojiť obyvateľov do rozhodovania,
- ako udržať živé komunity v historických sídlach.

Prijatím nového stavebného zákona č. 25/2025 Z. z. a zákona č. 200/2022 Z. z. o územnom plánovaní na Slovensku sme sa posunuli výrazne dopredu. Najzásadnejšou zmenou je, že každá obec bude musieť mať **územnoplánovacia dokumentáciu** spracovanú podľa nového zákona. Obec, ktorá nemá územný plán, ho musí obstaráť a schváliť najneskôr **do 31. marca 2032**. Územné plány schválené podľa starých predpisov musia byť do rovnakého termínu nahradené novými, inak stratia platnosť. Územné plány sa už

nevnímajú ako statické papierové dokumenty. Samosprávy musia:

- pripravovať dokumentáciu v digitálnej forme,
- používať jednotnú metodiku,
- komunikovať prostredníctvom informačného systému územného plánovania,
- poskytovať priestorové údaje v štandardizovaných formátoch.

Nový zákon zdôrazňuje, že rozvoj územia sa má odvíjať od schválenej územnej koncepcie a nie od jednotlivých investičných zámerov. Územný plán sa stáva základným nástrojom riadenia rozvoja obce. **Vo vzťahu k ochrane kultúrneho dedičstva** zákon výslovne uvádza, že cieľom územného plánovania je zabezpečovať rozvoj pri rešpektovaní: historického dedičstva, kultúrneho dedičstva, charakteru sídla a kvality krajiny a prostredia.

Ďalším dôležitým materiálom, ktorý prepája architektúru, urbanizmus, územné plánovanie a krajinný rozvoj je Architektonická politika Slovenska. Ide o prvý komplexný nelegislatívny strategický dokument vlády s celoštátnou pôsobnosťou. Jeho hlavnou myšlienkou je, že k verejným záujmom patrí aj kvalita vystavaného prostredia. Dokument sa opiera o štyri piliere:

1. Sídla a krajina
2. Budovy a miesta
3. Spoločnosť a architektúra
4. Výskum a inovácie

Pre samosprávy sú najdôležitejšie najmä tieto princípy:

Kompaktný rozvoj miest a obcí – odmieta sa rozptýlená a nekon-

cepčná výstavba a podporuje obnova existujúcich sídel, využívanie zanedbaných areálov, ochrana krajiny pred suburbanizáciou a kvalitné verejné priestory.

Kvalita verejných priestorov – samosprávy by mali pri investíciách posudzovať nielen funkčnosť, ale aj architektonickú kvalitu, urbanistické vzťahy, identitu miesta a kultúrne hodnoty územia.

Participácia verejnosti – dôraz sa kladie na verejné prerokovania, zapájanie obyvateľov, architektonické súťaže, transparentné rozhodovanie.

Aký to má dopad na ochranu pamiatok a pamiatkových území?

Nový systém posúva ochranu kultúrneho dedičstva z roviny reakcie na konkrétnu stavbu do roviny strategického plánovania a po-

silňuje sa význam pamiatkových území v územnom plánovaní. Väčší dôraz sa kladie na urbanistické hodnoty. To je významný posun oproti minulosti, keď sa ochrana často sústreďovala iba na jednotlivé pamiatkové objekty. Pre obce s pamiatkovou rezerváciou alebo pamiatkovou zónou bude čoraz dôležitejšie, aby regulatívy územného plánu boli zosúladené so zásadami ochrany, ktoré sú podľa § 29 ods. 2 zákona o ochrane pamiatkového fondu dokumentom na vykonávanie základnej ochrany pamiatkového územia a sú základom pre územný plán.

Na záver je potrebné uviesť, že samospráva má pri ochrane hodnôt ľudového staviteľstva oveľa väčšie možnosti, než sa často predpokladá. Najúčinnnejšia ochrana totiž nevzniká rozhodnutím pamiatkového úradu, ale každodennou starostlivosťou obce a jej obyvateľov.

Postavenie územnej samosprávy v zákone o ochrane pamiatkového fondu

Tomáš Michalík

Hoci slovenský zákon č. 49/2002 Z. z. o ochrane pamiatkového fondu v znení neskorších predpisov (ďalej len „zákon o ochrane pamiatkového fondu“) formálne uvádza orgány územnej samosprávy vo svojom kľúčovom ustanovení § 1 ods. 2 hneď za slovným spojením „organizáciu a pôsobnosť orgánov štátnej správy“, reálny obsah právneho postavenia územnej samosprávy v zákone o ochrane pamiatkového fondu je oveľa menej ambiciózny.

Postavenie **samosprávnych krajov** je definované v § 13 zákona o ochrane pamiatkového fondu, a to v jedinej vete: „*Samosprávny kraj vo svojom územnom obvode utvára podmienky na ochranu pamiatkového fondu, vyjadruje sa o návrhoch na vyhlásenie a zrušenie pamiatkových území a spolupracuje s orgánmi štátnej správy na ochranu pamiatkového fondu pri záchrane, obnove a využívaní kultúrnych pamiatok a pamiatkových území.*“ Iste nie je bez zaujímavosti, že napriek 17 novelizáciám zákona¹ ostala citovaná dikcia § 13 po dobu viac ako 20 rokov nezmenená, čo môže byť interpretované dvojako – buď ako dôkaz mimoriadnej erudície zákonodarcu v roku 2001, ktorý pri prijímaní zákona o ochrane pamiatkového fondu vedel prediko-

vať vzťahy medzi štátnou správou a samosprávou v kontexte ochrany pamiatkového fondu na viac ako 20 rokov dopredu, alebo ako dôkaz o neškodnosti tohto ustanovenia, ktoré bez ujmy prežilo preto, že neprekáža žiadnemu z aktérov verejnej správy.

Genéza uvedeného ustanovenia však nie je až tak priamočiara, ako sa môže na prvý pohľad zdať. Podľa dôvodovej správy k návrhu zákona o ochrane pamiatkového fondu z roku 2001 malo totiž príslušné ustanovenie o postavení samosprávnych krajov znieť takto:

„*Samosprávny kraj*

- a) *poskytuje orgánom štátnej správy na ochranu pamiatkového fondu súčinnosť pri ochrane pamiatkového fondu,*
- b) *vyjadruje sa k návrhom na vyhlásenie a zrušenie pamiatkových území,*
- c) *vedie evidenciu pamiatkového fondu na základe výpisov z ústredného zoznamu.“*

Na základe akých motivácií bolo znenie dotknutého ustanovenia modifikované v prospech znenia, ktoré bolo schválené Národnou radou Slovenskej republiky a následne publikované v Zbierke zákonov, nevedno. Každopád-

¹ Stav k 31. 10. 2025.

ne, pôvodne navrhovaná dikcia predpokladala aktívnejší vklad samosprávnych krajov do oblasti ochrany pamiatkového fondu.

Textovo oveľa obsiahlejšie, avšak obsahovo prevažne rovnako vágne je v zákone o ochrane pamiatkového fondu upravené postavenie **obcí**.

Obec

(1) Obec utvára všetky podmienky potrebné na zachovanie, ochranu, obnovu a využívanie pamiatkového fondu na území obce.

(2) Obec

a) dbá, aby vlastníci kultúrnych pamiatok konali v súlade s týmto zákonom,

b) koordinuje budovanie technickej infraštruktúry sídel s pamiatkovým územím,

c) spolupôsobí pri zabezpečovaní úprav uličného interiéru a uličného parteru, drobnej architektúry, historickej zelene, verejného osvetlenia a reklamných zariadení tak, aby boli v súlade so zámermi na zachovanie a uplatnenie hodnôt pamiatkového územia,

d) podporuje iniciatívy občanov a občianskych združení pri ochrane pamiatkového fondu,

e) na základe výpisov z ústredného zoznamu vedie evidenciu pamiatkového fondu na území obce.

(3) Obec môže utvárať zdroje na príspevky vlastníkom na zachranu a obnovu kultúrnych pamiatok nachádzajúcich sa na území obce.

(4) Obec môže rozhodnúť o utvorení a odbornom vedení evidencie pamätihodností obce. Do evidencie pamätihodností obce možno zaradiť okrem hnutelných vecí a nehnuteľných vecí aj kombinované diela prírody a človeka, historické udalosti, názvy ulíc, zemepisné a katastrálne názvy, ktoré sa viažu k histórii a osobnostiam obce. Zoznam evidovaných pamätihodností obce predloží obec na odborné a dokumentačné účely krajskému pamiatkovému úradu; ak ide o nehnuteľné veci, predloží zoznam aj stavebnému úradu.

Postavenie obce ako formy záujmovej samosprávy je v § 14 zákona o ochrane pamiatkového fondu rozdelené do štyroch odsekov, z ktorých niektoré pôsobia viac ako deklarovanie žiaducich aktivít, takpovediac „do dobrého počasia“, než ako súbor právnych noriem, ktoré by mali byť vykonateľné a v prípade potreby vynúiteľné. Veď akým spôsobom môže v aplikačnej praxi obec dbať, aby vlastníci pamiatok rešpektovali zákon?

Zaujímavým počinom zákonodarcu je však právna úprava kompetencie obce rozhodnúť o ochrane miestnych – hmotných i nehmotných – prejavov historickej povahy, a to v podobe pamätihodností obce. Tieto síce nepatria do pamiatkového fondu a rozhodovanie o nich neprináleží orgánom štátnej správy – pamiatkovým úradom,

avšak v prípade, ak sú deklarované právne relevantným spôsobom (spravidla formou všeobecne záväzného nariadenia obce), stávajú sa v určitých procesoch predmetom rozdielneho nakladania v porovnaní s ostatnými vecami.

Postavenie obce v zákone o ochrane pamiatkového fondu však nie je redukované iba do podoby § 14. Obec disponuje istým procesným postavením aj pri vyhlasovaní nehnuteľných vecí za národné kultúrne pamiatky, kde je popri vlastníkovi veci účastníkom konania.² Podobne, pri vyhlasovaní ochranného pásma je procesnou podmienkou správneho konania umožnenie obci predložiť jej stanovisko, ktoré však pre relevantný správny orgán nie je záväzné.³ V oboch prípadoch – tak pri vyhlasovaní nehnuteľností za národnú kultúrnu pamiatku, ako aj pri vyhlasovaní ochranného pásma, je príslušným orgánom štátnej správy Pamiatkový úrad SR, ktorý tak vo svojej rozhodovacej činnosti prichádza do kontaktu s obcami opakovane.⁴ V prípade potreby môže Pamiatkový úrad SR ochranné pásmo aj zmeniť alebo zrušiť, rovnako na základe stanoviska obce, na rozdiel od zmeny alebo zrušenia vyhlásenia národnej kultúrnej pamiatky, kde zákon obci obdobnú kompetenciu

nepriznáva.⁵ Obec sa ďalej v zákone o ochrane pamiatkového fondu uvádza na viacerých miestach v súvislosti s:

- prípadnou finančnou podporou vlastníka ako možný zdroj finančných prostriedkov⁶ či
- možnosťou prevodu vlastníctva archeologických nálezov v prípade, ak má obec zriadené múzeum.⁷ Prevod za rovnakých podmienok možno realizovať aj v prípade, ak je zriaďovateľom múzea samosprávny kraj.

Špecifické postavenie má samospráva v oblasti spracovávania územnoplánovacej dokumentácie, súčasťou ktorej sú aj pamiatkové aspekty dotknutého územia. Navyše, na území Slovenskej republiky je aktuálne vyhlásených 28 pamiatkových rezervácií a takmer 90 pamiatkových zón, ktoré pre samosprávne orgány – osobitne obce – nezriedka predstavujú okrem ťažko merateľného honoru aj náročné výzvy, predovšetkým v oblasti základnej ochrany pamiatkových území.⁸ Vzťahy medzi pamiatkovými úradmi a orgánmi samosprávy sa v jednotlivých prípadoch pohybujú na širokej palete od žiaducej konštruktívnej spolupráce, sledujúcej spoločný cieľ, až po latentný (a niekedy až explicitný) konflikt.

2 § 15 ods. 3 zákona o ochrane pamiatkového fondu.

3 § 18 ods. 2 zákona o ochrane pamiatkového fondu.

4 Podľa Správy o činnosti a hospodárení Pamiatkového úradu SR za rok 2024 Pamiatkový úrad SR v roku 2024 vyhlásil 40 nových nehnuteľných národných kultúrnych pamiatok.

5 § 20 ods. 1 zákona o ochrane pamiatkového fondu.

6 § 28 ods. 1, písm. b) a § 34 ods. 1 a 2 zákona o ochrane pamiatkového fondu.

7 § 40 ods. 9 zákona o ochrane pamiatkového fondu.

8 § 29 ods. 1 zákona o ochrane pamiatkového fondu.

V podmienkach Slovenskej republiky však samosprávne kraje a obce hrajú významnú rolu nielen ako územná samospráva, ale aj ako vlastníci národných kultúrnych pamiatok či iných historických objektov v pamiatkových územiach, nezriedka významných.⁹ V tomto prípade sa na ne vzťahujú ustanovenia upravujúce právne postavenie vlastníkov pamiatkovo regulovaných objektov vrátane noriem upravujúcich pamiatkovú obnovu či úpravu nehnuteľností v pamiatkovom území.

Úloha samosprávy sa v zahraničí obmedzuje spravidla na odbornú podporu v podobe konzultácií, soft nástrojov posilňovania identity či budovania povedomia o lokálnych tradíciách (napr. udeľovanie ocenení) či menšej finančnej podpory vybraných špecifických skupín projektov. Navyše, inšpiratívne nástroje, ktorými disponujú samosprávy v zahraničí, idú spravidla ruka v ruke s príslušnými kompetenciami. Vzhľadom na historický vývoj a aktuálne politicko-spoločenské pomery, ako aj na silný dôraz na koncentráciu kompetencií v oblasti ochrany pamiatkového fondu v rukách štátnych orgánov je treba úlohu samosprávy na Slovensku hľadať v obdobných sférach. Navyše, v súčasných mocenských siločiara sa nepredpokladá strategická zmena pomerov vo vzťahu k posilneniu kompetencií orgánov

samosprávy. Rastúci počet nasledovaniahodných príkladov ukazuje, že oceňovanie pozitívnych príkladov má v aplikačnej praxi väčší efekt než prípadné posilnenie postavenia územnej samosprávy v zákone o ochrane pamiatkového fondu alebo v inom predpise. Výborným príkladom je každoročné oceňovanie príkladne obnovených historických objektov – bez ohľadu na ich právny status – v rámci Bratislavského samosprávneho kraja, ktoré možno považovať za príklad regionálnej *good practice*. Rozšírenie tejto praxe na územia ostatných krajov by bolo v spojení s potrebnou medializáciou prínosom v prezentácii nielen výsledkov, ale aj postupov v oblasti propagácie nášho spoločného historického dedičstva.

Na záver by som chcel odprezentovať prístup Trenčianskeho múzea v Trenčíne k obnove a prezentácii významných pamiatok v jeho správe. Vďaka súčinnosti s Trenčianskym samosprávnym krajom, ktorý je zriaďovateľom múzea a zároveň vlastníkom týchto pamiatok, sa nám od roku 2014 podarilo sprístupniť a čiastočne obnoviť južné opevnenie Trenčianskeho hradu, zrekonštruovali sme objekt kasárne zo 16. storočia na dolnom hradnom nádvorí či objekt administratívnej budovy, ktorý Trenčania a návštevníci hradu dlhodobo poznali pod pre pamiatku dehonestujúcim názvom „skleník“.

9 Podľa Správy o činnosti a hospodárení Pamiatkového úradu SR za rok 2024 z takmer 18.000 pamiatkových objektov bolo viac ako 5000 vo vlastníctve samosprávy, čo zo samosprávy robí najviac zastúpený typ vlastníctva spomedzi všetkých ostatných typov (cirkvi a náboženské spoločnosti, štát, súkromné právnické osoby, fyzické osoby).

Dlhodobu vykonávame priebežnú údržbu ďalších významných pamiatok v Trenčíne, tzv. Katovho domu a Karnera sv. Michala. Vďaka Grantom Európskeho hospodárskeho priestoru (EHP) a Nórska sa podarilo komplexne obnoviť Draškovičov kaštieľ v Čachticiach, kde sa dnes nachádzajú moderné expozície zamerané na lokálnu históriu. Trenčianske múzeum v Trenčíne je investorom početných architektonicko-historických výskumov, ktoré podstatným spôsobom prispeli k zvýšeniu kvality informácií o stavebno-historickom vývoji Trenčianskeho hradu. Sami realizujeme početné archeologické výskumy, ktoré v posledných rokoch priniesli nečakané poznatky:

- na Trenčianskom hrade sme objavili mimoriadnu obeťnú jamu s pozostatkami 10 jednotlivcov z doby laténskej,
- v blízkej polohe Čerešňový sad sme skúmali časť laténskeho obetiska, ktorých je na Slovensku len minimálny počet ,
- v Nemšovej-Kľúčovom sme objavili rozsiahle sídlisko z doby bronzovej, odkiaľ pochádza početná bronzová industria,
- v rámci záchranných akcií sa nám na Považí podarilo ar-

cheologicky vyzdvihnúť depot so šperkmi z mladšej doby bronzovej či realizovať archeologický výskum na slovanskom hradisku v Dolnej Maríkovej na polohe Šimunky, výsledkom ktorého bolo získanie a dokumentácia väčšieho počtu železných nástrojov.

Samostatnou kapitolou sú aktivity pripravované najmä v rámci projektu Európskeho hlavného mesta kultúry, ktorým bude v roku 2026 práve Trenčín. Na Trenčianskom hrade má v roku 2026 dôjsť k obnove viacerých pamiatkových objektov:

- objekt tzv. prvej brány bude adaptovaný na umeleckú rezidenciu,
- objekt kavaliera bude pamiatkovo obnovený, a to vrátane rekonštrukcie prístupovej rampy zistenej pamiatkovými výskumami,
- objekt Hodinovej veže bude obnovený vrátane reštaurovania,
- v centrálnej časti hradu budú realizované nové expozície, a to v objektoch tzv. Ľudovítovho paláca a paláca Zápoľských, ako aj v objekte Jeremiášovej bašty.

Záchrana a obnova kultúrno-historického dedičstva na území Mikroregiónu Červený Kameň

Ludovít Ružička, Hana Hlubocká

Ochrana historického stavebného fondu a kultúrnej krajiny sa v posledných desaťročiach stala neoddeliteľnou súčasťou udržateľného rozvoja územia. Historické stavby, sakrálna a ľudová architektúra, tradičné hospodárske objekty, urbanistické štruktúry či krajinné prvky sú nielen svedkami minulosti, ale aj nositeľmi identity územia a hodnôt, ktoré formovali život miestnych komunit. Zachovanie týchto hodnôt je preto jednou z priorit samospráv, ktoré stoja najbližšie k obyvateľom.

Úloha miestnej a regionálnej samosprávy v tejto oblasti spočíva predovšetkým v tvorbe podmienok na ochranu, obnovu a udržateľné využívanie kultúrno-historických hodnôt. Samosprávy sa opierajú o platnú legislatívu, ktorá vymedzuje ich právomoci a možnosti konania. Základným právnym rámcom je zákon č. 49/2002 Z. z. o ochrane pamiatkového fondu, ktorý upravuje systém ochrany nehnuteľných a hnutelných kultúrnych pamiatok, postavenie pamiatkových úradov a povinnosti vlastníkov pamiatok. Miestne samosprávy v tomto systéme vystupujú ako partneri pamiatkovej správy, nemajú rozhodovaciu kompetenciu o ochrane pamiatok, ale vytvárajú priestor a podmienky na ich zachovanie.

Dôležitým nástrojom obcí je územné plánovanie v zmysle zákona č. 50/1976 Z. z. o územnom plánovaní a stavebnom poriadku a jeho novelizované znenie. Prostredníctvom územnoplánovacej dokumentácie môžu obce regulovať zásahy do historických štruktúr, definovať hodnotné časti sídla, stanovovať regulatívy výstavby a rekonštrukcií či určovať charakter územia. Takto sa ochrana historického prostredia stáva súčasťou každodenného rozhodovania o rozvoji územia.

Významnú kompetenciu obciam dáva aj zákon č. 369/1990 Zb. o obecnom zriadení, podľa ktorého môžu vydávať všeobecne záväzné nariadenia (VZN) upravujúce podmienky ochrany miestnych hodnôt. V tejto súvislosti sa v praxi čoraz častejšie uplatňuje nástroj VZN o pamäti hodnostiach obce, ktorý umožňuje obciam identifikovať, evidovať a chrániť miestne kultúrne hodnoty, aj keď nie sú zapísané v ústrednom pamiatkovom fonde. Takto sa rozširuje rámec ochrany o hodnoty, ktoré majú síce lokálny význam, no zásadný vplyv na zachovanie identity a charakteru obce.

Legislatívne možnosti samospráv sú však zároveň sprevádzané aj obmedzeniami, ktoré limitujú ich schopnosť aktívne zasahovať do

obnovy a údržby historického fondu. Výrazným obmedzením je zákon č. 138/1991 Zb. o majetku obcí, ktorý ustanovuje, že obec môže hospodáriť len so svojím majetkom a investovať verejné prostriedky výlučne do majetku vo svojom vlastníctve. Z toho vyplýva, že obec nemôže priamo investovať finančné prostriedky do obnovy nehnuteľností, ktoré sú vo vlastníctve súkromných osôb, hoci ide o kultúrne pamiatky alebo významné pamätihodnosti. Tento právny rámec v praxi znamená, že samospráva môže súkromnému vlastníkovi poskytnúť maximálne metodickú pomoc, konzultáciu, prípadne sprostredkovať podporu z externých grantových programov, no nemôže financovať samotnú rekonštrukciu objektu.

V tejto súvislosti sa úloha samospráv presúva z priameho investora na pozíciu koordinátora, iniciátora a podporovateľa aktivít zameraných na obnovu kultúrno-historického dedičstva. Obce môžu motivovať vlastníkov pamiatok prostredníctvom rôznych foriem nefinančnej podpory, napríklad zjednodušením administratívnych postupov, poskytovaním odborných konzultácií, zapojením do spoločných projektov alebo propagáciou pozitívnych príkladov obnovy. Dôležitou formou podpory sú aj dotačné schémy, ktoré môžu byť zamerané na drobné zásahy, štúdie či dokumentáciu objektov.

Tieto programy často smerujú k občianskym združeniam, cirkevným subjektom alebo komunitným organizáciám, ktoré následne realizujú konkrétne aktivity.

Z pohľadu praktickej aplikácie možno za inšpiratívny príklad považovať Mikroregión Červený Kameň, ktorý združuje osem obcí na severovýchodnom okraji Bratislavského kraja. Územie s bohatou históriou viazanou na hrad Červený Kameň sa vyznačuje zachovanou ľudovou architektúrou, sákrálnymi pamiatkami a krajinnými prvkami, ktoré tvoria základ jeho kultúrno-historickej identity.

Samosprávy mikroregiónu prístupujú k ochrane a obnove kultúrneho dedičstva komplexne – prostredníctvom územnoplánovacej regulácie, tvorby databáz pamätihodností, prípravy VZN o pamätihodnostiach obce, ako aj podpory miestnych občianskych iniciatív. Príkladom sú projekty občianskych združení OZ Červenokamenské panstvo, OZ Schatmansdorf, komunitné aktivity ako Budmerická izbička alebo aktivity samosprávy ako Gazdovský dom v Budmericiach, Palkovičov dom v Dolanoch, Krojofka vo Vištuku, ktoré prezentujú históriu a tradičný spôsob života prostredníctvom výstav a expozícií, spoločenských podujatí, edukačných programov a vydávania publikácií.

Mikroregión si v rámci spoločnej stratégie rozvoja – Plánu hospodárskeho rozvoja a sociálneho rozvoja Mikroregiónu Červený Kameň na roky 2021 – 2027 s výhľadom do roku 2030 – stanovil ako jeden z hlavných cieľov zachovanie kultúrno-historického a krajinného potenciálu územia. Na podporu tohto cieľa bola nadviazaná spolupráca s odbornými inštitúciami, ako sú Slovenské národné

múzeum – Múzeum hrad Červený Kameň, Štátny archív Bratislava – pracovisko Modra, ako aj univerzitné pracoviská Slovenská technická univerzita (STU) a Univerzita Komenského v Bratislave. Výsledkom tejto spolupráce bolo podpísanie Memoranda o spolupráci, na základe ktorého sa mikroregión stal pilotným projektom Katedry UNESCO na Stavebnej fakulte STU. Cieľom je vytvoriť metodiku a nástroje pre revitalizáciu obcí a obnovu ich identity s dôrazom na zachovanie autentického charakteru prostredia.

Súčasťou naplňovania tohto cieľa je aj usporadúvanie Konferencií o histórii územia Mikroregiónu Červený Kameň, ktoré sa každoročne konajú na hrade Červený Kameň a vytvárajú tak priestor pre výmenu poznatkov medzi odborníkmi, zástupcami samospráv a laickou verejnosťou. Podujatie sa stalo platformou, ktorá spája teoretické poznatky s praktickými skúsenosťami a podporuje šírenie povedomia o význame kultúrneho dedičstva pre rozvoj regiónu.

Skúsenosti z praxe ukazujú, že aj napriek legislatívnym obmedzeniam môžu samosprávy zohrávať aktívnu a nezastupiteľnú úlohu v procese ochrany a záchrany kultúrnych hodnôt. Ich úloha nespočíva len v správe územia, ale aj v motivovaní obyvateľov, budovaní partnerstiev a koordinácii iniciatív, ktoré smerujú k uchovaniu spoločnej pamäti a identity. V tomto kontexte možno povedať, že ochrana kultúrneho dedičstva je zároveň ochranou miesta, v ktorom sa spája minulosť so súčasnosťou a z ktorého vyrastá budúcnosť komunity.

Príklad Mikroregiónu Červený Kameň potvrdzuje, že ak samospráva dokáže prepojiť legislatívne možnosti, odbornú spoluprácu a entuziazmus miestnych obyvateľov, môže byť úspešným nositeľom záchrany a rozvoja kultúrno-historického prostredia. Ochrana dedičstva sa tak stáva nielen formou zachovávania minulosti, ale aj cestou k trvalo udržateľnému rozvoju a posilňovaniu lokálnej identity.

Budúcnosť vidieckej architektúry: hľadanie rovnováhy medzi kultúrnou kontinuitou a energetickou efektívnosťou

Martina Kalivodová

Úvod

Vernakulárne vidiecke domy vznikali prirodzene. Reagovali na klímu, orientáciu, tvar terénu a rytmus hospodárskeho života. Stavali sa z materiálov, ktoré boli lokálne dostupné – hlina, kameň, drevo, pálená tehla – a ich forma bola výsledkom remesla, skúsenosti a potrieb rodiny. Dom nebol izolovaným objektom, ale súčasťou dvora, ulice, komunity a krajiny. Jeho proporcie, hmota, strecha či detail mali logiku, ktorá vychádzala z miesta.

Dnes však od domov vyžadujeme čoraz viac. Majú byť energeticky úsporné, technicky presné, vzduchotesné, stabilné a spoľahlivo poskytovať komfort v každom ročnom období. Usmernenia, dotácie a legislatíva tlačia majiteľov k tomu, aby domy „dobešli súčasnosť“, aby lepšie izolovali, strácali menej tepla a dosiahli vyššiu energetickú triedu.

V tomto tlaku na výkon sa však často stráca to podstatné. Mnohé vidiecke domy prichádzajú o svoje kultúrne hodnoty pod vrsťami zateplenia, nových fasád,

nevhodných zásahov do proporcií či výmenou pôvodných detailov za univerzálne riešenia. Dom síce získava lepšie čísla v certifikáte, ale stráca čitateľnosť, a tak prestáva byť nositeľom identity miesta.

Tento príspevok sa venuje práve tejto dileme: *ako pripraviť vidiecky dom na výzvy dneška, aby nestratil hodnoty, ktoré mu dávajú zmysel?*

Na základe výskumu Katedry UNESCO pre obnovu architektonického dedičstva¹ a skúseností zo spolupráce s Mikroregiónom Červený Kameň,² priblížim dva póly, medzi ktorými sa dnešná obnova odohráva – energetickú efektívnosť a kultúrnu kontinuitu – a pokúsím sa načrtnúť, ako ich dostať do rovnováhy v praxi.

Identita vidieka

Čo je to vidiecky alebo vernakulárny dom?

Vidiecky dom vznikal prirodzene, bol formovaný miestom, prírodnými podmienkami, dostupnosťou

1 Katedra UNESCO pre obnovu architektonického dedičstva: Interdisciplinarita ako nástroj kultúrnej udržateľnosti. Vznikla v roku 2022 na Slovenskej technickej univerzite v Bratislave (STU).

2 Mikroregión Červený Kameň, združenie obcí.

materiálov, ale najmä spôsobom života a potrebami jeho obyvateľov. Technologické možnosti boli obmedzené – to, čo sa nedalo postaviť alebo nemalo využitie, jednoducho nevzniklo. Výsledkom bol dom, ktorý bol racionálny, účelný a v súlade s krajinou. Bol súčasťou identity územia.

Čo tvorí identitu vidieka, jeho charakter?

Dnes veľmi populárne slovo „identita“ vnímame z médií ako akýsi cieľ, nejaký fixný stav, ktorý vyjadruje, kto sme a kam patríme, niečo pevné a nemenné. Takéto nepružné vnímanie, či už ide o identitu človeka, alebo identitu domu, alebo regiónu, ktoré sa koniec-koncov medzi sebou prepletajú, zabráňuje prirodzenej adaptácii na zmenu, ktorá je nevyhnutná. Vyvíjajú sa ľudia, spôsob života aj technológie a na tieto zmeny musia reagovať aj domy a obce. Vnímajme teda identitu ako jav dynamický, meniaci sa, rastúci, ale aj taký, ktorý je čitateľný a ktorý má kontinuitu zakorenenu v kultúre, v remesle či v proporciách miesta. Práve túto čitateľnosť dnes často strácame.

Prečo hovoríme o vidieckom dome a o jeho budúcnosti?

O vidieckom dome a jeho budúcnosti hovoríme preto, že práve na tomto type zástavby sa dnes najvýraznejšie prejavuje napätie medzi súčasnými požiadavkami a kultúrnou kontinuitou. Tradičné domy tvoria významnú časť stavebného fondu, ktorý síce nie je pamiatkovo chránený, no nesie

hodnoty podstatné pre identitu našich obcí. Ak sa obnovujú len z hľadiska energetickej efektívnosti bez prihliadnutia na kontext, strácajú prvky, podľa ktorých je možné čítať charakter vidieka: mierku, proporcie, materiály, väzby na ulicu a krajinu. Preto je potrebné venovať ich budúcnosti systematickú pozornosť. Ide o prostredie, ktoré sa prirodzene mení, no zároveň si musí zachovať rozpoznateľnosť a kontinuitu.

Zmeny, na ktoré sa musí vidiek adaptovať

Vidiek dnes čelí súbehu viacerých zmien, ktoré priamo ovplyvňujú podobu domov aj celých obcí. Tieto procesy nie sú izolované, navzájom sa posilňujú a vytvárajú tlak na rýchlu adaptáciu tradičnej zástavby.

Klimatická kríza

Zmena klímy je jedným z najvýraznejších faktorov, ktoré ovplyvňujú požiadavky na bývanie. Od domov očakávame vyššiu stabilitu vnútorného prostredia a nižšiu spotrebu energie. Nároky na tepelnotechnické vlastnosti budov rastú a tlak na ich zlepšovanie je celoslovensky aj celoeurópsky veľmi silný.

Technologický progres

Moderné technológie dokážu zmierniť dôsledky klimatickej zmeny, no zároveň ju svojou výrobou a prevádzkou spoluvytvárajú. Komfort, ktorý kedysi prirodzene zabezpečovala hrúbka stien, orientácia domu alebo vegetácia v jeho okolí, dnes nestačí. Súčas-

né požiadavky na stabilnú vnútornú teplotu sú oveľa vyššie než v minulosti a energiu, ktorá ide do vykurovania, chladenia a prevádzky technológií, je potrebné v dome udržať. To vytvára tlak na zlepšovanie tepelnotechnických parametrov obalových konštrukcií a vedie k používaniu čoraz silnejších technických zásahov do tradičných domov.

Zmena spôsobu života

Roľnícky spôsob života z vidieka prakticky vymizol. Hospodárske dvory, záhrady so zeleninou či drobné chovy nahradili okrasné trávniky a dom prestal slúžiť pôvodnému účelu. Aby mohol zostať funkčný, musí reagovať na nové požiadavky súčasných obyvateľov. Dôležité je však nájsť mieru.

Globalizácia

Miera v procese adaptácie sa častokrát stráca pod tlakom globalizácie, ktorá prináša unifikáciu a vytláča remeslo a detail. Dnes už nie sme vo výstavbe prirodzene obmedzení lokalitou. Možno je postaviť čokoľvek, kdekoľvek. Technológia a globalizácia odstránili prirodzené obmedzenia, ktoré kedysi viedli k logickej a kontextuálnej architektúre.

Výsledkom je prostredie, v ktorom máme záplavu možností bez kontextu, často bez kontinuity, bez vedomostí o kvalite a o tom, čo je vlastne vhodný spôsob adaptácie na tieto zmeny. Kontinuita územia sa stáva nečitateľnou a vlastníci domov často nemajú oporu v tom, čo je pre ich dom vhodné, primerané a dlhodobo udržateľné.

Dve dimenzie adaptácie: energetická efektívnosť a kultúrna kontinuita

Majitelia domov by teda mali byť usmernení v tom, ako s procesom obnovy alebo adaptácie naložiť. A aj sú, no usmernenia ťažiskovo reagujú na potrebu zvýšiť energetickú efektívnosť budovy, ktorej podriaďujú všetky ostatné dimenzie. Avšak chýba rámec, ktorý by im povedal, ako zachovať hodnoty, ktoré tvoria ich kultúrnu identitu.

Tu sa stretávajú dve dimenzie adaptácie:

- energetická efektívnosť
- kultúrna kontinuita

Energetická efektívnosť

Usmernenia v oblasti energetickej hospodárnosti prichádzajú najmä prostredníctvom európskej legislatívy, ktorá sa následne premieta do našich zákonov. Základným dokumentom je Smernica o energetickej hospodárnosti budov (EPBD) z roku 2002. [1] Na jej základe bol v roku 2005 prijatý aj slovenský Zákon č. 555 o energetickej hospodárnosti budov [2], ktorý určuje minimálne požiadavky na nové aj obnovované stavby. Minimálne požiadavky pri obnove nemusia spĺňať stavby uvedené do prevádzky pred 1. januárom 1947, kam spadá väčšina našich tradičných vidieckych rodinných domov.

Situácia sa zmenila po roku 2022 s vlnou obnov v rámci Plánu obnovy [3], ktorý podporil renováciu tisícov rodinných domov s cieľom zvýšiť ich energetickú efektívnosť.

Plán obnovy vznikol ako reakcia na pandémie oslabenú ekonomiku a súčasne reaguje na výzvy v oblasti digitálnej transformácie, kybernetickej bezpečnosti a modernizácie verejných služieb. V stavebnom sektore sa jeho opatrenia prejavili najmä prostredníctvom výziev zameraných na zníženie energetickej náročnosti budov a podporu obnoviteľných zdrojov energie.

Aj v tomto prípade bol však dôraz kladený takmer výlučne na energetickú efektívnosť, bez výraznejšej pozornosti venovanej kultúrno-historickému charakteru obnovovaných domov. Dôsledky sú viditeľné v mnohých obciach:³ po obnovách často zanikajú pôvodné detaily, mení sa proporčná logika fasád, materiálová a farebná povaha domov pôsobí neautenticky. Hoci domy získali lepšie hodnotenie v energetických certifikátoch, stratili čitateľnosť a charakter, ktorý tvoril ich hodnotu a identitu v kontexte vidieckeho prostredia.

Najnovšia revízia Smernice o energetickej hospodárnosti budov (EPBD) z roku 2024 [4] reaguje ešte prísnejšie na nové aj existujúce budovy. Pre nové stavby stanovuje požiadavku postupného prechodu na budovy s nulovými emisiami a plánuje dosiahnuť do roku 2050 energeticky neutrálny stavebný fond.

V prípade existujúcich budov na bývanie smernica neurčuje priamo záväzné limity, ale poskytuje od-

porúčania, ktoré členské štáty aktuálne zapracúvajú do svojich národných legislatív. Národné plány sa majú aktualizovať každých päť rokov. Odporúčania EPBD navrhujú zlepšiť energetickú hospodárnosť existujúcich obytných budov vzhľadom na potrebu primárnej energie o 16 % do roku 2030 a približne o 22 % do roku 2035. V máji 2026 majú členské štáty predložiť Európskej komisii svoje návrhy, na Slovensku túto úlohu koordinuje ministerstvo dopravy. Do konca roka 2026 by mali nadobudnúť účinnosť formou aktualizovanej národnej legislatívy.

Pre porovnanie: v rámci Plánu obnovy, ktorý prebieha od roku 2022 a v súčasnosti vstupuje do ďalšieho kola, sa od majiteľov vyžaduje zvýšenie energetickej efektívnosti domu minimálne o 30 %, pričom vyššia dotácia je viazaná na zvýšenie o 60 %. [3] V porovnaní s odporúčaniami EPBD ide o výrazne ambicióznejšie hodnoty. Realizované obnovy však ukázali, že takto nastavené požiadavky sú v prípade tradičných vidieckych domov problematické a vedú k výrazným zásahom, ktoré negatívne ovplyvňujú ich kultúrne hodnoty a architektonickú čitateľnosť. Napriek týmto skúsenostiam sa obsah výziev Plánu obnovy zásadne nezmenil.

Kultúrna kontinuita

Popri technických požiadavkách existujú aj iniciatívy, ktoré upozorňujú na potrebu zachovať kultúrne

3 Obrazové ukážky obnov realizovaných v rámci Plánu obnovy, spomenuté v texte, sú verejne dostupné na oficiálnych webových stránkach príslušných projektov. Fotodokumentácia nie je z technických dôvodov súčasťou príspevku.

a architektonické hodnoty tradičných domov.

Globálne iniciatívy – Medzi významné patrí napríklad New European Bauhaus, ktorý zdôrazňuje estetickú, sociálnu a kultúrnu kvalitu prostredia a prepája technickú udržateľnosť s identitou miesta. Ide však najmä o dotačný mechanizmus fungujúci na princípe súťaží o grant, ktorého dopad na bežnú obnovu vidieckeho fondu je obmedzený.

Ďalšou iniciatívou sú svetové konferencie typu MONDIACULT 2025, ktoré sa venujú kultúrnym politikám na globálnej úrovni. Upozorňujú na význam kultúrnej diverzity a kultúrnej kontinuity pri formovaní udržateľného rozvoja a usilujú sa o zakotvenie „kultúry“ ako samostatného cieľa SDG. Ide však o pomalý a nepružný proces, ktorého implementácia do národných politík je stále v nedohľadne.

Národné iniciatívy – Na národnej úrovni existujú metodiky a odborné dokumenty, napríklad Metodiky Pamiatkového úradu SR, ktoré definujú zásady obnovy architektonického dedičstva a sú použiteľné aj pri tradičných stavbách mimo územnej ochrany. Dopĺňujú ich iniciatívy ako AlNova, Artur a ďalšie odborné platformy zamerané na vzdelávanie, osvetu a prezentáciu príkladov dobrej praxe. Tieto iniciatívy poskytujú teoretické aj praktické rámce, ktoré upozorňujú na to, že architektúra je kultúrny proces. Dom nesie pamäť miesta, odráža spôsob života, remeselnú tradíciu, lokálne zdroje a sociálne väzby v obci.

Problém: kultúrne a technické prúdy fungujú oddelene

Aj keď uvedené iniciatívy existujú, ich praktický dopad je obmedzený. Kultúrne prístupy sú odporúčajúce a nemajú legislatívnu váhu, zatiaľ čo technické a energetické regulácie sú záväzné, merateľné a priamo spojené s finančnými nástrojmi. V dôsledku toho majú pri rozhodovaní majiteľov domov výrazne silnejší vplyv.

Prečo je kultúrna kontinuita kľúčová?

- umožňuje čítať charakter obce a jej priestorové vzťahy;
- zachováva materiálovú a remeselnú tradíciu;
- udržiava mierku, proporcie a vizuálne väzby;
- tvorí identitu vidieka, ktorá ho odlišuje od ostatných regiónov a s ktorou sa obyvatelia vedú stotožniť;
- predstavuje hodnotu, ktorá nie je nahraditeľná modernými technológiami.

Ak sa technické a kultúrne prístupy budú naďalej uplatňovať oddelene, tradičné domy síce dosiahnu vyšší energetický štandard, no stratia kultúrnu hodnotu zásadnú pre udržanie vidieckej identity. Energetickú efektívnosť je potrebné zvyšovať, ale nie za cenu straty identity.

Obe sú dôležité, ale bez rovnováhy vzniká napätie: regulácie chránia energiu, ale strácame kultúru.

Obr. 2: Figure 8: Obec Vištuk – kontrast dlhej parcely pôvodného tvaru, no bez využitia (situácia – pozemok vpravo) a susednej parcely rozpredanej na výstavbu nových domov bez reakcie na svoje okolie (situácia – pozemok vľavo); foto (vľavo) nevhodné formy oplotenia (zdroj mapy: Google Maps; grafické spracovanie: autorka)

rozvoj prejavuje na území v obmedzenej miere. V obciach mikroregiónu sa opakovane stretávame s týmito problémami:

- rozparcelovanie tradičných dlhých záhrad na menšie pozemky, ktoré sa následne zastavujú hustou solitérnou výstavbou;
- vznik nových rezidenčných enkláv odrezaných od historickej štruktúry obce (najmä bungalovy);
- zhlukovanie novostavieb na okrajoch obcí bez previazanosti na urbanistickú logiku;
- zánik tradičnej uličnej línie, ktorá bola pre vidiek typická.

Tieto procesy menia štruktúru obcí rýchlejšie, než sa dokáže adaptovať ich regulačná dokumentácia, resp. sa územný plán

nedodríava. Práve preto sú dopady suburbanizácie aj na území mikroregiónu tak dobre viditeľné: tradičný vidiecky urbanizmus je nahrádzaný systémom, ktorý sa k miestu viaže len minimálne.

Jasne to ilustruje príklad z obce Vištuk (obr. 2), kde vidíme tradičnú dlhú záhradu rozparcelovanú na 5 menších s novou hustou výstavbou. Tá vôbec nereaguje na svoje okolie, ale ani na územný plán. Na príklade z obcí Dubová (obr. 3) a Štefanová (obr. 4) vidíme zase ako vznikajú enklávy bungalovov odrezaných od obce.

Architektúra: nevhodné obnovy menia materialitu, proporcie a charakter tradičných domov

Druhú rovinu tvoria samotné ar-

DUBOVÁ (MČK)

left - map 1950 [tuzvo]

right - map 2025 [google earth]

1 - traditional urban fabric disruption

2 - unregulated parcel densification

3 - peripheral enclave expansion

4 - harmonious development

Obr. 3: Rozvojové zóny v obci Dubová (zdroj mapy: Google Maps, tuzvo; grafické spracovanie: autorka)

ŠTEFANOVÁ (MČK)

left - map 1950 [tuzvo]

right - map 2025 [google earth]

1 - traditional urban fabric disruption

2 - unregulated parcel densification

3 - peripheral enclave expansion

4 - harmonious development

Obr. 4: Rozvojové zóny v obci Štefanová (zdroj mapy: Google Maps, tuzvo; grafické spracovanie: autorka)

chitektonické zásahy na existujúcich vidieckych domoch. Tie sú často obnovené spôsobom, ktorý reaguje najmä na energetické požiadavky a dostupné dotačné mechanizmy. Resp. podlieha tlaku globalizácie a ani sa niet čomu čudovať, že majitelia domov si

vybrajú riešenia, ktoré sú najjednoduchšie a, bohužiaľ, už v regiónoch typické.

Najčastejšie sa opakujú tieto zásahy:

- zmena materiality fasád (hlina alebo vápno → kontaktné za-

- teplenie + akrylátová omietka);
- výmena pôvodných okien za plastové prvky s inou proporciou rámov;
- zmena tvaru a typu strešnej krytiny;
- aplikácia nových farebných schém, ktoré nereagujú na lokálnu tradíciu;
- zahustenie otvorov, zmena rytmu a proporčnej logiky fasády.

Výsledkom je, že dom síce po obnove spĺňa požiadavky na energetickú hospodárnosť, no stráca svoje kultúrne a architektonické hodnoty, najmä čitateľnosť a kontextuálnosť. (obr. 5) Dôležitú úlohu tu zohráva aj ekonomická rovina: unifikované riešenia a štandardizované obnovy sú lacnejšie, časovo menej náročné a pre vlastníkov predstavujú najjednoduchšiu dostupnú možnosť. Ide o systémový problém, nie o zlyhanie vlastníkov, ktorí reagujú na podmienky trhu, legislatívy a dostupných dotačných schém.

Či už teda nahrádzajú novostavby pôvodnú vidiecku zástavbu, či zaisťujú dlhé záhrady alebo vznikajú klastre novej cudzej zástavby na okrajoch obce – Pýtame sa: „Ako by mali vyzeráť novostavby rodinných domov v tomto území? Ako sa má rozvíjať súčasný vidiek?“

Ako hľadať rovnováhu? Harmonická adaptácia

Cieľom obnovy tradičných vidieckych domov by nemalo byť ani striktné technické zlepšovanie pa-

rametrov, ani konzervovanie minulosti bez možnosti reagovať na potreby dnešného života. Kľúčová je harmonická adaptácia – rovnováha medzi troma dimenziami, ktoré spolu tvoria udržateľný, čitateľný a živý vidiecky priestor:

- adaptácia na požiadavky energetickej efektívnosti,
- rešpektovanie kultúrno-historických hodnôt,
- prispôsobenie domu súčasnému spôsobu života.

Hľadať rovnováhu znamená pracovať nielen s technickými normami, ale aj s faktormi, ktoré tvoria identitu územia. Medzi najdôležitejšie patrí vzťah domu ku krajine, jeho poloha v teréne, orientácia, výhľady a rytmus polí či viníc v pozadí. Rovnako zásadná je samotná štruktúra zástavby, tradičná hĺbka a tvar parciel a uličná alebo radová zástavba, ktorá vytvárala jasne čitateľný obraz vidieckej obce.

Rovnováhu možno hľadať aj v proporciách – v mierke fasád, veľkosti okien, v polohe hrebeňa a v ďalších čitateľných prvkoch, ktoré sa v tradičnom prostredí opakovali a vytvárali jednotnú charakteristiku obce. Materiály ako omietka, drevo, keramika alebo kamenný sokel sú nositeľmi remesla aj estetiky a ich nahradenie univerzálnymi riešeniami spôsobuje, že dom stráca svoju autenticitu. Rovnako dôležitý je verejný priestor – otvorené dvory, lavice pred domom či priesvitné oplotenia, ktoré kedysi umožňovali kontakt medzi ľuďmi a vytvárali sociálne väzby.

Tradícia v tomto kontexte neznamená kopírovanie minulosti.

1. LINEAR THREE SPACE VERNACULAR DWELLING
(sk.: *hĺbkový domý Dobová*)

2a. L-SHAPED TRANSIT VERNACULAR DWELLING - narrow parcel
(sk.: *dom s prejazdom Váňuk*)

2b. L-SHAPED TRANSIT VERNACULAR DWELLING - wide parcel
(sk.: *dom s prejazdom Dina*)

Báňov 2012, A. Hlinka road n. 7

Váňuk 2012, Main road n. 45

Štefanová 2012, Main road n. 101

Báňov 2025, A. Hlinka road n. 7

Váňuk 2025, Main road n. 45

Štefanová 2012, Main road n. 32

Obr. 5: Príklady nevhodných renovácií v Mikroregióně Červený Kameň. Prvý stĺpec: archetypálne formy. Druhý a tretí stĺpec: reprezentatívne príklady po renovácii ukazujúce zmeny v materialite stien, proporciách okien, zateplení fasády, strešnej krytiny a farebnosti. (Prvý stĺpec zhora: 1. fotografia [5], 2a. fotografia [6], 2b. fotografia [7]; druhý a tretí stĺpec: Google Maps.)

Ide o pochopenie toho, čo malo v prostredí funkciu a zmysel, a o vedomé rozvíjanie týchto hodnôt v súčasnosti. Mnohé z nich dnes nezanikajú preto, že by sme ich nechceli používať, ale preto, že už nevieme rozpoznáť ich význam ani čítať ich podstatu.

Cieľom preto nemá byť zastavenie výstavby ani prijímanie akýchkoľvek nových foriem bez ohľadu na kontext. Zámerom je hľadať spôsob, ako môže vidiecke prostredie rásť, adaptovať sa a reagovať na súčasné potreby, no zároveň si zachovať čitateľnosť, mierku a identitu. Ide o harmonický rozvoj, ktorý kombinuje technické požiadavky s kultúrnymi hodnotami a ktorý dokáže prepojiť staré a nové do jedného funkčného celku.

Príklady, ako na to?

Nasledujúce príklady ukazujú tri odlišné prístupy k práci s vidieckym domom: obnovu, novostavbu v historickom kontexte a adaptáciu. Každý z nich má svoje možnosti aj limity a spolu tvoria rámec, v ktorom možno hľadať harmonickú cestu pre rozvoj vidieka.

Obnova

Prvým príkladom je obnova rodinného domu v obci Doľany, (obr. 6) kde majitelia pristúpili k rekonštrukcii s ambíciou zachovať pôvodný charakter domu. Pracovali svojpomocne, používali tradičné techniky, repasovali pôvodné okná, čistili a opätovne osádzali starú strešnú krytinu a konzultovali postupy so susedmi, ktorí mali

Obr. 6: Vidiecky rodinný dom v obci Dolany – ukážková obnova v réžii majiteľov (zdroj: autorka)

Obr. 7: Vidiecky rodinný dom v obci Dolany – ukážková obnova v réžii majiteľov – interiér (zdroj: autorka)

znalosti o miestnych remeselných postupoch. Výsledkom je mimoriadne citlivá obnova, ktorá predstavuje takmer učebnicový príklad zachovania tradičného domu. Zároveň však ukazuje aj limit tohto prístupu: dom je síce autentický, no v takejto podobe je v podstate neoby-

vateľný. Stal sa cenným odkazom doby, no bez adekvátnej adaptácie zostáva „múzeom“, nie reálnym obytným priestorom. (obr. 7) Tento príklad je preto dôležitou pripomienkou, že obnova bez adaptácie nie je dlhodobou udržateľná.

Obr. 8: Archetyp vidieckeho domu Mikroregiónu Červený Kameň (hore, zľava doprava): príklad z obce Doľany; typická dlhá parcela; dve vývojové fázy archetypu (1 a 2a, 2b); fotodokumentácia: hlinené nepálené tehly, modrá omietka na stodole (obec Štefanová), typické drevené dvojité okná a keramická strešná krytina (obec Štefanová, Dubová, Doľany). (Skice: Kristína Djobeková a autorka; fotografie: autorka)

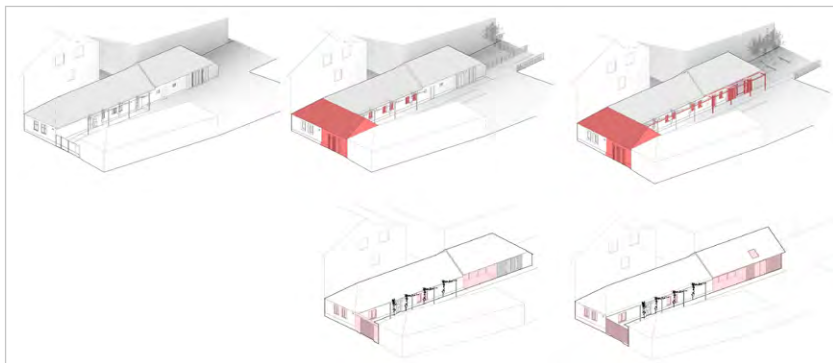
Novostavba

V rámci pedagogického procesu na Katedre architektúry Stavebnej fakulty Slovenskej technickej univerzity v Bratislave navrhovali študenti inžinierskeho stupňa pod vedením expertov Katedry UNESCO možné podoby novostavieb v historickom vidieckom kontexte. Návrhy vznikali vo viacerých obciach Mikroregiónu Červený Kameň, kde sa nám vďaka ústretovosti starostov a starostiek podarilo dohodnúť obhliadky jedných z najstarších domov. Študenti domy zamerali, zdokumentovali, nafotili a uskutočnili rozhovory s majiteľmi, aby lepšie porozumeli ich vzťahu k vidieckym domom a k vernakulárnemu kultúrnemu dedičstvu.

Príklad z obce Doľany: Študentské

návrhy vznikali v troch rôznych urbanistických kontextoch – novostavby navrhovali v historickom centre, na jeho okraji a v nových rozvojových zónach. Študenti uskutočnili archívny prieskum, terénny prieskum a dom na obrázku č. 6 slúžil ako hlavný zdroj identifikácie charakteristických znakov vidieckeho domu danej oblasti. Tieto analýzy, rozhovory a identifikované charakteristické znaky slúžili ako ťažisko pri návrhu novostavieb v území. (obr. 9)

Analýza návrhov ukázala jasný trend: čím bližšie bola lokalita k pôvodnej zástavbe, tým presnejšie novostavba reagovala na jej charakter. S rastúcou vzdialenosťou boli návrhy voľnejšie, no stále

Obr. 9: Návrhy študentov Katedry architektúry, SvF STU: návrh novostavby na mieste existujúcej vidieckej zástavby v historickom centre obce (stĺpce zľava) 1. existujúci dom, 2. návrh rieši novostavbou uzavrieť dvor, pričom fasáde je ponechaný tradičný charakter, 3. návrh pracuje odvážnejšie s dvorovou fasádou, ktorú otvára vo forme logii. [8]

pracovali s princípom kontextu: proporcie, tvar strechy, veľkosť otvorov, mierka a materiálové riešenia vychádzali z identity obce. V návrhoch na (obr. 9) je napr. viditeľná rozdielna práca s dvorovou fasádou. Ide o návrhy zástavby v historickom centre alebo v jej okolí, kde je uličná fasáda zachovaná, prípadne sa pracuje s jednoduchšou členitosťou okien, ale dvorová fasáda už pracuje aj s väčšími presklenými plochami, resp. s vybratiami hmoty, kde vznikajú loggie a terasy.

Tieto návrhy ukazujú, že novostavba môže prirodzene nadväzovať na vidiecke prostredie bez toho, aby ho kopírovala. Reaguje na kontext, no je súčasťou.

Dôležitá otázka však znie: ako má s takýmto prístupom pracovať bežný obyvateľ, ktorý chce postaviť nový dom na mieste, kde pôvodný zanikol? Alebo niekto, kto do obce len prišiel a nepozná jej historické vrstvy?

Preto sa ako najefektívnejší ná-

stroj ukazuje vizualizácia – jednoduché príklady, ktoré ukazujú, ako môže vyzeráť vhodná novostavba v konkrétnej obci, a prečo je práve taká primeraná. Rovnako potrebné je ilustrovať aj nevhodné zásahy, aby bolo jasné, čomu sa vyhnúť.

Príklad z praxe – Martin Skoček, Dom V, Vajnory

Za zmienku stojí aj dom architekta Martina Skočka vo Vajnoroch, ktorý vznikol z pôvodných tehál starého domu, stodoly a garáže. Hoci výsledný efekt pôsobí ekologicky, samotný proces bol časovo, remeselné aj materiálovo náročný. Tehly bolo treba ručne demontovať a čistiť, čo trvalo podstatne dlhšie než štandardná výstavba. Spotreba malty bola vysoká a dlhé presuny stavebníkov predstavovali dodatočnú environmentálnu záťaž.

Skoček sám priznáva, že primárnym dôvodom bola snaha zachovať atmosféru a nevyhodiť kvalitný materiál, nie snaha o uhlíkovo

Obr. 10: Dom V, Vajnory, Martin Skoček [9]

Obr. 11: Dom V v kontexte historickej zástavby, Vajnory, Martin Skoček [9]

neutrálne riešenie. Tento príklad ukazuje, že citlivá práca s materiálom má svoju logiku, ale nie je univerzálne aplikovateľná a nemožno ju očakávať od bežných vlastníkov. [9]

Adaptácia – Medzi obnovou a novostavbou nájdeme tretiu možnosť – harmonickú adaptáciu, ktorá rešpektuje hodnoty domu, ale zároveň umožňuje jeho moderné užívanie. Práve táto kategória dnes na Slovensku najvýraznejšie chýba.

A pritom v zahraničí existuje množstvo inšpiratívnych príkladov: V Rumunsku nájdeme množstvo príkladov práce s obyvateľmi a na šírenie osvetu priamo v obciach. V mnohých dedinách sa zriaďujú verejné informačné tabule, na ktorých sú jednoducho a vizuálne zrozumiteľne znázornené vhodné a nevhodné príklady obnovy.

V Dolnom Rakúsku pôsobia regionálne iniciatívy akou je napr. Gestalten, ktoré systematicky rozširujú povedomie o dobrej praxi prostredníctvom odborných publikácií, časopisov a verejných konzultácií pre vlastníkov aj obce. Dlhodobu podporujú kvalitnú obnovu, adaptáciu aj návrh novostavieb v citlivých územiach a pomáhajú prenášať odborné odporúčania do každodennej praxe. Zaujímavým prístupom sú aj projekty Giona A. Caminadu, ktoré pracujú s konceptom dynamickeho komfortu. Ten spochybňuje predstavu, že dom musí poskytovať konštantnú teplotu v každej miestnosti, a namiesto toho využíva prirodzené teplotné rozdiely v priestore a čase. Podobnú logiku uplatňujú aj štúdiá ako SANAA či ďalší architekti, ktorí upozorňujú na prehnané nároky na úplnú homogenitu vnútorného prostredia. Tieto príklady ukazujú, že adaptácia nie je kompromis, ale cesta, ktorá umožňuje domom prežiť a zároveň zostať čitateľnými. Na Slovensku však zatiaľ chýbajú jasné nástroje, príručky či usmernenia, ktoré by takéto prístupy podporovali.

Implementácia a výzva

Ak chceme, aby obce Bratislavského kraja nestratili svoju identitu, je potrebné konať skôr, než dôjde k ďalšej nenávratnej premene vidieckeho prostredia. Globálne iniciatívy postupujú pomaly a ich dopad na národné politiky sa môže prejavíť až o niekoľko rokov, kým mnohé tradičné domy medzitým zaniknú alebo sa zmenia spôsobom, ktorý nie je možné vrátiť späť. Preto je potrebné začať konať zdola, na úrovni regiónu, obcí a vlastníkov.

Čo je možné urobiť už dnes?

Prvým krokom môže byť príprava regionálneho usmernenia, ktoré by na základe odborných analýz ponúklo jednoduché a praktické odporúčania pre majiteľov domov. Pomohlo by im pochopiť, ako vhodne obnoviť alebo navrhnuť novostavbu tak, aby rešpektovala identitu obce aj technické požiadavky.

Druhým krokom je vytvorenie vzorového procesu harmonickej adaptácie. Zahŕňal by výber niekoľkých pilotných domov, ich odbornú diagnostiku a návrh primeraných zásahov. Takýto príklad by slúžil ako ukážka pre ďalších vlastníkov a pre obce, ktoré hľadajú spôsob, ako citlivo pracovať so svojim územím.

Tretím krokom je budovanie dialógu. Verejné workshopy a stretnutia pre obce, vlastníkov a projektantov by umožnili diskutovať o problémoch obnovy, zdieľať skúsenosti a spájať odborné poznatky s miestnou znalosťou územia.

Príležitosť pre región

Bratislavský samosprávny kraj má jedinečnú možnosť byť prvým regiónom na Slovensku, ktorý systematicky prepojí energetickú politiku s ochranou kultúrnych hodnôt vidieckych domov. Ide o krok, kto-

rý by mohol slúžiť ako vzor aj pre ostatné regióny.

Energetická efektívnosť bez kultúry nie je udržateľnosť.

A práve v tejto rovnováhe leží budúcnosť našich vidieckych domov.

Referencie

- [1] Directive 2002/91/EC on the energy performance of buildings: Official Journal of the European Union, 2002
- [2] 555/2005 Z.z. – Zákon o energetickej hospodárnosti budov a o zmene a doplnení niektorých zákonov, 2005
- [3] Obnovdom.sk | Obnova rodinných domov | SAŽP. URL <https://obnovdom.sk/>. – abgerufen am 2025-08-21
- [4] Directive (EU) 2024/1275 on the energy performance of buildings (recast): Official Journal of the European Union, 2024
- [5] Kleinová, S.: Dubová, okr. Modra „murovaná studňa“. In: Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV (1962)
- [6] Jurčovičová, Lýdia: Búranie Jurčovičovej prešovne, Vištuk. In: Súkromná zbierka autorky (1960)
- [7] Urbančová, Viera: Štefanová, okres Trnava „dom hlinený“. In: Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV (1962)
- [8] Študentské práce; autori: Kalivodová, Djobeková, Dendis, Pempeková, Paľa, Sepešiová, predmet: Prezentácia architektonického dedičstva, Katedra architektúry, Stavbená fakulta, STU v Bratislave (2025)
- [9] Dom V, Vajnory; Autor: Ing. arch Martin Skoček; Spolupráca: Ing. arch Lucia Uhnáková, Ing. Marián Krajčí, Ing. Jánoš Kállay, Labak (záhradná architektúra) (2020) dostupné: <https://www.archinfo.sk/diela/rodinny-dom/dom-v-vajnory.html> (autor fotografií: Matej Hakár)

Autentickosť versus moderné bývanie na príklade habánskeho domu vo Veľkých Levároch

Habánsky dom č. 80, Habánsky dvor, Veľké Leváre Abstrakt

Peter Horanský

Habánsky dom č. 80 vo Veľkých Levároch predstavuje mimoriadne hodnotný príklad historickej obytnej architektúry spojenej so spôsobom života habánskej komunity. Napriek početným stavebným zmenám sa v objekte zachoval značný rozsah historickej stavebnej substance, vrátane konštrukcií umožňujúcich rekonštruovať pôvodnú priestorovú organizáciu domu zo 17. storočia. Mimoriadnu hodnotu majú najmä prvky niekdajšej veľkej haly, historická konštrukcia krovu a súbor obytných komôr v jeho spodnej úrovni. Architektonicko-historický výskum z roku 2023 zároveň priniesol nové poznatky o vývoji dispozície objektu a umožnil presnejšie interpretovať jeho jednotlivé stavebné etapy.

Príspevok sa zaoberá otázkou, do akej miery možno takýto objekt adaptovať na požiadavky súčasného bývania bez straty jeho autenticity. Na príklade domu č. 80 poukazuje na potrebu chápať pamiatkovú obnovu nielen ako ochranu vonkajšieho obrazu historickej stavby, ale predovšetkým ako ochranu pôvodnej materiálovej substance, konštrukcií, priestorových vzťahov, historic-

kých detailov a stôp postupného stavebného vývoja.

Kľúčové slová: Veľké Leváre, Habánsky dvor, habáni, ľudová architektúra, pamiatková rezervácia, autenticita, pamiatková obnova, adaptácia, moderné bývanie, historický krov

Habánsky dvor a dom č. 80

Pamiatková rezervácia ľudovej architektúry Veľké Leváre – Habánsky dvor predstavuje ojedinelý súbor historickej architektúry spojenej s pôsobením habánskeho obyvateľstva na západnom Slovensku. Osobitné miesto v rámci areálu patrí domu č. 80, situovanému južne od objektu Záhorského múzea, známeho ako Izerov dom.

Objekt si dodnes zachoval charakteristickú hmotovú skladbu habánskeho domu. Ide o dlhú prízemnú blokovú stavbu obdĺžnikového pôdorysu, ktorej siluetu určuje predovšetkým vysoká strmá sedlová strecha, v spodnej časti opatrená námetkami. Vysoké štíty sú perforované malými okennými otvormi. Strecha pritom nie je iba dominantným prvkom

vonkajšieho obrazu stavby. Pod jej konštrukciou sa nachádza dvojúrovňový priestor, pričom spodná časť historicky obsahovala obytné komory a horná slúžila na skladovanie.

Ešte do 70. rokov 20. storočia mala strecha zachovanú tradičnú habánsku krytinu zo slamených doškov napúšťaných hlinou. Zánikom tejto krytiny bol vzhľad objektu výrazovo ochudobnený, základná forma dominantnej strechy však zostala čitateľná.

Význam domu č. 80 nespočíva iba v jeho pôsobivom vonkajšom výraze. Podstatná časť jeho pamiatkovej hodnoty je ukrytá vo vnútri stavby. Historické drevené a murované konštrukcie umožňujú rekonštruovať nielen stavebný vývoj domu, ale aj spôsob života komunity, ktorá ho vytvorila a používala.

História výskumu

Dom zaujal už jedného z prvých významných bádateľov ľudovej architektúry na Slovensku Václava Mencla. V 30. a 40. rokoch 20. storočia objekt zamerlал a typologicky zaradil. Menclovi však nebol prístupný stredový stĺp s datovaním 1637, ktorý bol v tom čase obmurovaný. V pôdoryse preto nemohol identifikovať centrálnu časť domu ako niekdajšiu veľkú halu. Navyše v období jeho výskumu ešte nebola vedecky sformulovaná predstava o pôvodnej dispozícii habánskych domov s veľkým spoločným priestorom, ktorý bezprostredne súvisel s organizáciou komunitného života. Menclovo zameranie napriek tomu predstavuje dôležitý dokument. Zachytáva totiž mladšiu podobu domu, ktorá vznikala najmä v 18. a 19. storočí v dôsledku rozpa-

du pôvodného komunitného spôsobu života. Časť dispozičných riešení zdokumentovaných Menclom medzičasom zanikla. V súvislosti s prípravou ochrany Habánskeho dvora bol objekt opätovne zameraný v roku 1968. Zásadný posun v jeho poznaní však priniesol až architektonicko-historický výskum realizovaný v roku 2023 PhDr. Z. Zvarovou a Mgr. M. Šimkovicom. Napriek odbornému záujmu zostáva poznanie ostatných objektov Habánskeho dvora nedostatočné. Podrobným architektonicko-historickým výskumom prešli iba Izerov dom (autor výskumu PhDr. G. Habánová) a dom č. 80.

Dispozícia s halou

Jedným z najvýznamnejších zistení výskumu domu č. 80 je identifikácia pôvodného základného priestoru najstaršej dispozície – veľkej haly. Hala bola základnou dispozičnou jednotkou habánskeho domu. Nebola iba komunikačným alebo obytným priestorom, slúžila spoločnému životu komunity, pravdepodobne ako pracovňa, dielňa či jedáleň. Priestorová organizácia stavby tak priamo odrážala spoločenské usporiadanie habánskej komunity.

Zásadným nálezom pre interpretáciu pôvodnej dispozície je stĺp s vročením 1637 spolu s jedným zo zachovaných postranných stĺpov. Stĺpy podopierali centrálny prievlak. Na základe zachovaných prvkov, symetrie konštrukčného systému a predpokladanej existencie tretieho stĺpa bolo možné rekonštruovať približný rozsah

pôvodnej haly. Datovanie 1637 na stĺpe možno spájať s najstaršou stavebnou fázou.

Dnešná dispozícia prízemia je podstatne mladšia. Jej vznik súvisí najmä so zmenami po roku 1686, keď došlo k rozpusteniu spoločnej hospodárskej jednotky a k zavedeniu princípu súkromného hospodárenia. Zmena spoločenského usporiadania sa priamo premietla do architektúry. Pôvodne spoločný dom bol rozdelený medzi viacerých majiteľov a postupne vznikli tri samostatné obytné jednotky, z ktorých každá disponovala vlastnou sieňou, kuchyňou a izbami. Ide o názorný príklad vzťahu medzi spoločenskou organizáciou a stavebnou typológiou. Premena kolektívneho spôsobu života na individuálne domácnosti sa odrazila v dispozícii domu.

Historický krov ako mimo-riadna pamiatková hodnota

Druhou kľúčovou autentickou konštrukciou objektu je jeho historický krov. Typologicky ide o krokový hambáľkový krov s podporou rámovej konštrukciou stien obytného podlažia v spodnej úrovni. Pôvodná konštrukcia pravdepodobne nemala pozdĺžne viazanie a až neskôr bola dodatočne stužená postrannými stojatými stolicami v oboch úrovniach.

Najstaršie časti konštrukcie možno spájať s výstavbou habánskeho domu v prvej polovici 17. storočia, pravdepodobne s obdobím okolo roku 1637.

Krov obsahuje šesťnásť plných väzieb bez medziľahlých väzieb.

1953.
Foto: Pisoň, Archív Pamiatkového úradu SR

1954
Archív Pamiatkového úradu SR

1987
Foto: Jurík, Archív Pamiatkového úradu SR

1979
Foto: Kružinský

1999, foto Frátrič, Archív Pamiatkového úradu SR

Jeho význam však ďaleko presahuje hodnotu historickej tesárskej konštrukcie. Spodná úroveň krovu bola totiž od začiatku súčasťou obytnej organizácie domu.

V tejto časti sa zachovali malé obytné, respektíve spacie komory usporiadané po oboch stranách centrálnej chodby. Slúžili jednotlivým manželským párom, prípadne slobodným členom komunity. Kým veľká hala na prízemí predstavovala architektonický rámec kolektívneho života, malé komory v podkroví poskytovali minimálny priestor individuálneho súkromia. Dom preto svojou architektúrou dokumentuje vnútornú organizáciu habánskeho spoločenstva.

Obytné komory – autentický dokument spôsobu života

Komory v spodnej časti krovu patria medzi najhodnotnejšie zachované súčasti domu č. 80. Zachovala sa ich dispozícia, pôdorys, materiálová skladba. Časť priečok bola vybudovaná ako hrázdená konštrukcia vypletaná prútím, ďalšie boli vyplňané nepálenou tehlou. Povrch bol následne omazaný hlinou a obielený. Zachovali sa tiež autentické detaily každodenného používania – poličky na odkladanie predmetov, zvlakové dverné výplne a pôvodné zámky. Práve tieto na prvý pohľad nenápadné prvky výrazne zvyšujú dokumentárnu hodnotu objektu. Rozsah zachovania komôr a vysoká miera ich autenticity predstavujú mimoriadnu pamiatkovú hodnotu nielen v rámci samotného Habánskeho

dvora vo Veľkých Levároch, ale aj v širšom kontexte habánskeho stavebného dedičstva.

Autentická substancia a historické vrstvy

Medzi najvýznamnejšie autentické prvky domu patrí konštrukcia niekdajšej haly, ktorej existenciu dokladá centrálny prievlak, hlavný stĺp a jeden z postranných stĺpov. Zachoval sa aj historický strop haly tvorený nosnými stropnými trámami so záklopom zo štiepanej polguľatiny.

Mimoriadnu hodnotu má hambáľková dvojúrovňová konštrukcia krovu so šestnástimi plnými väzbami a jej primárna podporná konštrukcia, ktorá vytvára centrálnu chodbu a systém komôr po jej stranách. Hodnotné sú aj autentické hlinené konštrukcie ich obvodových stien.

Nie všetky časti krovu však pochádzajú z jednej stavebnej etapy. Pomúrnice a časť krokiev boli dendrochronologicky datované do rokov **1784 – 1785**. Mladšie je aj pozdĺžne stuženie krovu redukovanými postrannými stojatými stolicami v oboch úrovniach.

Subtílnosť pôvodnej konštrukcie a absencia pozdĺžneho viazania pravdepodobne prispeli k jej postupnej deformácii. Krov bol preto zrejme už v prvej polovici 20. storočia dodatočne vystužovaný.

Tieto mladšie zásahy nemožno automaticky vnímať ako prvky bez pamiatkovej hodnoty. Dokumentujú historickú snahu o udržanie stavby a predstavujú ďalšiu etapu jej stavebného vývoja. Pri

obnove je preto potrebné rozlišovať medzi sekundárnym zásahom, ktorý historickú konštrukciu poškodzuje, a historickou úpravou, ktorá sama nadobudla dokumentárnu hodnotu.

Autenticita nie je návrat k jednému dátumu

Pri obnove domu č. 80 vzniká zásadná metodická otázka: **ku ktorému obdobiu by sa mal dom obnovovať?**

K roku 1637? K stavebnému stavu po rozpade spoločného hospodárenia v roku 1686? K úpravám z rokov 1784 – 1785? Alebo k podobe zachytenej Václavom Menclom v 20. storočí?

Snaha obnoviť pamiatku do jednej hypoteticky „čistej“ historickej podoby by mohla paradoxne viesť k strate jej autenticity. Dom č. 80 je totiž autentický práve tým, že obsahuje fyzické doklady viacerých etáp svojej takmer štyristoročnej existencie.

Pamiatková obnova by preto nemala byť rekonštrukciou idealizovaného habánskeho domu 17. storočia. Jej cieľom má byť zachovanie autentickej historickej substancie a čitateľnosti vývoja objektu.

Rozdiel medzi **autenticitou a historickým výzorom** je v tomto prípade zásadný. Novovyrobené okno historického tvaru môže vizuálne presvedčivo pôsobiť „staršie“ než poškodená pôvodná konštrukcia, z hľadiska materiálovej autenticity však predstavuje novotvar. Podobne kompletne vymenený historický krov môže

kopírovať pôvodnú geometriu, ale stráca hodnotu autentického nositeľa historickej informácie.

Pamiatková hodnota domu preto nespočíva v tom, aby vyzeral čo najstaršie. Spočíva v maximálnom zachovaní toho, čo skutočne staré je.

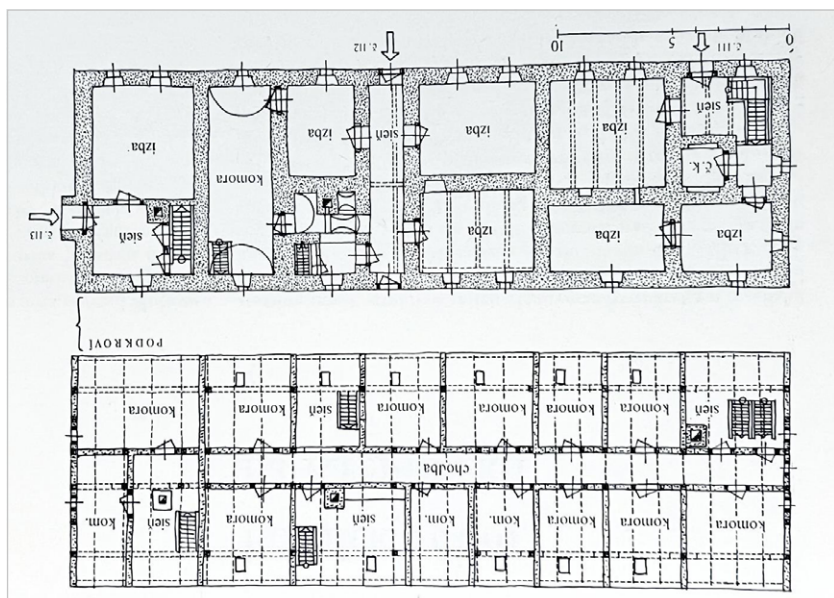
Predchádzajúca obnova domu

Dôležitou etapou novodobého vývoja bola obnova uskutočnená predchádzajúcim majiteľom. Pri stavebných úpravách boli odkryté piliere s prievlakom a zakomponované do novej dispozície. Objekt bol upravený smerom k výrazu prvej polovice 20. storočia, pričom nevhodné novšie okenné výplne boli nahradené dvojkrídlivými šesťtabulkovými oknami a pri hlavnom vstupe vzniklo žudro.

Kachliar V. Institoris realizoval pec v priestore čiernej kuchyne. S výnimkou výmeny časti krokiev sa zásahy nedotkli najhodnotnejších historických konštrukcií podkrovia. Z hľadiska ochrany pamiatkových hodnôt možno túto etapu vnímať pozitívne najmä preto, že umožnila ďalšie využívanie objektu bez zásadnej likvidácie mimoriadne hodnotných podkrovných priestorov.

Autentickosť versus moderné bývanie

Nová etapa života domu prináša náročnejšiu otázku. Môže stavba zo 17. storočia poskytovať komfort bývania 21. storočia a pritom

Václav Menci, 30. – 40. roky 20. storočia

zostať autentickou kultúrnou pamiatkou?

Odpoveď nemožno hľadať v úplnom odmietnutí modernizácie. Dlhodobá existencia historickej obytnej stavby je spravidla podmienená jej využívaním. Dom bez funkcie môže byť ohrozený zanedbaním rovnako ako dom poškodený necitlivou rekonštrukciou. Konflikt preto nestojí medzi „ochranou“ a „bývaním“. Skutočná otázka znie, **akú mieru zásahov dokáže historická stavba prijať bez straty vlastností, pre ktoré je chránená.**

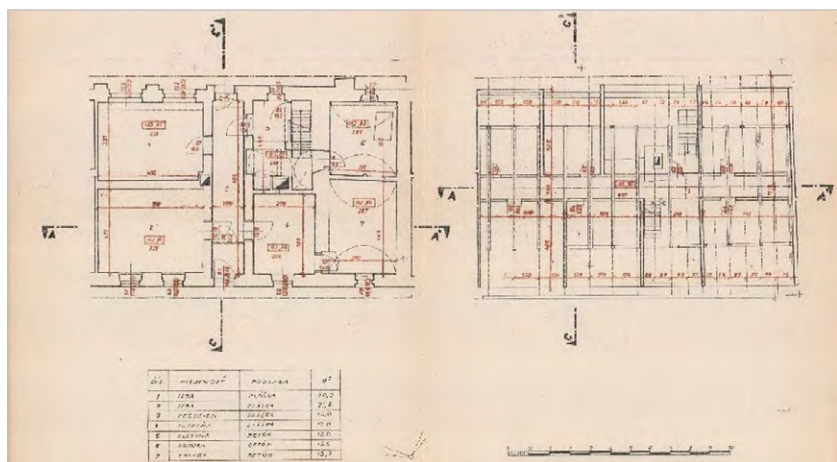
Metodickým východiskom pre obnovu sú Zásady ochrany Pamiatkovej rezervácie ľudovej architektúry Veľké Leváre – Habánsky dvor, aktualizované na základe urbanisticko-historického výskumu

v rokoch 2005 – 2006 PhDr. Habánovou a kolektívom. V prípade domu č. 80 je však potrebné tieto všeobecnejšie princípy konfrontovať aj s novými poznatkami architektonicko-historického výskumu z roku 2023.

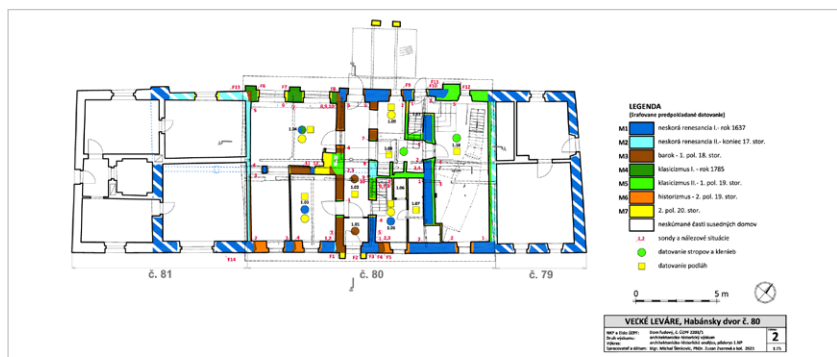
Zachovať predovšetkým originál

Základným princípom obnovy by mala byť preferencia konzervácie a opravy pred výmenou.

Pri drevených konštrukciách krovu to znamená, že poškodenie jedného úseku prvku by nemalo automaticky viesť k výmene celého trámu. Tam, kde to statický stav umožňuje, má byť cieľom lokálna oprava, protézovanie alebo iný primeraný spôsob zachovania

Zameranie domu, 1968
Archív: PÚSR

AHV Mgr. Michal Šimkovic – PhDr. Zuzana Zvarová, 2023

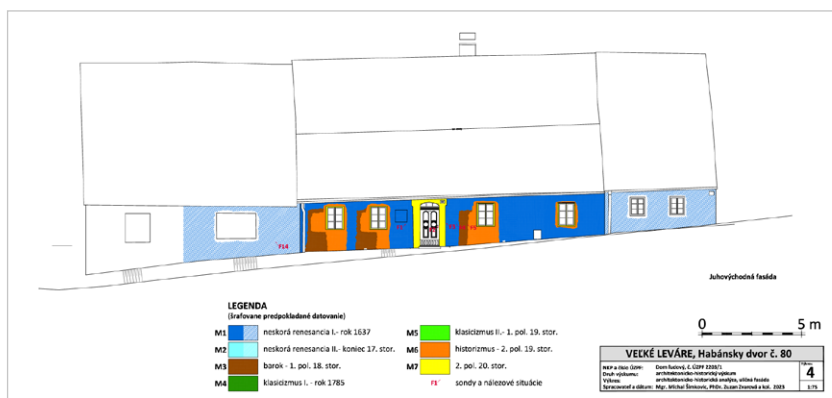
maximálneho množstva pôvodného materiálu.

Osobitne citlivý prístup si vyžadujú hlinené konštrukcie komôr. Ich nerovnosti, lokálne opravy, vrstvy hlinených omietok či stopy používania nemožno posudzovať iba ako technické nedostatky. Sú súčasťou historickej informácie. Nahradenie pôvodných hlinených vrstiev novými povrchmi môže vy-

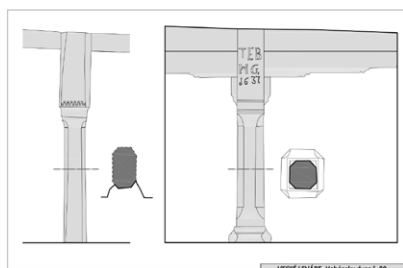
tvoriť vizuálne uprataný priestor, ale zároveň odstrániť významnú časť jeho autenticity.

Technológie súčasného bývania sú nevyhnutné, nemusia však dominovať

Moderné bývanie predpokladá hygienické zázemie, vykurovanie, elektrické rozvody, vodu, kanali-

AHV Mgr. Michal Šimkovic – PhDr. Zuzana Zvarová, 2023

Stĺpy a prievlak, zameranie z AHV, 2023

záciu, osvetlenie, dátové rozvody a ďalšie technické zariadenia.

V pamiatke takejto hodnoty však nemôžu byť technológie nadradené historickej konštrukcii. Projektovanie by sa malo obrátiť: namiesto otázky, ako historický dom prispôbiť štandardnému technickému riešeniu, je vhodnejšie hľadať technické riešenie prispôbené konkrétnemu historickému domu.

Nové rozvody by preto mali byť prednostne vedené miestami s menšou pamiatkovou hodnotou, existujúcimi prestupmi alebo novodobými konštrukciami. Malo by sa minimalizovať sekanie drážok

do autentického muriva, narušanie historických drevených prvkov a vytváranie nových prestupov cez hodnotné konštrukcie.

Dôležitá je aj **reverzibilita zásahu**. Nová technická vrstva by mala byť podľa možností realizovaná tak, aby ju bolo možné v budúcnosti opraviť, vymeniť alebo odstrániť bez podstatného poškodenia historickej substance.

Tepelný komfort ako kritické miesto obnovy

Jedným z najväčších konfliktov medzi súčasným štandardom bývania a ochranou tradičnej architektúry býva zvyšovanie energetickej hospodárnosti.

Pri dome č. 80 je táto otázka mimoriadne citlivá predovšetkým v podkroví. Štandardné zateplenie strešného plášťa môže zásadne zmeniť mikroklimu krovu, zakryť historické tesárske konštrukcie alebo vyvolať potrebu zásahov do autentických komôr. Preto nemožno automaticky vychádzať z rieše-

Vizualizácia haly
Autor: P. Horanský

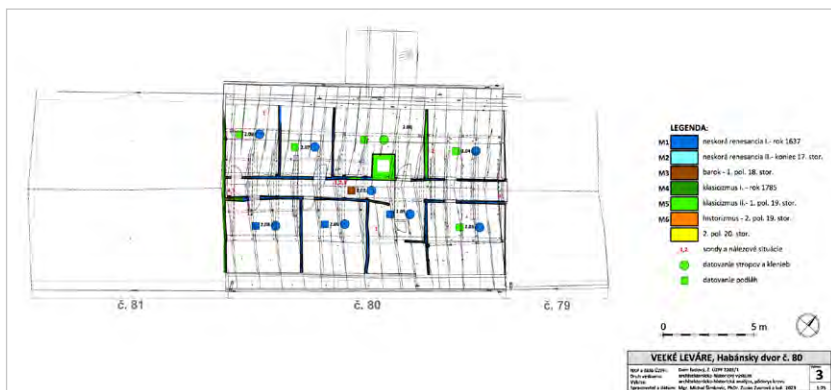
ní používaných pri novostavbách. Tepelnotechnický koncept musí rešpektovať materiálové vlastnosti historickej stavby, jej schopnosť pracovať s vlhkosťou a predovšetkým mimoriadnu hodnotu dochovaných podkrovných konštrukcií. Rovnako problematické môže byť zateplovanie obvodových stien. Zmena ich materiálovej skladby môže okrem straty historických povrchov ovplyvniť aj vlhkosť režim konštrukcie. Cieľom preto nemusí byť dosiahnutie parametrov novostavby za každú cenu. Primeraný tepelný komfort možno hľadať kombináciou menej invazívnych opatrení, vhodného spôsobu vykurovania, regulácie, eliminácie najvýraznejších tepelných strát a akceptovania skutočnosti, že historický dom má odlišné fyzikálne vlastnosti ako súčasná stavba.

Podkrovie: obytná plocha alebo historický exponát?

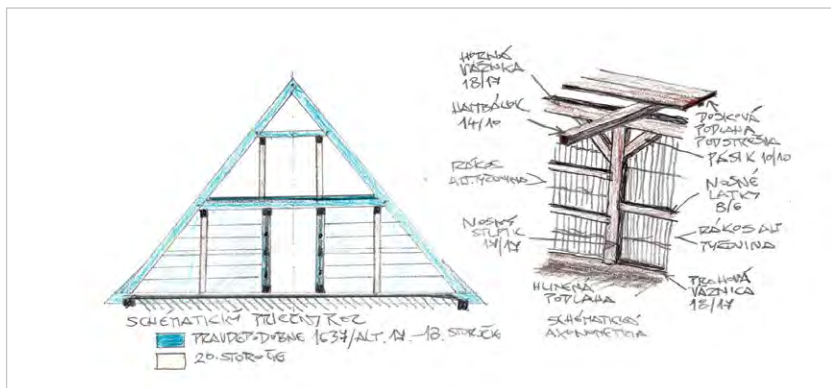
Pri bežnej rekonštrukcii staršieho domu sa rozsiahle podkrovie prirodzene javí ako potenciálna obytná plocha. V dome č. 80 však takýto prístup naráža na zásadný problém: podkrovie samo osebe patrí medzi najhodnotnejšie časti pamiatky.

Premena na štandardné súčasné izby by pravdepodobne vyžadovala zateplenie, nové povrchy, elektroinštaláciu, vykurovanie, úpravu podláh, nové svetelné zdroje a potenciálne aj zväčšenie okenných otvorov. Súčet jednotlivých zdanlivo malých zásahov by mohol viesť k strate podstatnej časti pamiatkovej hodnoty priestoru.

Priestorová veľkorysosť historickej strechy preto nemá byť automaticky chápaná ako rezerva

AHV Mgr. Michal Šimkovic – PhDr. Zuzana Zvarová, 2023

K. Ďurian analýza krovu
AHV Mgr. Michal Šimkovic – PhDr. Zuzana Zvarová,
2023

pre zväčšovanie obytnej plochy. V určitých častiach domu môže byť najvhodnejším využitím práve zachovanie pôvodného priestoru s minimálnou novou funkciou.

Komfort ako schopnosť adaptovať dom

Diskusia o modernom bývaní v kultúrnej pamiatke sa často sústreďuje na otázku, ako prispô-

biť starý dom súčasnému človeku. Pri mimoriadne hodnotných objektoch je však potrebné položiť aj opačnú otázku: **do akej miery je súčasný obyvateľ ochotný prispôbiť svoj spôsob bývania historickému domu?**

Nie každý súčasný štandard musí byť aplikovaný v maximálnom rozsahu v každej časti pamiatky. Zachovanie nižších dverí, nerovných povrchov, historických podláh, subtilnejších priestorov, viditeľných konštrukcií alebo odlišného tepelného režimu nemusí predstavovať

Stredová chodba so vstupmi do komôr

nedostatok. Môže byť vedomou súčasťou života v historickej stavbe. Takýto prístup však predpokladá investora, ktorý nevníma pamiatku ako obyčajnú nehnuteľnosť obmedzenú súborom zákazov. Hodnota bývania v historickom dome spočíva práve v jeho neopakovateľnosti – a tá vychádza z prvkov, ktoré by štandardná rekonštrukcia často odstránila.

Obnova ako interdisciplinárny proces

Nový vlastník domu č. 80 deklaruje ambíciu zachovať a obnoviť hodnotné prvky s dôrazom na ich autenticitu. Úspech takejto obnovy však nebude závisieť od jediného projektového rozhodnutia. Nevyhnutná je spolupráca vlastníka a investora, projektanta, statika, pamiatkara, odborníkov na historické drevené konštrukcie, reštaurátorov a dodávateľov umelecko-remeselných prác.

Od konfliktu ku kompromisu

Vzťah autenticity a moderného bývania nemusí byť chápaný ako konflikt dvoch nezlučiteľných požiadaviek. Rozhodujúce je stanovenie hierarchie hodnôt.

Pri dome č. 80 by mala mať najvyššiu prioritu ochrana tých konštrukcií, ktoré sú nenahraditeľným prameňom poznania habánskej architektúry: historického krovu, systému obytných komôr, hlinených a hrádzených konštrukcií, stropu niekdajšej haly, prievlaku a zachovaných stĺpov.

V priestoroch a konštrukciách s nižšou mierou autenticity môže byť rozsah súčasných zásahov väčší. Práve tam možno sústreďovať hygienické a technické zázemie potrebné pre súčasné bývanie.

Takýto prístup možno charakterizovať ako **diferencovaný mieru intervencie**: nie celý historický dom vyžaduje rovnaký režim ochrany, ale každé rozhodnutie musí vychádzať z poznania hodnoty konkrétnej konštrukcie.

Dôležitým kritériom je aj rozpoznateľnosť nového zásahu. Nové prvky nemusia predstierať historický pôvod. Súčasná intervencia môže byť materiálovo a detailom kultivovaná, pokojná a nenápadná, no zároveň čitateľná ako vrstva 21. storočia. Takto možno zabrániť vytváraniu falošnej histórie.

Záver

Habánsky dom č. 80 vo Veľkých Levároch si zachoval charakteristickú siluetu habánskej architektúry, jeho mimoriadna hodnota spočíva predovšetkým v rozsahu zachovanej historickej stavebnej substance. Stĺp s datovaním 1637, prievlak a konštrukcia stropu umožňujú identifikovať niekdajšiu veľkú halu. Historický krov a obytné komory dokumentujú konštrukčné riešenie domu i spôsob života jeho obyvateľov. Neskoršie zásahy zasa ukazujú transformáciu pôvodného komunitného domu na individuálne domácnosti a jeho postupné prispôbovanie meniacim sa potrebám. Odhadom približne 70-percentný

podiel zachovanej historickej stavebnej substancie robí z objektu mimoriadne cenný prameň poznania. Táto hodnota však zároveň predstavuje zásadné obmedzenie pri jeho ďalšej adaptácii.

Budúcnosť domu preto nemožno založiť ani na jeho úplnom „zmrazení“ v minulosti, ani na štandardnej rekonštrukcii podľa kritérií súčasnej novostavby. Perspektívou je **kritická a diferencovaná adaptácia**: maximálna ochrana nenahraditeľnej historickej substancie spojená s citlivým vložením nevyhnutných prvkov súčasného bývania.

Autenticita pritom neznamená absenciu zmien. Dom č. 80 sa menil počas celej svojej existencie a práve tieto zmeny sú súčasťou jeho dejín. Rozhodujúci rozdiel spočíva v charaktere súčasnej intervencie. Kým historické generácie stavbu

prírodzene prispôbovali svojim potrebám, dnešná generácia už pozná jej mimoriadnu kultúrnohistorickú hodnotu. Z toho vyplýva aj väčšia zodpovednosť za charakter každého nového zásahu.

Úspešná obnova domu č. 80 preto nebude tá, po ktorej bude objekt vyzerat' ako nový, ani tá, ktorá vytvorí ilúziu roku 1637. Úspešná bude vtedy, ak sa aj po adaptácii na súčasné bývanie bude dať z jeho autentických konštrukcií čítať príbeh takmer štyroch storočí. Práve v tomto bode sa zdanlivý protiklad medzi autenticitou a moderným bývaním mení na podstatu pamiatkovej obnovy.

Cieľom nie je prispôbiť historický dom súčasnosti za každú cenu, ale umožniť mu ďalší život bez toho, aby prišiel o vlastnosti, ktoré z neho robia pamiatku.

Pramene

HABÁŇOVÁ, PhDr. a kol.: *Pamiatková rezervácia ľudovej architektúry Veľké Leváre – Habánsky dvor. Zásady ochrany pamiatkového územia – aktualizácia a urbanisticko-historický výskum*. 2005 – 2006, KPÚ Bratislava.

Z. ZVAROVÁ, M. ŠIMKOVIC: *Architektonicko-historický výskum domu č. 80, Veľké Leváre – Habánsky dvor*, 2023.

Výnimočné príbehy záchrany ľudovej architektúry v regióne:

Vinohradníkov dom vo vinárstve Terra Parna

Lucia Gembešová

Dom sa po úspešnej obnove a rekonštrukcii stal jediným uceleným príkladom historickej architektúry z prelomu 19. a 20. storočia v Ružovej doline pri obci Suchá nad Parnou. Kedysi slúžil vinohradníkov, ktorý sa staral o viniče patriace trnavským jezuitom. Dnes je súčasťou moderného vinárstva Terra Parna, vďaka ktorému sa v tejto peknej zvlnenej krajine znovu pestuje vinič a vyrába kvalitné víno.

Na prelome storočí bývala dolina známa malebnými vinicami, kde trávil svoj čas trnavský mešťania. Ich letné sídla, vily, skrášľované prvkami tzv. alpskej architektúry sú dnes už, bohužiaľ, minulosťou. Práve preto sa noví majitelia domu rozhodli vrátiť sa k tomuto architektonickému odkazu a obnoviť výraz objektu v jeho poslednej slohovej úprave.

V nadväznosti na zvolenú koncepciu boli odstránené nevhodné dostavby a nepriedušné cementové omietky a nátery. Boli demonťované plastové okná a obnovená pôvodná tektonika okenných a dverných otvorov. Nové drevené okná s okenicami a tiež drevené dekoratívne prvky na fasáde boli

zhotovené podľa priloženej historickej fotografie, fragmentov, ktoré sa našli v dome i v jeho okolí a taktiež podľa vzorov na torzách pôvodných stavieb v Ružovej aj v susednej Vlčej doline.

Na elimináciu vzliňajúcej vlhkosti boli základy domu po celom jeho obvode podrezané a do špáry bola vložená hydroizolačná fólia. V celom objekte bol inštalovaný stenový vykurovací systém. Nová je tiež konštrukcia strechy a strešná krytina. Pôvodná krytina, pravdepodobne z drevených šindľov, sa nezachovala. Dnes je krytina keramická a vybraná tak, aby pôsobila „lahkým“ dojemom. Do podkrovia boli vstavané nové izby.

Výnimočnosť objektu spočíva aj v tom, že je to jeden z mála zachovaných príkladov architektúry z nepálenej tehly. V nadväznosti na tento fakt sa majitelia rozhodli použiť v interiéri hlinené omietky a vápenné nátery. V exteriéri boli zvolené vápenné omietky a ako izolácia bol aplikovaný moderný náter na báze nanotechnológie – termokeramická membrána.

Dispozícia domu v tvare písmena U bola zachovaná. Jedno z bočných krídiel bolo však nutné rozo-

brať a postaviť ho nanovo, pričom bolo mierne predĺžené a na murivo sa použila pálená tehla. Pri týchto stavebných prácach sa bralo do úvahy aj ekologické hľadisko a recykloval sa materiál. Opätovne sa využili trámy a dosky. Pálené tehly sa privážali z iných starých domov v regióne.

Zámerom majiteľov bolo posilniť „prepojenie“ domu s už existujúcou modernou budovou vinárstva a tiež s vinohradmi. Na dvorovej fasáde bola preto inštalovaná veľká presklená plocha a viacero tzv. francúzskych okien. Subtílne hliníkové profily a strohý industriálny štýl týchto okenných a dverných výplní vytvára osviežujúci kontrast s dekoratívnosťou tvaroslovia domu. Sklenené zastrešenie terasy je podopreté liatinovými stĺpmi s ozdobnou hlavicou, pričom inšpiráciu majiteľa opätovne našli v architektúre zaniknutých historických stavieb Ružovej doliny.

Vinohradníkov dom alebo jednoducho „domček“, ako mu majitelia priateľsky hovoria, plní v súčasnosti podobné funkcie ako

kedysi – príležitostné ubytovanie pre návštevníkov a zamestnancov, zázemie pre vinárstvo, priestor na rozmanité spoločenské podujatia. Vlastníkom vinárstva Terra Parna vďačíme aj za obnovu a reštaurovanie sakrálnych objektov, ktoré sú súčasťou verejného priestoru a nachádzajú sa pár krokov od vstupu do areálu vinárstva – kaplnka z r. 1729 a socha svätého Urbana z r. 1808. Napriek tomu, že objekty nie sú ich majetkom, venovali im veľkú pozornosť i prostriedky. V priestore novovysadených vinohradov vlastníci obnovili aj vežičku-rozhľadňu z r. 1947. Práce na spomínaných troch objektoch boli ukončené už dávnejšie, v r. 2012, keď rodina Zvolenských získala za túto aktivitu aj ocenenie.

Kúpou a revitalizáciou „domu jezuitského vinohradníka“ sa pomyslelne uzavrela výnimočná obnova značnej časti kultúrnej krajiny Ružovej doliny. Dnes môžeme vidieť harmonický celok, ktorému dominujú rozsiahle vinice s moderným vinárstvom, dopŕňajú ho sakrálné objekty a tiež historický

dom nesúci architektonický odkaz minulých storočí. Objekty nie sú ohradené, priestory medzi nimi vyplňajú najmä rozvolnené trávnaté plochy. Vinohrad je vysiaty trávou a láka k prechádzke. Krajina pôsobí otvorene, priateľsky a návštevník má pocit, že je srdeč-

ne vítaný. Vďaka viac ako 20-ročnému úsiliu rodinného podniku Terra Parna sa podarilo obnoviť nielen zašlú slávu vinohradníctva a vinárstva Ružovej doliny, ale aj jeho kultúrne dedičstvo. Mesto Trnava dnes propaguje toto územie ako „slovenské Toskánsko“.

Info:

- Vlastník: Ing. Jozef Zvolenský a Drahoslava Zvolenská
- Kúpa objektu v r. 2014, ukončenie prác v r. 2022
- Projektčná práca: ATELIÉR DV, s. r. o., Trnava

Dom 1890. Ľudový dom na Záhorí. Od histórie po autentickú obnovu.

Alexander Krajčír

Úvod

Obec Závod, situovaná v regióne Záhorie, predstavuje v rámci Bratislavského kraja významnú výnimku z hľadiska **zachovania živého dedičstva ľudovej kultúry**. Unikátnym prvkom je pretrvávajúca prax denného nosenia tradičného odevu u staršej generácie. Okrem toho mnohé rodiny aktívne udržiavajú miestne kroje a využívajú ich pri slávnostných príležitostiach. Závodský variant kroja je klasifikovaný ako **svätojánsky typ**, čo reflektuje historickú príslušnosť obce k bývalému svätojánskemu panstvu. Toto panstvo geograficky spájalo súčasné obce Moravský Svätý Ján, Sekule, Závod a súvisiace mlynárske osady, pričom kroje sú dodnes uchované aj v týchto obciach.

Projekt obnovy nehnuteľnosti označenej ako „Dom 1890“ je priamo prepojený s mechanizmami **uchovávania a revitalizácie miestnej folklórnej kultúry**. Akvizícia objektu bola realizovaná v roku 2016 Alexandrom Krajčírom, zakladateľom a umeleckým vedúcim lokálnej folklórnej skupiny Lanšper, spoločne so sestrou Emou Ďurišovou.

Hlavnými cieľmi akvizície bola **záchrana a konzervácia stavebného dedičstva tohto ľudového domu**,

ako aj etablovanie multifunkčného kultúrneho priestoru. Tento priestor je primárne určený na organizovanie folklórnych a spoločenských podujatí a zabezpečuje zázemie pre stretávanie sa spomínaného folklórneho telesa. Za týmto účelom bolo zriadené občianske združenie s názvom Dom 1890, ktoré prevzalo koordinačnú a realizačnú funkciu.

Paralelne s ochranou architektonického dedičstva sa miestne folklórne subjekty usilujú aj o **uchovanie autentických hudobných tradícií**. Folklórna skupina Lanšper v spolupráci s občianskym združením Záhorácky folklór organizuje festival s názvom **Frolová notečka**. Toto podujatie predstavuje poctu Floriánovi Benkovičovi-Pánikovi, významnému rodákovi, ľudovému muzikantovi a zberateľovi piesní z regiónu.

I. Východisková situácia a vízia

Objekt „Dom 1890“ je situovaný na Družstevnej ulici č. 58 v obci Závod, geograficky prislúchajúcej k regiónu Záhorie. Nehnuteľnosť zaujala pozornosť rodiny Krajčírovej v roku 2015. Dom bol v tom čase dlhodobo, približne desať rokov, bez údržby a vykazoval znaky

Dom 1890, stav september 2025

chátrania, ktoré bolo komplikované nevyjasnenými majetkoprávnymi vzťahmi.

Akvizícia objektu bola uskutočnená v roku 2016 s jasnou motiváciou **lokálpatriotizmu**. Následne bol iniciovaný rozsiahly projekt rekonštrukcie, ktorého výsledky ovplyvnili nielen súkromný sektor, ale aj sociálne a kultúrne prostredie obce. **Koncepcia projektu bola definovaná ako vytvorenie platformy pre aktívnu prezentáciu a konzerváciu ľudovej kultúry.** Názov DOM 1890 bol odvodený od historického vročenia, ktoré sa nachádza na rošte (tráme) v čelnej časti stavby. Vznik Občianskeho združenia Dom 1890 formalizoval a inštitucionalizoval komunitný rozmer tohto projektu.

Názov domu „Dom 1890“ je odvodený od vytesaného vročenia na

nosnom tráme v jeho najstaršej prednej časti. Celý proces obnovy bol síce **zdĺhavý a mimoriadne náročný**, no majitelia ho podstúpili s jediným cieľom: **čo najpresnejšie zrekonštruovať pôvodný stav** a použiť pritom výlučne lokálne materiály zo Závodu alebo blízkeho okolia.

Táto snaha o autenticnosť pokračovala aj v interiéri. Vybavenie tvorí predovšetkým **pôvodný nábytok zo Závodu**, pričom viaceré vzácne predmety pochádzajú dokonca z dedičstva po starých rodičoch majiteľov. Dom 1890 tak nie je len budova, ale **živá spomienka** na históriu obce a rodiny.

II. Architektonická typológia

Vstupnej fáze projektu predchádzal **stavebno-technický**

Dom 1890, stav 18. 9. 2015

Interiér Domu 1890, 18. 9. 2015

Dom 1890, 5. 7. 2017

prieskum realizovaný svojopomocne, s následnou konzultáciou s externými odborníkmi (napr. p. Jozef Čahoj). Z hľadiska exteriérovej vizualizácie sa Dom 1890 odlišuje od štandardnej typológie ľudových stavieb v obci, pretože je orientovaný paralelne s uličnou čiarou.

Interiérová dispozícia si však zachováva regionálnu charakteristiku: čelná časť je tvorená **prednou izbou (tzv. parádnou)**, ktorá je napojená na centrálnu kuchyňu (síň) s komorou. V zadnej časti sa nachádza spálňa a objekt je uzatvorený maštالou. Táto sekvencia predstavuje **najstarší stavebný celok**, ktorý bol obývaný jednou rodinou. Na nosnom tráme (rošte) v prednej izbe bolo identifikované **vročenie 1890**, ktoré určuje rok

výstavby a stalo sa **konceptným pilierom a vizuálnym logotypom projektu**.

Za najstarším objektom sa nachádza prístavba datovaná do 50. rokov 20. storočia a následne hospodárska budova, lokálne nazývaná **okou**. Z ďalších pôvodných stavieb, ktoré boli súčasťou radového usporiadania spoločného dvora, sa zachovali už len základové konštrukcie. Pôvodný dvor slúžil štyrom rodinám. Pri rekonštrukcii pôvodnej podoby a sociálnych štruktúr boli kľúčové **svedectvá a orálna história** získaná od žijúcich pamätníkov.

III. Techniky sanácie a obnovy hrubých konštrukcií

Hlavným sanačným problémom, ktorý bolo nutné riešiť, bola **kapilárne vzliínajúca vlhkosť** v murive

Dom 1890, stav 3. 5. 2020

Dom 1890, 17. 8. 2020 – Dokončovanie krovu

z pálených tehál. Pri sanácii sme zvolili metódu **mechanického podrezania**. Tento náročný zásah bol nevyhnutný len v najstaršej, čelnej časti domu, zatiaľ čo ostatné segmenty disponovali čiastočnou hydroizoláciou na báze lepenky.

Dlhodobá absencia údržby viedla k narušeniu statickej stability. Konkrétne došlo k relaxácii väzníkov, pričom laterálny tlak strešnej krytiny indukoval **deformáciu obvodových múrov smerom exteriér**. Statická konsolidácia bola realizovaná svojpomocne inštaláciou kovových pilotov do obvodového muriva, ktoré boli následne prepojené protiľahlou betonárskou výstužou v úrovni pomúrnic. Táto stabilizácia bola lokálna, aplikovaná výlučne v najstaršej časti.

V roku 2020 bola zahájená rekonštrukcia prednej fasády s cieľom **reštaurovania pôvodnej architektonickej formy**. Projekt kládol dôraz na **využitie tradičných stavebných techník a recyklovaných materiálov**, vrátane tehál, strešnej krytiny, historických okenných rámov a trámového stropu.

Zásadným rekonštrukčným krokom bola **dostavba chýbajúcej sekcie uličnej fasády**, s cieľom obnoviť pôvodnú dispozičnú schému tvaru „L“ a dosiahnuť **historickú vernosť vzhľadu k roku 1890**. Pôvodná forma bola verifikovaná a vytvorená na základe **svedectiev žijúcich lokálnych pamätníkov** a analogickej aplikácie miestnych stavebných tradícií.

Kritickým technickým rozhodnutím bolo aplikovanie **mechanického podrezania** (izolácie) v čelnej

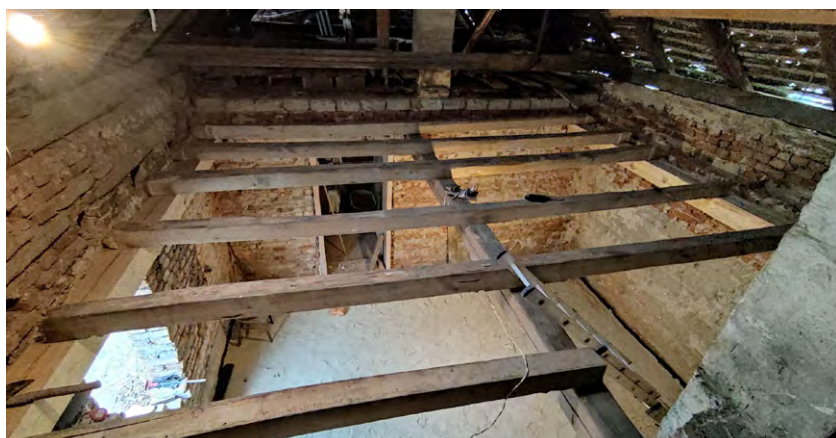
časti objektu. Zadná, mladšia sekcia, disponovala izoláciou v uspokojivom stave, zatiaľ čo v prednej časti boli prítomné len rudimentárne náznaky pôvodnej izolácie (napr. bitúmen). Majitelia zvolili tento **finančne náročný postup** ako efektívnu metódu eliminácie **kapilárne vztlínajúcej vlhkosti**.

Okrem hlavných zásahov sa realizovalo ešte množstvo detailných prác. Pri stavbe krovu sa potvrdilo presvedčenie majiteľa, že **pôvodný stavebný materiál bol často kvalitnejší ako súčasné alternatívy**. Na strechu sa s maximálnou opatrnosťou nanovo uložila **stará krytina typu bobrovka**. Komín bol zrekonštruovaný na základe historických fotografií a analógie s najlepšie zachovanými komínmi v obci, aby bol verný originálu.

Do interiéru bol nainštalovaný historický **drevený trámový strop**, prenesený z domu určeného na demoláciu v Sekuliach. Taktiež sa renovovali dvere a nábytok, ktoré sa podarilo získať v Závoде a okolitých dedinách. Na dostavanú časť uličnej fasády boli namontované dobové **staré okná**, ktoré majitelia starostlivo vy pátrali v blízkom okolí. Zaujímavým zistením pri oprave nábytku a okien bolo, že pod vrchnou vrstvou dominovala **zelená farba**, ktorá prekvapivo predchádzala neskoršej, typickej „závodskej modrej“.

IV. Vybrané stavebné práce a postupy

1. Demontáž a inštalácia trámového stropu Na rekonštrukciu

Dom 1890, 2.10. 2020 – Dokončenie repliky kachľovej pece (kamna)

boli inkorporované dva historické trámové stropy, ktoré boli získané z demolačných objektov. Prvý prvok bol datovaný do roku 1889 a pochádzal z lokality Sekule. Druhý strop, starší, s vročím 1883, bol demontovaný priamo v Závode. Ako významný detail v oblasti remeselnej identifikácie sa javí skutočnosť, že tvar vyrytého vročenia na oboch trámoch poukazuje na identického autora, majstra tesára. Proces demontáže oboch konštrukcií bol realizovaný formou ko-

munitnej brigády, čím sa posilnila participácia miestnych aktérov.

2. Stavba repliky pece (tzv. kamna)

Rekonštrukcia pece bola remeselnou výzvou, ktorú **sme chceli zvládnuť čo najautentickejšie**. Pri rekonštrukčných prácach sme viackrát objavili kúsky keramiky, údajne šaštínskej, dokazujúce, že sa výhrevné teleso v dome kedysi nachádzalo. To potvrdili aj pamätníci. Ako pred-

loha nám slúžila dochovaná fotografia z príľahlej osady Húšky. Stavby pece (kamen) sa zhostili majstri kamnári z Gbiel – bratia Halasovci, a sami priznali, že s podobnou úlohou sa ešte vo svojej profesii nestretli. Časť keramiky sme odkúpili od majiteľov zo Závodu, zostatok sme získali z Lakšárskej Novej Vsi.

Majitelia úspešne získali dostatok autentickej keramiky, čo im umožnilo skonštruovať pec podľa dobovej predlohy – konkrétnej fotografie z neďalekej osady Húšky. K nájdeným **úlomkom kachlíc** zo Sekúl pridali aj jednu **rozobratú pec**, ktorú objavili priamo v Závode. Pec zdobí aj malý **ozdobný element** (soška vtáka alebo baránka) umiestnený na jej vrchu. Soška vtáka bola súčasťou odkúpenej keramiky v Závode, kým sošku baránka darovala domu miestna pamätníčka. Táto pec, datovaná do roku 1904, **má takmer 120 rokov** a je zrejme **jedným z posledných**

zachovaných exemplárov v širokom okolí.

3. Rekonštrukcia podlahy

V záujme dosiahnutia maximálnej interiérovej autenticity sme pre podlahové krytiny zvolili kombináciu dreva a tehly. Drevená podlaha bola obnovená prostredníctvom brúsenia a impregnácie starých dosiek, ktoré boli následne fixované na drevený rošt.

Tehlová podlaha je tvorená špecifickým materiálom, označovaným ako **flajstrúvky**. Ide o dobové tehly určené buď na tepelnú izoláciu drevených stropov, alebo na pokládku podlahy. Časť tohto materiálu bola získaná in situ (priamo v dome), pričom zvyšok bol zabezpečený donáciou od susedov. Vybrúsené flajstrúvky boli ukladané do vyrovnaného lôžka z kamennej drte.

4. Ukážky prác vykonaných svojpomocne majiteľmi

Čistenie škridlic a tehál

Inštalácia dverí a zárubní

Stavba dreveného plotá

Stavbu brány zrealizovali dobrovoľne miestni majstri. (Blažej Oliva, Peter Milac)

V. Dom 1890 v roku 2025

Dom 1890 sa prvýkrát otvoril verejnosti koncom júna 2021 a okamžite zaznamenal **obrovský záujem** nielen zo strany domácich, ale aj návštevníkov z okolia. Odvtedy sa tu každoročne koná približne **päť veľkých podujatí**, ktoré sa primárne zameriavajú na udržiavanie

a prezentáciu ľudových tradícií. Dom nielenže oživuje tradície, ale poskytuje aj **trvalé zázemie** pre nácvičky miestnej Folklornej skupiny Lanšper. Členovia komunity Domu 1890 aktívne spolupracujú s touto skupinou, čím sa posilňuje **vzájomné prepojenie a kultúrna aktivita** v obci.

Kurzy pečenia

Workshopy a prehliadky nielen pre deti

Hodové slávnosti, fašiang, advent

Miesto pre folklór a kultúru

Priestor pre svadby, oslavy

Priestor pre fotografickú a filmovú produkciu

V. Ocenenia

AI Nova
Ocenenie za príkladnú obnovu (2021)

Centrum tradičnej ľudovej kultúry
Závodské osušky – Zápis do zoznamu nemotného kultúrneho dedičstva Slovenska (2024)

Profily autorov a autoriek príspevkov

RNDr. Václav Cílek CSc.

Vystudoval najprve Střední průmyslovou školu hornickou v Příbrami a později Přírodovědeckou fakultu UK, obor ložisková geologie. Celý život pracoval v Geologickém ústavu AV ČR ve funkcích od asistenta po ředitele. Po roce 1990 se zabýval zejména environmentální geologií a společně s historiky a archeology reakcemi společností na klimatické a environmentální změny. Je autorem asi 200 vědeckých prací a několika knih esejí většinou zaměřených na vývoj či význam krajiny.

doc. Ing. Miloš Dudáš, CSc.

Vyštudoval Slovenskú technickú univerzitu v Bratislave a absolvoval zahraničné odborné stáže vo Francúzsku a Nórsku zamerané na ochranu kultúrneho dedičstva. Vyše tridsať rokov pracoval v oblasti ochrany a obnovy pamiatkového fondu, do roku 2025 ako riaditeľ Krajského pamiatkového úradu Žilina. V súčasnosti pôsobí na Ústave mediamatiky a kultúrneho dedičstva Žilinskej univerzity. Jeho profesionálna odborná činnosť je okrem iného zameraná aj na poznanie a ochranu drevenej sakrálnej architektúry. Je autorom viacerých odborných článkov, štúdií a publikácií a aj úspešného nominačného projektu na zápis slovenských drevených kostolov do Zoznamu svetového kultúrneho dedičstva UNESCO.

Mgr. Michaela Vargicová

Vyštudovala odbor dejiny a teória umenia na Katedre dejín výtvarného umenia Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave (2015). Už počas štúdií sa zaoberala aj etnologickými témami. Po skončení štúdií pracovala na Krajskom pamiatkovom úrade Trenčín a od roku 2017 pracuje na Pamiatkovom úrade SR, kde sa venuje najmä vyhlasovaniu nehnuteľných vecí za národné kultúrne pamiatky, prevažne z oblasti ľudovej architektúry.

JUDr. Mgr. Tomáš Michalík, PhD.

Právnik a archeológ, odborník na pamiatkové právo. V súčasnosti pracuje pre Trenčianske múzeum a je konateľom konzultačnej spoločnosti špecializovanej na projekty v oblasti kultúrneho dedičstva, histórie, archeológie a pamiatkového práva. Externý lektor na Vysokej škole výtvarných umení. Od roku 2018 súdny znalec v odbore „Kultúra“, odvetví „Archeológia“. Aktívne publikuje v oblasti regionálnej archeológie a histórie Trenčína a právnych aspektov kultúrneho dedičstva.

Ing. arch. Lýdia Kubeková

Dlhodobu sa venuje ochrane kultúrneho dedičstva, pamiatkovej starostlivosti a otázkam správy pamiatkového fondu na Slovensku. Vo svojej odbornej praxi sa zameriava najmä na problematiku historických sídiel, kultúrnej krajiny a zachovania hodnôt historického prostredia v kontexte súčasného rozvoja územia. Zaoberá sa tiež legislatívnymi a metodickými aspektmi ochrany pamiatok a ich uplatňovaním v rozhodovacej praxi.

Ľudovít Ružička

Pôsobil v rokoch 1991 – 2002 ako poslanec Obecného zastupiteľstva Dubová, kde zároveň v tom istom období zastával funkciu predsedu Komisie pre rozvoj kultúry, vzdelávania a športu. Od roku 2006 až do roku 2025 vykonával funkciu starostu obce Dubová. Okrem toho bol v rokoch 2008 – 2025 predsedom miestneho Červeného kríža.

Ing. Ing. arch. Martina Kalivodová

Je architektka pôsobiaca na Katedre architektúry Stavebnej fakulty STU v Bratislave, kde sa venuje výskumu a pedagogickej činnosti v oblasti vernakulárnej architektúry a obnovy vidieckych sídiel. Ako koordinátorka Katedry UNESCO pre obnovu architektonického dedičstva spolupracuje s obcami a mikroregiónmi na projektoch zameraných na výskum, obnovu a plánovanie územia. Odborne sa sústreďuje na kultúrno-historické hodnoty vidieckych stavieb, energetickú efektívnosť tradičných domov a vzťah architektúry ku komunite a identite územia. Podieľa sa na pedagogických projektoch a vedie študentov pri návrhoch v historickom kontexte. Vo svojej odbornej práci sa venuje najmä rozvoju metodických prístupov k harmonickej adaptácii vidieckych domov.

Mgr. Peter Horanský

Odborník v oblasti pamiatkovej starostlivosti na Slovensku, autor architektonicko-historických výskumov meštianskej architektúry, kaštieľov a hradov. Od roku 1986 pôsobil na Mestskom ústave ochrany pamiatok v Bratislave, od roku 2012 na Pamiatkovom úrade SR, kde sa podieľal na digitalizácii pamiatkového fondu a tvorbe metodických materiálov. V súčasnosti pôsobí na KPÚ Bratislava so zameraním na hrady, fortifikácie a torzálnu architektúru. Je členom odbornej metodickej komisie pre posudzovanie architektonicko-historických výskumov. Dlhodobu sa venuje zberu a dokumentácii historických stavebných materiálov a stavebných prvkov a záchrane hradu Uhrovec.

Mgr. Alexander Krajčír

Narodil sa v roku 1985 v obci Závod na Záhorí. Už v detstve získaval povedomie o ľudovej kultúre v miestnej folklórnej skupine a folklórne zázemie preňho tvorila aj rodina.

V roku 2009 získal vysokoškolský titul na Univerzite Tomáše Bati v Zlíne v odbore Marketingová komunikácia. Získané vedomosti uplatňuje aj pri prezentovaní folklóru z rodnej obce i celého Záhoria.

V roku 2015 zriadil občianske združenie a rovnomenný folklórny portál Záhorácky folklór, ktorý slúži na prezentáciu tradičnej kultúry na Záhorí.

V roku 2016 založil v Závode Folklórnu skupinu Lanšper.

Spolu s rodinou rekonštruuje od roku 2016 v obci Závod ľudový dom s názvom Dom 1890, ktorý má ambíciu stať sa centrom miestnej ľudovej kultúry.

Bratislavský samosprávny kraj
Sabinovská 16, P. O. Box 20
820 07 Bratislava 27

e-mail: podatelna@region-bsk.sk
tel.: 02/4826 4111
www.bratislavskykraj.sk

 [@bratislavskykraj.sk](https://www.facebook.com/bratislavskykraj.sk)
 [bratislavsky_samospravny_kraj](https://www.instagram.com/bratislavsky_samospravny_kraj)
 BratislavskyKraj